

450 Ft

LEVÉLTÁRI SZEMLE

67. évfolyam 2017. évi 4. szám

A TARTALOMBÓL

KOVÁCS ELEONÓRA: A Magyar Nemzeti Levéltár
„Reformáció MNL” projektje
– a projekt módszertani szempontból

KRISCH ANDRÁS:
A soproni evangélikus egyházközség gyűjteményeinek
programjai, kiadványai a reformáció 500. évfordulóján

F. TÓTH PÉTER: Egy veszprémi forrás az 1674. évi gályarabper
vizsgálatához

HAMERLI PETRA–SOMORJAI ÁDÁM OSB: Lorenzo Schioppa első
magyarországi nuncius a protestánsokról 1920–1924

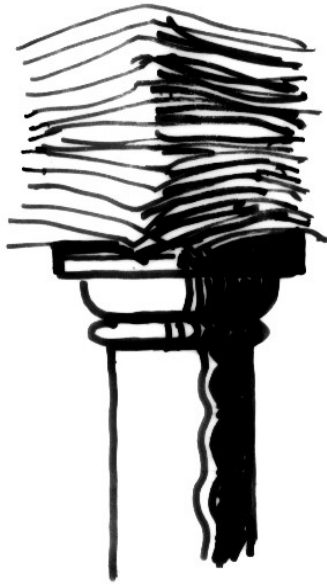
SIMONKAY MÁRTON: Levéltár-pedagógia ma és holnap

PERGER GYULA: Az 1948. évi Győregyházmegyei összeírások.
Quinquennális relációk

67.
évfolyam

2017
4. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

67. évfolyam
2017. év 4. szám

Levéltári Szemle

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR,
a MAGYAR LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETE és a
MEGYEI ÉS VÁROSI LEVÉLTÁRAK TANÁCSA folyóirata

E számunk megjelenését támogatta a

Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztők:

HORVÁTH J. ANDRÁS (főszerkesztő),

ÓLMOSI ZOLTÁN (felelős szerkesztő),

ERDÉSZ ÁDÁM (szerkesztő),

NÉMETH ÁGNES (szerkesztő),

SASFI CSABA (szerkesztő),

BORBÉLY JÁNOS (tördelőszerkesztő)

[HTTP://ARCHIVPORTAL.ARCANUM.HU/LEVSZEM](http://ARCHIVPORTAL.ARCANUM.HU/LEVSZEM)

http://www.leveltaros.hu/Leveltari_Szemle/leveltari_szemle.html

www.mol.gov.hu/bal_menusor/hasznalat/kiadvanyok/kiadvanyok/folyoiratok/leveltari_szemle/leveltari_szemle.htm+-+-+

A szerkesztőség címe:

1139 Budapest, Teve utca 3-5.

E-mail: leveltar.sz@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó:

A Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója,

a Magyar Levéltárosok Egyesületének elnöke és a

Megyei és Városi Levéltárak Tanácsának elnöke

Nyomdai munkák:

PALATIA Nyomda és Kiadó Kft. Győr

Felelős vezető: RADEK JÓZSEF ügyvezető igazgató

TARTALOM

KOVÁCS ELEONÓRA: A Magyar Nemzeti Levéltár „Reformáció MNL” projektje – <i>a projekt módszertani szempontból</i>	5
KRISCH ANDRÁS: A soproni evangélikus egyházközség gyűjteményeinek programjai, kiadványai a reformáció 500. évfordulóján	17

FORRÁS ÉS ÉRTÉK

F. TÓTH PÉTER: Egy veszprémi forrás az 1674. évi gályarabper vizsgálatához.....	23
HAMERLI PETRA–SOMORJAI ÁDÁM OSB: Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius a protestánsokról 1920–1924	35
SIMONKAY MÁRTON: Levéltár-pedagógia ma és holnap.....	50

MŰHELYMUNKÁK

PERGER GYULA: Az 1948. évi Győregyházmegyei összeírások. <i>Quinquennális relációk</i>	66
--	----

HÍREK

A reformáció hatása a Hajdúságban. <i>Konferencia Hajdúböszörményben.</i> 2017. szeptember 11. (<i>Husvéth András</i>).....	79
Szociális és egészségügyi ellátás az idők forгатagában. <i>Konferencia Révkomáromban.</i> 2017. szeptember 27–28. (<i>Tóth Marcell László–Pokorny Gábor</i>).....	85
„Mentés eredetiben.” <i>Kiállítás és konferencia az MNL Országos Levéltárában.</i> 2017. szeptember 17. – december 20., 2017. október 9. (<i>Szlabey Dorottya</i>)	87

IN MEMORIAM

MIHÁLY FERENC 1921–2017.....	91
INHALT	94
CONTENT	95

SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

F. TÓTH PÉTER, főlevéltáros, MNL VEML

HAMERLI PETRA, egyetemi tanársegéd, PTE BTK TKI

HUSVÉTH ANDRÁS, levéltáros, MNL HBML

KOVÁCS ELEONÓRA, főlevéltáros, MNL

PERGER GYULA, történész, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Győr

POKORNYI GÁBOR, történész, Klapka György Múzeum, Komárom

SOMORJAI ÁDÁM OSB, egyháztörténész, pannonhalmi bencés szerzetes

SZLABEY DOROTTYA, főrestaurátor, osztályvezetőhelyettes, MNL SZKK

TÓTH MARCELL LÁSZLÓ, PhD hallgató, Széchenyi István Egyetem

Szerk. = szerkesztőség, BFL = Budapest Főváros Levéltára, ELTE BTK = Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, MNL GY-M-S GYL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, MNL SZKK = Magyar Nemzeti Levéltár Szakmai Koordinációs Központ, MNL VEML = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, PTE BTK = Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar.

ELŐFIZETÉSBEN TERJESZTI A MAGYAR POSTA ZRT.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt.

1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>),

1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díj: 1600 Ft

KOVÁCS ELEONÓRA

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR „REFORMÁCIÓ MNL” PROJEKTJE

A projekt módszertani szempontból

A Magyar Nemzeti Levéltár a reformáció 500. évfordulójának emlékévére tudományos és közművelődési projekteket valósít meg a magyarországi reformáció és a protestáns egyházak témakörében, részben beépítve éves munkatervébe, részben állami támogatásban finanszírozott projektként a Magyar Kormány által 2013-ban létrehozott Reformáció Emlékbizottság támogatásának köszönhetően. Tanulmányomban e projektnek – azon túl, hogy alapvető részeit, részben már megvalósult eredményeit is ismertetem – elsősorban módszertani szempontú elemzését szeretném megvalósítani, különös tekintettel a tervezésre, a koordinációra és a kommunikációra, amelyek nagyon fontosak egy ilyen sokrétű, 21 intézményt és külső kollégákkal együtt körülbelül 250 embert foglalkoztató projektben.

A tervezés szakasza

A projekt megtervezésére egy év állt rendelkezésre – 2015 –, bár magának a lehetőségnek a mérlegelése már 2014-ben felmerült. Elsősorban azt kellett átgondolni, hogy milyen mértékű feladatot tudunk vállalni, csak Országos Levéltár vagy akár Magyar Nemzeti Levéltár szintű vállalkozásba is kezdhünk-e. Az ötlet csírája az OL 1526–1550 közötti darabszintű forrásfeltárásából indult ki, de hamarosan világossá vált, hogy az egész országot behálózó levéltári intézményrendszer hatékony együttes munkája még nagyobb eredményekkel kecsegtet, és kár lenne veszni hagyni az adottságainkból következő előnyöket. A projekt e döntést követően a tervezés fázisába lépett, amikor is a célok kitűzése, az alapfeladatok meghatározása következett. Az OL 2015 tavaszára

már felméréseket követő kész tervvel rendelkezett, a megyei intézmények esetében néhány hónappal később került sor a feladatok megtervezésére.

Utóbbiak esetében a program előkészítésének első szakaszában egyrészt a megyei levéltáraknak a kutatási témához kapcsolódó iratanyagának, a helyi protestáns gyűjteményekkel, közösségekkel való kapcsolatainak felmérését, másrészt a lehetséges kutatási, publikációs irányok és közművelődési, oktatási formák kijelölését tűztük ki célul. Témalehetőségeket, megvalósítható projektelemelek leírását juttattuk el véleményezésre a megyei intézményekhez. A beérkezett válaszokból, a feltárássra javasolt iratanyagokra vonatkozó adatokból, a lehetséges projektelemelek kijelöléséből leszűrhető tapasztalatok alapján készült el a megyei levéltárak egységes szakmai minimumot tartalmazó terve, amely kiegészülhetett – az intézmények saját döntése alapján – alternatív, szabadon választható elemekkel is.

Alapvető jellemzők

A tervezéskor kiindulópontunk az volt, hogy olyan projekt jöjjön létre, amely intézményeink legjellemzőbb adottságaira épül, vagyis alaptevékenységünkre: iratok átvétele, gyűjtése, őrzése, feldolgozása, közzététele. Minden más projektelelem – bár legalább ilyen súllyal van jelen, szintén – erre épül. Ez az elgondolás egyenesen következett intézményünk sajátosságaiból, valamint abból a meggyőződésből, hogy kiállításokat, kiadványokat, vetélkedőket, konferenciákat más típusú intézmények is szervezhetnek, s gazdagíthatják ezzel az emlékévet, ám az írott források közzététele elsősorban a levéltárakhoz kötődik, így kötelezettségünk is, hogy ezzel (mi levéltárosok) foglalkozunk.

A projekt alapja ugyan a forrásfeltárás és annak eredményeképpen az adatbázis-építés, ám erre támaszkodva minden levéltári területet átfog, s ebben – túlzás nélkül mondható – eddig egyedülálló a projektek sorában. Elsősorban azért, mert nemcsak alaposan megtervezett, de elemei kiegészíthetők és továbbfejleszthetők, s mert minden tagintézményben minden területre kiterjed.

A 2015-ben lezajlott tervezési szakaszt követően 2016 januárjától megkezdődtek a munkák, és ősztől már eredmények is születtek, amelyek közül néhány már a nagyközönség számára is elérhető volt (pl. levéltár-pedagógiai foglalkozások és kiadvány, néhány megyében már ekkor tudományos konferencia, projektbemutatók, később az országos vándorkiállítás).

A hosszúra nyúló projekttevékenység lehetővé tette, hogy jól tervezhető legyen a munkánk, szakaszolható legyenek a feladatok, s az egyes szakaszokon belül az előre nem látható nehézségekre gondolva több időt hagyjunk mindenre. Ez egyértelműen hasznosnak bizonyult nem csupán a csúszások elkerülésében, de abban is, hogy az ellenőrzésre több idő maradt.

A projekt egymásra épülő elemekből áll: a forrásfeltárás eredményeit hasznosítja a többi projektelelem, erre építkezik valamennyi feladat, a különböző részek azonban egymáshoz is kapcsolódnak, erősítik egymást. (Például a forrásfeltárás legszebb dokumentumai MNL szintű képes albumban és kiállításon is hasznosulnak; a vándorkiállítás anyagának egy részét felhasználtuk a diákvetélkedő felkészülési anyagához; a reformációs honlap információiból kérdések születtek a diákverseny középöntőjén.) A projekt eredményei továbbfejleszthetők nemcsak az emlékévben zajló munka során, de később is szinte minden eleméhez kapcsolható új feladat. Például több megyében

készül protestáns végrendelet adatbázis; e feltárás később folytatható más testamentumokkal. Arra is van példa, hogy egyes reformációs projektelemek szervesen illeszkednek a korábbiakhoz: ilyen például Vas megye esetében a levéltár-pedagógiai kötet, *Források a Vas megyei reformáció történetéhez*, amely egy megkezdett sorozat második részeként látott napvilágot. A korábbi katolikus témájú kötet után – *Dokumentumok a szombathelyi Szent Márton tisztelet történetéhez* – e kiadvány ezúttal protestáns forrásokat dolgoz fel. Hasonló példa a *Veszprémi Kaleidoszkóp* sorozat negyedik köteteként *Jeruzsálemhegy* címmel megjelenő kiadvány is, amely a korábbi kötetek (*Cserhát, Vásárlás, Püspök kert*) után egy protestáns városrész történetét dolgozza fel.

Az előkészítő időszakban nemcsak a projekt szerkezete alakult ki, hanem minden elemhez kidolgoztuk a főbb feladatokat, munkautasításokat, útmutatókat, amelyek segítségével egységes elvek mentén voltak végezhetőek a munkák. Ekkor alakult ki a projekt koordinálásának, a felelősség megosztásának és a feladatok ellenőrzésének többszintű rendszere is, amely a működés során kulcsfontosságú volt.

Fő célok

Alapvető célunk, hogy a forrásfeltárára alapozva nagyságrendekkel több dokumentumot publikáljunk, korszerű eszközökkel. Mindezt – jelképesen mondhatjuk, hogy – „a reformáció szellemében” – vagyis nem közvetítők útján, nem regeszták, kivonatok segítségével – hanem adatbázisba rendezetten, digitális képekkel ellátva, a világhálón közzétéve, oly módon, hogy a kutatók közvetlenül, saját maguk tekinthessék át, olvassák és értelmezhesék. A metaadatok természetesen segítségükre lesznek ebben, de maga a megértés, értelmezés és ezzel együtt új összefüggések fellelése, közvetlenül adott számukra. Lesznek nyilván olyan adatbázisok is persze, ahol nem csatlakozik digitális kép, de hosszabb, bonyolultabb szövegek, sok adatot tartalmazó iratok esetében mindenütt. Ugyanakkor ezek az adatbázisok is új információkat közölnek, új fondokat vonnak be a kutatásba.

A forrásfeltárás és a közzététel fellendítésétől két alapvető eredményt várunk. Egyrészt új adatok, új információk fellelését. (A munkában részt vevő kollégák beszámolóiból látjuk, hogy még viszonylag jól ismert, kutatott irat-együttesek is szolgálnak új adatokkal, amikor darabszinten nézik át az állományt az adatbázisépítők.) A másik várt eredmény pedig a kutatás fellendülése, új kutatási eredmények megjelenése. Ez részben a könnyebb hozzáférhetőséggel, részben az új adatokkal is összefügg. A cél az, hogy a protestantizmus történetét kutatók a többnyire mindenki által ismert és tanulmányozott forrásokon kívül újabbakat vonjanak be a kutatásba, s ezzel párhuzamosan a sokak által ismert szakkönyvek és tanulmányok mellé – immár az új adatok felhasználásával – újabbak szülessenek.

Fontos, hogy a korszerű eredményeket azonban ne csak a tudományos, hanem a nem szakmabeli közönség számára is el tudjuk juttatni azzal a nem titkolt szándékkal, hogy nem csupán e téma, hanem a levéltár mint intézmény, mint kutatóhely, s ezzel együtt az itt végzett munka is mind szélesebb kör számára váljék ismertté. Utóbbi célt a közművelődés, az ismeretterjesztés, a levéltár-pedagógia, s a kiadványok segítségével valósítjuk meg.

A projekt felépítése, elemei

A projekt nagyon sokrétű és első látásra talán bonyolult szerkezetű, ugyanakkor mégis logikus rendszerű. Alapvetően az egész MNL-en belül azonos módon épül fel, de vannak területek, ahol az OL különvállik, más munkákban azonban együtt dolgozik a megyei intézményekkel. (Az alábbiakban a projekt elemei röviden, összefoglaló jelleggel szerepelnek, az egyes egységek részletes, levéltári-módszertani, eredményeket is közlő felsorolása a *Levéltári Közlemények* 2017. évi kötetében, a megyei forrásfeltáró projektrészt, az OL 1526–1570 és szabad királyi városok projektrésze részletes elemzése pedig a *Turul* 2017. évi második számában olvasható.)

A projekt forrásfeltárási munkáin belül három különböző nagy egység működik: az OL 1526 és 1570 közti forrásfeltárása, a szabad királyi városok vallásváltását vizsgáló rész és a megyei levéltárak forrásfeltárása.

Az *OL 1526–1570 közötti feltárása* kapcsolódik a Mohács előtti oklevelek adatbázisának folytatásához, s az eredeti célkitűzés szerint csak 1550-ig haladt volna. Az iratok mennyisége, valamint az adatbázisba rögzítés sebessége lehetővé tette, hogy ezt az évkört két évtizeddel előretoljuk. Az 1570-es határ nem véletlen, ekkortól nő meg ug-rásszerűen az írásbeliség termékeinek száma, addig viszonylag könnyen átfogható. Az Országos Levéltár két iratórző osztálya – Magánlevéltárak és gyűjtemények, 1945 előtti kormányiszervek – végzik a feltáró munkát, szoros összeköttetésben a digitalizálást végző Reprográfiai Osztállyal és az adatbázis terén segítséget gyűjtő informatikus kol-légákkal.

A *szabad királyi városok vallásváltása* kutatás egyben hungarika kutatás is, amely az MNL kiemelt feladatai közé tartozik. Cél a reformáció terjedése témaköréhez tartozó határon túli – egykori szabad királyi városokra vonatkozó – levéltári anyag felkutatása és ismertetése, jegyzékelése, digitalizálása; 30-nál több intézmény – állami és egyházi – anyagának átvizsgálása. A projekt végén a téma összegzése kiadvány formájában való-sul meg. A kutatás vezetője mellett 3-4 külső munkatárs is dolgozik a projektben.

A *megyei forrásfeltárást* a téma szempontjából felmérés előzte meg, amelynek során minden intézmény áttekintette, hogy mely fondjai a legadatgazdagabbak, melyeket ér-demes darabszinten feltárni, melyek esetében elegendő a kataszter típusú feltárás. A megyénként készülő adatbázisok egy helyen lesznek majd hozzáférhetők.

Kiadványok

Intézményenként egy-egy kötet készül a forrásfeltárás eredményeire támaszkodva, amelyből 21 kötetes forráskiadvány-sorozat jelenik meg. A legérdekesebb, legreprezen-tatívabb forrásokból – valamennyi intézmény anyagából válogatva – képes album ké-szül. Ezek mellett a kiadványok mellett mind az Országos Levéltár, mind a megyei in-tézmények egyéb kötetekkel is jelentkeznek, így a projekt végére számos új kiadvány lát napvilágot.

Rendezvények, vándorkiállítás

A tudományos rendezvények sorában az MNL kétnapos nemzetközi konferenciája mellett megyei intézmények rendezvényei és/vagy kiállítás megnyitói valósultak meg szerte az országban, szinte minden megyei levéltári helyszínen. Valamennyi intézmény részt vett a *Vissza a forrásokhoz* vándorkiállítás elkészítésében és vendégül is látta/látja a tárlatot. Ehhez helyenként egyéb programelemek is kapcsolódtak (projektbemutatók, társintézményekkel közös programok, diákvetélkedő megyei díjátadói).

Levéltár-pedagógia

Központi levéltár-pedagógiai foglalkozást – hozzá tartozó digitális tananyaggal és foglalkoztatófűzettel – valósítottak meg a tagintézmények 2016 októberétől. Az emlékévben e foglalkozások folyamatosan látogathatók. Az *Utazás Wittenbergbe* elnevezésű levéltári órákra verseny épült általános iskolás felső tagozatos és középiskolás tanulók számára. Megyei döntők után, országos elődöntő, majd az országos döntő nyertesei immár egy valóságos utazásra indulhatnak a reformáció bölcsőjébe, Wittenbergbe.

Ismeretterjesztés

E feladatot egyrészt a kiállításokkal, másrészt a konferenciák népszerűbb előadásaival igyekeztünk teljesíteni, ugyanakkor nem várt módon, de örömmel tapasztaltuk, hogy a levéltár-pedagógiához kapcsolódóan megjelent az az igény is, hogy ne csak diákok, de érdeklődő felnőtt csoportok számára is tartsunk előadásokat, a protestantizmus témakörét érintő levéltár-látogatásokat. Alkalmazkodva az igényekhez, e kéréseknek kollegáink eleget is tettek, akár levéltári, akár más (múzeum, gyülekezeti ház, templom) helyszínen.

Alapfeladatok, belső pályázatok, csoportos és egyéni munka lehetősége

A projekt szervezése során az volt az egyik alapelv, hogy ilyen sok területre kiterjedő munka esetében az eredmény akkor biztosított, ha van egy mindenki által elvégezhető egységes alpmunka, s ez minden intézmény kötelezettsége ahhoz, hogy a projekt támogatást igénybe vehesse. (Azonos feladatokhoz egységes támogatási összegrészt rendeltünk.)

A megyei alapfeladatokban érintett minden levéltári terület, a következő elemek szerint: fond- és állagszintű áttekintés készítése az intézmény anyagáról; egy szabadon választható fond darabszintű feltárása vagy egy kataszterszintű feltárás; a forráskiadvány-sorozat megyei kötetének összeállítása; 15 különleges dokumentum kiválasztása, átírása, digitalizálása az országos vándorkiállítás és az MNL képes album számára; levéltár-pedagógiai foglalkozások tartása.

A tagintézmények eltérő forrásadottságokkal rendelkeznek, a reformáció szempontjából sem azonos módon érintett területeken fekszenek és szakembereik száma is különböző. E különbségek figyelembe vételével azoknak a megyei intézményeknek, amelyek a szakmai minimumon felül tudtak és szerettek volna lehetőséget kapni és pluszfeladatot vállalni – a támogatási kereten belül – úgynevezett belső pályázatok nyújtottak módot arra, hogy saját terveik alapján meg tudják valósítani kisebb projektjeiket. Három pályázati témát hirdettünk meg: kiadványok, rendezvények és levéltár-pedagógiai foglalkozások.

A projekt nemcsak az alapfeladatok és a szabadon választható, intézményi „belső pályázatok” kombinált rendszerével nyújt lehetőséget az egyéni adottságokkal rendelkező műhelyeknek, de – a projekt támogatás felhasználásának harmadik elemeként – alkalmasat ad a csoportos és az egyéni munkára is. (Már az alapfeladatoknál is van mozgástér, hiszen a forrásadottságok figyelembe vételével kell és lehet teljesíteni az egységes elvek mentén zajló feladatokat is.) A projekt támogatás felhasználásának rendszerét és módját a projektbizottság dolgozta ki, miután kialakult a főbb feladatok rendszere. A belső pályázatokra beérkezett munkatervek értékelése is a bizottság feladata volt, a szakmai tervek és a költségvetés alapján mérlegelve.

Egyéni teljesítmény alapján díjazott tevékenységnek számított a kötelező forrásfeltáráson felül vállalt újabb fondok darabszintű adatbázisba rendezése, illetve egyes kiadványi munkák.

Vezetés, koordináció, kooperáció, önkéntesség

Egy szerteágazó projekt csak akkor lehet hatékony, ha jól szervezett és egyensúlyt tart a többféle tudás beépítése és az egy irányba haladás között. Munkatársaink véleményét az előkészítő szakaszban maximálisan igyekeztünk beépíteni, a közös bölcsesség jegyében minden helytálló véleményt felhasználni oly módon, hogy a megvalósításkor már egy közösen meghatározott cél és módszer alapján dolgozhassunk, amely iránt – mint közös alkotás iránt – mindannyian elkötelezettek lehetünk.

Projektbizottság

A projekt lebonyolítására *projektbizottság* alakult. Feladata a szakmai munka egységes elveinek kidolgozása, koordinálása, a projektvezető által előkészített szakmai anyagok megvitatása. Tagjai: Kovács Eleonóra projektvezető (főigazgatói megbízottként), az MNL főigazgató-helyettesei: Rácz György, Fülöp Tamás (2016 augusztusáig), valamint Puskás-Pauliké Ágnes és Tóth Judit voltak.

A projekt előkészítésének, megtervezésének fő feladata ugyan a projektvezető munkája volt, de a megvitatás során a projektbizottság komolyan részt vett az előkészítésben, kiegészítésben, valamennyi szakmai anyagot áttanulmányozott, véleményezett és a későbbiek során is teljes kollegialitásban tanácsokkal segítettek a munkát. A felelőségnek ez a megosztása és a vezető támogatása nagymértékben megkönnyítette az egyébként sokféle kompetenciát igénylő döntéseket.

A projektvezető a projektbizottság segítségével a következő feladatokat látta el: a projektnek és részterületeinek, valamint a munkatervnek a kidolgozása; szakmai anyagok, útmutatók előkészítése, amelyet a munkacsoportok is megvittak, valamennyi projekt kísérése, kapcsolattartás és egyeztetés a munkacsoportok vezetőivel és a megyei projektkoordinátorokkal; részfeladatokat átadása és ellenőrzése; kapcsolattartás a Reformáció Emlékbizottsággal, az érintett egyházakkal, társadalmi és civil szervezetekkel; adatszolgáltatási kötelezettségek ellátása a Reformáció Emlékbizottság felé a megyei felelősök és munkacsoport-vezetők segítségével; kapcsolatépítés további lehetséges együttműködő partnerekkel, egyházi és világi gyűjteményekkel; az MNL projektjének ismertetése és képviselése a sajtóban és a közvélemény előtt; a feladatok ütemzése körlevelekben a megyei projektfelelősöknek és személyes egyeztetések az OL-projektek vezetőivel; az MNL belső pályázati rendszerének kialakítása és működtetése,

döntéshozatal; a jubileumhoz kapcsolódó levéltári programok koordinálása. A Projektbizottság valamennyi tagja figyelemmel kíséri a projekteket, és ebben segítenek az OL forrásfeltárásban részt vevő vezető kollégák is.

A projekt két eleme – OL 1526–1570 és a Szabad királyi városok forrásfeltárása – nagy önállósággal, ám folyamatos egyeztetéssel vezetett alprojekt volt. Előbbit – *Németh István* közreműködésével – *Laczlavik György*, utóbbit Németh István felügyelte.

Megyei projektfelelősök

Ahogy a felelőség megosztása, úgy az ellenőrzés többszintűvé tétele is lényeges tényező volt e nagy vállalkozás működtetésében. A megyei tagintézményekben való zökkenőmentes munkát a megyei projektfelelősök, a megyei koordinátorok biztosították. {Megyei projektfelelős munkatársaink: *Szabó Bence* (MNL BKML), *Borsy Judit* (MNL BaML), *Erdész Ádám* (MNL BeML), *Oláh Tamás* (MNLBAZML), *Varsányi Attila* (MNL BaML), *Bödő István* (MNL FML), *Hegedüs Zoltán* (MNL GYMSM GYL), *Dominkovits Péter* (MNL GYMSM SL), *Szendiné Orvos Erzsébet* (MNL HBML), *Szabó Jolán* (MNL HML), *Horváth Gergő* (MNL JSZNSZL), *Wencz Balázs* (MNL KEML), *Lőrinc Melinda* (MNL NML), *Kiss Anita* (MNL PML), *Polgár Tamás* (MNL SML), *Henzsel Ágota* (MNL SZSZBML), *Cserna Anna* (MNL TML), *Söptei Imre* (MNLVaML), *Márkusné Vörös Hajnalka* (MNLVeML), *Óriné Bilkei Irén* (MNL ZML).}

Feladataik intézményük reformációs projektjének vezetése, a különböző típusú feladatok szétosztása, ellenőrzése, kapcsolattartás a projektvezetővel, a munkacsoportok vezetőivel, kapcsolatok keresése lehetséges együttműködő partnerekkel, egyházi és világi gyűjteményekkel, a tagintézmény projektjének ismertetése a helyi sajtóban és a közvélemény előtt, adatszolgáltatás, beszámolók készítése a projektvezető felé a Reformáció Emlékbizottság számára.

Nagyon szerencsésnek bizonyult a közös munka szempontjából, hogy sok esetben a megyei intézmény vezetője (hat helyen) vagy igazgató-helyettese (hét helyen), de a többi esetben is tapasztalt, elismert kolléga látta el a megyei projektfelelős feladatát. Utóbbi esetben az intézmények vezetői minden esetben hatékonyan támogatták munkatársaikat. Általában a projektkoordinátor mellett minden helyszínen külön felelőse lett a levéltár-pedagógiai foglalkozásoknak, a reformációs honlap aloldalának és a forrásgyűjtemény szerkesztésének. (Bizonyos feladatok néha azonos személyre jutottak, de általában jellemző volt a munkamegosztás.)

Munkacsoportok

A megyei projektfelelősök tevékenysége minden projekteleme ellenőrzésére kiterjedt. Voltak azonban olyan speciális munkacsoportok, amelyek egy-egy projekteleme kidolgozásának szakmai terheiben osztoztak a projektvezetővel és feladatuk a munkautasítások és útmutatók, s az egyes munkák alapelveinek előkészítése is volt. A részterületek munkáját segítő tematikus felelősökből álló munkacsoportok a projekt kezdetén és az előkészítést, egyeztetést, ellenőrzést igénylő munkafázisokban régióként fogták össze és segítették a megyei tagintézmények munkáját, ugyanakkor a projektvezető közvetlen segítségére is voltak. *Forrásfeltáró és Levéltár-pedagógiai Munkacsoport* alakult ily módon.

A Levéltár-pedagógiai munkacsoport feladata a reformáció témáját feldolgozó országosan alkalmazandó levéltár-pedagógiai foglalkozások foglalkoztató-füzetének és az online tananyagnak az összeállítása volt, valamint (régióként) a foglalkozások módszertani segítése, ahol ilyen igénnyel találtak. (A csoport vezetője: *Apáti Anna Zita*, [MNL], tagjai: *Kesztyűsné Csuti Judit* [MNL SML, később FML], Márkusné Vörös Hajnalka [MNL VeML], Nagy Dóra [MNL SZSZBML], Nagy Balázs Vince [MNL VeML], Oláh Tamás [MNL BAZML SFL]. A diákvetélkedő online szakaszában nagy segítséget nyújtott az MNL Veszprém Megyei Levéltára, ahol Márkusné Vörös Hajnalka igazgató-helyettes koordinálta a feladatokat, *Hegyi Károly* informatikus kolléga és számos munkatárs részvételével. Az országos döntő megszervezésében Apáti Anna Zita és Márkusné Vörös Hajnalka dolgoztak együtt, segítve a projektvezetőt.

A Forrásfeltáró Munkacsoport feladata a megyei intézmények levéltári anyaga egységes MNL szintű feltárása szakmai alapelveinek kidolgozása, útmutatók, szakmai segédanyagok készítése, valamint közreműködés a közös megyei adatbázis alapjainak kidolgozásában, a fond- és állagszintű áttekintések összegyűjtésében, javításában, egységesítésében; a forrásgyűjtemény-sorozat alapelveinek véleményezésében. (Az adatbázis kidolgozása során együtt dolgoztak az Országos Levéltár forrásfeltáró projektjeit vezető kollégákkal.) A munkacsoport tagjai egy-egy régiót (négy megyei tagintézményt) láttak el egyúttal a projekt végrehajtásának, részeredményeinek ellenőrzésében, valamint a kollégák szakmai tanácsokkal való ellátásában. (A csoport vezetője: Szendiné dr. Orvos Erzsébet [MNL HBML], *Jakab Réka* [MNL VeML], *Őriné Bilkei Irén* [MNL ZML], Hegedüs Zoltán [MNL GYMSM GYL], Oláh Tamás [MNL BAZML SFL].

A munka előrehaladtával alakult ki az az olvasószerkesztői csapat, amely a 21 kötetes forrásgyűjtemény-sorozat szerkesztésében, a megszerkesztett kötetek ellenőrzésében, javításában, a szakmai szempontok ellenőrzésében dolgozott közvetlenül a projektvezetővel. *Brigovác László*, *Husvéth András* és *Szálkai Tamás* (mindhárman MNL HBML) és *Varga Zsolt* (MNL HML).

A *Vissza a forrásokhoz* vándorkiállítás anyagát közel száz munkatárs gyűjtötte, digitalizálta; a szerkesztést azonban egy szűkebb csapat végezte. Márkusné Vörös Hajnalka (MNL VeML), *Bödő István* (MNL FML), Kovács Eleonóra (MNL) és a magas színvonalú tervezés *Gáty István* (MNL VeML) munkáját dicséri. (Utóbbi kollégánk a projekt több meghívóját, plakátját is tervezte.)

Természetesen a felbukkanó újabb feladatokra folyamatosan új munkacsoportok alakultak, amelyek a feladatokat a többi helyszínt is ellátva végezték.

„Specialisták”

A projektnek néhány munkaterületén speciális ismeretekre volt szükség, illetve olyan feladatokat kellett ellátni, amelyek a projektvezetővel való szoros együttműködésben zajlottak. Közülük a honlap megtervezése, létrehozása, majd az ehhez kapcsolódó Facebook-oldal működtetése végigkísérte a projekt teljes időtartamát. Külön felelőse volt a Facebook-oldalnak (*M-Szabó Dorottya*, MNL OL), valamint informatikus is segítette a honlap munkáját (*Baricsa Tamás*, MNL SZKK). A megyei adatbázisok adminisztrátora a Forrásfeltáró Munkacsoport tagjai közül került ki (*Jakab Réka*, MNL VeML), aki részt vett az adatbázis kidolgozásában is, ugyanakkor feladata lett a pro-

jektvezető segítése a megyei tagintézmények munkájának ellenőrzésében, az egyéni teljesítmények adminisztrálásában, valamint az adatbázissal kapcsolatos kérdések megválaszolásában.

Együtműködés és önkéntesség

A feladatok számos olyan helyzetet teremtettek, amelyben a munkatársak közötti kooperáció, egymás segítése, ellenőrzése nagyon fontosnak bizonyult. Kezdettől fogva ösztönöztük az intézményeket arra, hogy társintézményekkel, közösségekkel, iskolákkal stb. is működjenek együtt, illetve ismertessék meg tevékenységüket másokkal. E téren – jó kapcsolatainknak köszönhetően – mindenütt szép eredmények születtek. Ez annál inkább is fontos volt, hiszen minden intézménynek saját közegében kellett ismertté tenni munkáit.

Együtműködtünk más projektekkel (Mikes Kelemen Projekt, Hungaricana) és kutatói honlapokkal (pl. Erdélyi Krónika). Örömmel fogadtuk a projekt iránti határon túli érdeklődést (Kassai Magyar Reformáus Egyházközség; Vágsellyei Levéltár). Ezek az együtműködések a munkatársi kapcsolatok létrejöttét követően alakultak ki.

A munkához idővel önkéntes is kapcsolódott, (*Bukva Vilmosné* nyugalmazott tanárnő), aki a honlap *Reformáció a magyar kultúrában* menüpontját fejlesztette, építette. Egy rövid ideig az MNL Országos Levéltárában gyakornokként dolgozó francia levéltáros hallgató (*Mathilde Haushalter*, az Ecole nationale des chartes negyedéves hallgatója) egyéb feladatai mellett segítette a mi munkánkat is. Az önkéntesség azonban levéltáros kollégáink között is megjelent, s ez is lendületet adott a közös munkának. Többen nem tervezetten, hanem egy-egy téma iránt érdeklődve készítettek publikációkat, tartottak külső helyszíneken ismeretterjesztő előadásokat, fejlesztették a honlap egyes részeit. A projekt imázsfilmje és a filmes iratbemutatók is ilyen támogatói magatartás és elkötelezettség eredménye.

Adminisztráció, szükséges ismeretek

A rendszer, a munkafolyamatok megtervezése és működtetése sokféle tudástípust, ismeretet igényelt. A rendszerszintű gondolkodás mellett, ha nem is részletekbe menő, de minden terület átfogó ismeretére szükség volt, hiszen az alapelvek, munkautasítások kidolgozása ezt igényelte: gazdasági, pénzügyi ismeretek, honlaptervezés, majd szerkesztés, menedzselés, adatbázis-építés, forrásfeltárás alapelvei, szerkesztői, kiadványi munka, közművelődés, levéltár-pedagógia, kommunikáció.

A feladatok megfelelő elosztása, a megyei projektfelelős és munkacsoportos rendszer kiépítése, a felelősség megosztása és a többféle tudás bevonása mellett a közös bölcsesség támogató erejének igénybevétele volt az egyik kulcsfontosságú eleme a munkának. Fontos volt, hogy megfelelő adottságú, aktivitású munkatársak kerüljenek a megfelelő helyre. E tekintetben egyértelműen pozitív tapasztalatokról számolhatok be; a munka során mindig ki-kiváltak azok a kollégák, akik az egyes feladatokra megfelelőek voltak és szívesen is vállalták, de összességében is elmondható, hogy lelkesedéssel és támogatóan vettek részt a projektben; a projektfelelősök és a munkacsoportvezetők pedig nagyon elkötelezetten dolgoztak. A felelősség megosztása mellett jó döntésnek bizonyult, hogy a projektvezető az előkészítés, koordináció és ellenőrzés

mellett mindvégig részt vett bizonyos szakmai feladatokban, így közvetlenül látta az adódó nehézségeket és a felmerülő kérdéseket.

A kiváló szakmai együttműködés mellett említeni kell azt is, hogy a projekt központi adminisztrációja nagyon sok feladatot rótt a projektvezetőre; e téren talán a legnehezebb lépést tartani napi szinten a kötelezettségekkel, s a jövőre nézve a kiterjedt projektek segítésére legalább heti néhány órában fontos lenne adminisztrátor segítségét biztosítani.

Kommunikáció

A kiterjedt és sok embert foglalkoztató, sokféle eredményt felmutató projekt szempontjából kulcsfontosságú a kommunikáció, amely többféle céllal és többféle csatornán zajlott, a projekten belül és kifelé a külvilág felé.

A munkatársak között is többféle szinten zajlott az információ átadása, valamint a kommunikáció: a projektvezető a megyei projektfelelősökkel levelezőlista, körlevél segítségével osztotta meg a munkaanyagokat, a várható eseményekre vonatkozó információkat, illetve az adatszolgáltatásra vonatkozó kéréseket. A megyei felelősök e tartalmakat közvetítették munkatársaik – ha kellett –, vezetőik felé, és az információk eljuttatásért is felelősök voltak. Ettől függetlenül, a projektben dolgozók közül bárki közvetlenül fordulhatott a projektvezetőhöz, de a megyei felelősök sok kérdést közvetlen megválasztak.

Fontos volt emellett a projektvezető kapcsolattartása a munkacsoportok vezetőivel és tagjaival, majd ebből következően a következő szinten a munkacsoport tagok és a hozzájuk tartozó régiói felelőseinek kommunikációja.

A kifelé irányuló információközlés és párbeszéd is többféle szinten működött. A Reformáció Emlékbizottság felé az intézmény kötelezettsége volt a projekt korrekt, átlátható dokumentálása, az adatszolgáltatás, a vállalt és végrehajtott feladatokról történő tájékoztatás, amelynek legegyszerűbb módja egy – a Magyar Nemzeti Levéltár tematikus aloldalaként is megjelenő – honlap létrehozása volt. A weboldal a projekt valamennyi anyagát hordozza – alapadatait, beszámolóit is beleértve – a feltárt forrásokból adott ízelítőktől az aktuális hírekig. Kialakításában Kovács Eleonóra, Fülöp Tamás, Oláh Tamás levéltárosok és Baricsa Tamás informatikus vettek részt. A honlap feladata természetesen nemcsak a projekt korrekt teljesítményének dokumentálása volt a Reformáció Emlékbizottság számára, hanem a levéltár eredményeinek közlése a társadalom felé is. Fontosnak tartottuk, hogy ne csak a projekt szerkezetét, hanem az egyes feladatokban eljáró kollégákat is bemutassuk. A Magunkról menüpontban feladataik mellett ott látható minden megyei felelős, munkacsoport tag, projektbizottsági tag, munkatárs fényképe, munkahelye. A honlap tartalmának menedzseléséért, szerkesztéséért a projektvezető felelt, ám a tagintézményi aloldalaknak a megyei projektfelelősök voltak a gazdái. Hogy mit publikáljunk és mikor, összehangolt munka eredménye volt, amelyhez jól illeszkedtek a kollégák ötletei is. A honlap tartalmainak és más, a téma szempontjából érdekes hírek megosztására külön Facebook oldalt is létrehoztunk an-

nak érdekében, hogy a közösségi oldalakon tájékozódók felé is el tudjuk juttatni híreinket.¹

Mivel a projekt filozófiája a többféle tudástípus, munkatípus és -stílus megbecsülésén alapszik, helye van benne a közösségi és az egyéni teljesítményeknek és azok kiemelésének, bemutatásának. Fontosnak tartottuk, hogy az MNL egyes tagintézményeit vagy kisebb munkatársi csoportjait, egyéni teljesítményeket is kiemeljünk és bemutassunk, hiszen e sok együttmunkálkodó emberből áll a projektben dolgozók közössége.

A csapatmunka megnyilvánult külső esztétikai jegyekben is, így a projekt logójában, amelyet kiadványainkon, meghívóinkon szerepeltetünk, a vándorkiállítás szerkeszthető, egységes meghívójában, amelyet ugyan nem volt kötelező használni, de jól bevált és kedvelt lett az intézmények körében; s a projekt imázsfilmje is, amely a projektelemek ismertetésén és munkánk népszerűsítésén túl azt az egységet is igyekezett kifejezni, amely a közös munka során a kollégákat jellemezte.

Eredményeink és köszönet

Még nem ért véget a projekt, hiszen zárása, az utómunkák 2018 tavaszára maradnak. E cikk születésekor éppen a három legtöbb munkát adó hónap áll még előttünk várható új eredményekkel. Az előzőekben több helyütt szerepeltek ezek, így részletesen nem térek ki rá ismét. Nagy eredménynek tartom, hogy ilyen sokszínű, számos elemből álló projektben ilyen jelentős számú kolléga fegyelmezetten, egymáshoz igazodva, egymásra figyelve tud dolgozni. Nem idealizálom a képet, apróbb javítanivalók, néha fennakadások minden munka során adódnak, de az egészet tekintve mindannyiunk számára egyértelműen pozitív élmény, s egy munkamódszer – reményeim szerint sikeres – vizsgálója is volt egyben, Azt hiszem ez az a hely, ahol köszönetet kell mondanom kollégáimnak, akikkel eljutottunk idáig!

És ezt nagy örömmel teszem.

---

¹ Honlapunk címe: reformacio.mnl.gov.hu; Facebook oldal: <https://www.facebook.com/reformacio.mnl/>

KITÜNTETÉS

A Megyei és Városi Levéltárak Vezetőinek Tanácsa Elnöksége

DR. DOMINKOVITS PÉTERNEK,

a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
igazgatójának

hosszú időszakon át kifejtett, a hazai megyei és városi levéltárak működését és érdekeinek érvényesülését nagyban elősegítő, sokoldalú, elsősorban a tudományos kutatások, valamint a forrásfeltárás és a forráskiadás, a segédletkészítés, illetőleg az intézményközi hazai és nemzetközi kapcsolatok területét érintő, kimagasló szakmai munkássága elismerésül

a **Bösze Sándor-díjat** adományozta.

*

Dominkovits Péter 1962-ben Győrben született. A szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola történelem–könyvtár szakának elvégzését követően 1985-ben, a győri Xantus János Múzeumban könyvtárosként helyezkedett el, majd 1990-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karán levéltárszakos diplomát szerzett. 1992–1993-ben a Vas Megyei Levéltár Kőszegi Fióklevéltárában dolgozott, 1993 óta pedig a Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltárának munkatársa, 2011-től igazgatója. Ez idő alatt a levéltárosi szakmai munka valamennyi területén közmegelekedésre dolgozott.

Pályafutása kezdetétől rendszeres és intenzív kutatómunkát folytat hazai és külföldi levéltárakban és könyvtárakban. Tudományos érdeklődése szerfelett széleskörű, és az egyik – és talán a – legtöbbet publikáló hazai levéltáros. E tevékenységének rendkívül fontos területe a levéltári források kutatása, feltárása és közreadása, illetőleg a különböző segédletek készítése. Számos ilyen célú helyi, regionális és országos programban, továbbá kiadvány elkészítésében vett és vesz részt ma is.

Az Önkormányzati Levéltárak Tanácsa megbízásából tagja volt annak a háromtagú munkacsoportnak, amelyik az 1921 előtt keletkezett, ma pedig a Burgenlandi Tartományi Levéltárban, a Kismartoni Egyházmegyei Levéltárban, valamint a burgenlandi települési levéltárakban őrzött magyar provenienciájú levéltári anyag felmérését végezte 2005 és 2008 között.

Hosszú évek óta elkötelezett híve, kezdeményezője és gyakorlati résztvevője a hazai levéltárak egymás közötti, valamint határokon átnyúló különböző szintű és célú szakmai együttműködésnek.

2002 és 2016 között tagja volt a Magyar Levéltárosok Egyesülete Választmányának.

2010-ben „summa cum laude” minősítéssel védte meg „Szombathely privilegizált mezőváros gazdasága, társadalma a 17. században” című PhD disszertációját.

Több helyi és országos szakmai periodika szerkesztésében vett és vesz részt ma is. Ezek sorából kiemelendő, hogy 1996 és 2016 között tagja volt a Levéltári Szemle szerkesztőségének.

Szakmai munkásságának elismeréseként 2015-ben Pauler Gyula-díjat kapott.

Munkáját a nagyfokú odaadás és az elmélyült precizitás jellemzi, miközben ismereteit és tapasztalatait szívesen és önzetlenül osztja meg a hozzá forduló szakemberekkel és laikusokkal.

KRISCH ANDRÁS

A SOPRONI EVANGÉLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG GYŰJTEMÉNYEI- NEK PROGRAMJAI, KIADVÁNYAI A REFORMÁCIÓ 500. ÉVFORDULÓJÁN

Kevés történelmi esemény változtatta meg oly mértékben Európát, mint a reformáció. Az 500 évvel ezelőtti wittenbergi tételek kitűzése átalakította az európai népek egymás mellett élését, kontinensek, kultúrák és régiók fejlődését befolyásolta. A reformáció hatásaként Európában megváltoztak a hatalmi viszonyok és nagyban hozzájárult az újkori társadalom kialakulásához. Luther tanai többek között köszönhetően a nyomtatásnak hamar elterjedtek Európa szerte, így már az 1520-as években megjelentek Sopronban is.

A többségében német soproni polgárság szellemi és gazdasági kapcsolatai révén hamar megismerkedett a reformáció tanaival, így Sopron a magyarországi reformáció egyik fellegrvárának tekinthető. *Kristóf* ferences szerzetes már 1520-tól a lutheri tanítás szellemében prédikált. Négy évvel később *II. Lajos* királyi vizsgálóbizottságot küldött a városba. Négy papot vádoltak meg eretnek tanok hirdetésével, akiknek a vasárnapi prédikációban nyilvánosan kellett Luther ellen vallaniuk. A soproni esperesség plébánosaitól összegyűjtötték Luther könyveit, amelyeket máglyán elégettek a Fő téren. A szigorú intézkedésekkel sem akadályozhatták meg a reformáció terjedését. A polgárság is támogatta a katolikus egy-

háztól való szellemi és anyagi függés lazítását.

A város első evangélikus prédikátora *Gerengel Simon* 1565-ben szervezte meg a soproni egyházközséget, Magyarország legrégebbi evangélikus gyülekezetét. A város lakosságának többsége és a politikai vezető réteg is áttért az új hitre, így biztosítva volt a lakosság számára lutheránus hitük szabad gyakorlása.

A reformáció térhódítását az sem állíthatta meg, hogy 1584-ben a városnak el kellett bocsátania két evangélikus prédikátorát és iskolamesterét, akik csak a Bécsi békét (1606) követően térhettek vissza a városba. Ennek az időszaknak volt kiváló városi vezetője az evangélikus *Lackner Kristóf* (1571–1631). Lackner humanista műveltségű polihisztor, ötvös, író és jogtudós volt, aki 1613 és 1631 között összesen 15 évig töltötte be a polgármesteri tisztséget.

Polgármestersége idejétől a városi tanács 1667-ig az evangélikus egyház presbitériumaként működött. 1604-ben megalapította a Soproni Nemes Tudósok Társaságát, amely az országban az első irodalmi-tudományos egyesületként működött. Iskoladrámákat, verseket írt, kitűnően rajzolt, saját műveit is rézmetszetekkel illusztrálta. *Paul Schubert* (1585–1649) lelkész, esperes, Lackner kortársa és társa az evangélikus gyülekezet felvirágoztatásában. Ő kezdte el 1624-ben a keresztelési anyakönyvünket vezetni, ami egyben az ország legrégebbi evangélikus anyakönyve. II. Ferdinánd 1625-ben kitiltotta az evangélikus főnemeseket Ausztriából, ekkor egy részük Sopronban telepedett le, de ide jártak a protestáns országok bécsi követei is istentiszteletre. A 17. század közepén megerősödött ellenreformáció során I. Lipót rendelete 1674-ben visszaadta az evangélikusok által használt templomokat és beneficiumokat a katolikusoknak. Az ily módon kiszorult evangélikusok a Lackner-házba és Eggenberg hercegnő Szent György utcai házának udvarába járhattak istentiszteletre. Az evangélikusok 1674-ben a mai templom helyén fatemplomot építhettek, amit az 1676-os tűzvész után újjáépítettek.

II. József Türelmi rendeletét követően 1784-ben épült fel az evangélikusok ma is használatos temploma, a torony pedig 1863-ban, később harangokat is öntettek. A gyülekezet nemcsak lélekszámban, de anyagilag is megerősödött. Sorra alakultak a különböző jóléti intézmények: Testvéregyesület, Nőegylet és Leányegyesület, Diakoniszsa Intézet, Gusztáv Adolf Gyámintézet, Kisdédóvó, Evangélikus Olvasó és Ifjúsági Egyesület. Felépült az árvaház (1858), fejlődtek, gyarapodtak az iskolák (népiskola, Líceum). Az I. világháborúban 219 evangélikus soproni katona áldozta életét. Háborús célokra lefoglalták a templom három harangját, amelyeket csak 1926-ben sikerült pótolni. A II. világháború Sopronnak újabb szenvedést, bombázást, menekülést hozott. Az evangélikus egyházközség számára a legnagyobb tragédiát a soproni németek 1946-os kitelepítése okozta, ekkor néhány hét alatt létszámában megroppant a gyülekezet. Az 1950-es években az egyházi intézményeket is államosították. A hatalom tudatosan gyengítette Sopronban is az egyház anyagi és szervezeti erejét, korlátozta a lelkész és a gyülekezet közötti kapcsolatot, akadályozta a fiatalok közötti szolgálatot. Az 1989-es rendszerváltás a gyülekezet életében is jelentős fordulatot hozott, a soproni evangélikus élet új keretek között folytatódhatott.

A Soproni Evangélikus Egyházközség Gyűjteményei (levéltár, könyvtár, múzeum) számára a 2017-es reformációi év kiemelt fontosságú volt. Az év során számos programmal emlékeztünk meg az 500 évvel ezelőtti eseményekről.

A Német Evangélikus Egyház (Evangelische Kirche in Deutschland) szinte egész Európát érintő projektje volt az ún. Reformationstruck, vagyis reformációs kamion. A jármű 2016 végén Genfből indult, összesen 67, a reformáció szempontjából fontos várost érintett, majd 2017 májusában érkezett Wittenbergbe. A kamion a kb. 25 000 km-es túrája során 2017. február 4-én érkezett Sopronba, a „Reformáció magyarországi bölcsőjébe”. A kamion egy interaktív kiállítótér volt, mely a reformációról és a helyszínről készült filmeket mutatott be. A soproni gyűjtemények munkatársainak közreműködésével összeállított két filmen a gyülekezet történetét mutattuk be a 16. század közepétől napjainkig, illetve a gyülekezet tagjaival készített interjúk központi témája volt, ki hogyan éli meg hitét, milyen impulzusokat ad még napjainkban is a reformáció, mit jelent a gyülekezet tagjának lenni. A kamion Sopronban tartózkodása idején több kísérő programon is részt vehettek az érdeklődők. Ezek közül megemlítem, a belvárosi séta forgatókönyvének kidolgozását, melynek során a reformáció által érintett városi emlékhelyeket kerestük fel. A sétákon több száz érdeklődő vett részt, s a soproni gyülekezet legfontosabb történelmi eseményeiről kaphattunk áttekintést. A séta jelentősebb állomásai: Fő tér, ahol a reformáció kezdeteit mutattuk be, majd következett az Eggenberg-ház. *Anna Maria Eggenberg* hercegné lelkésze, *Mathias Lang* az épület udvarán tarthatott az ellenreformáció idején istentiszteleteket. Érdekes és kevésbé ismert a szomszédos Szent György utca 14. ház története. A ház tulajdonosa a 18. század elején – Jókai Mór *Lőcsei fehérszónya* című regényéből is ismert – *Löffelholz* báróné volt, aki halála után az épületet az evangélikus konventre hagyta. A Cézár-ház 1681-ben a protestáns gyászévforduló véget vető országgyűlés felsőházának adott otthont. A soproni az ország harmadik legnagyobb evangélikus temploma. A reformációi séta idején többször is szerepelt a gyűjtemények programján. Örömeinkre szolgált, hogy nemcsak az iskolák projektnapjain sikeres ez a program, de a Múzeumok Őszi Fesztiválján is nagy volt az érdeklődés.

Az idei Múzeumok Éjszakája programban a gyűjtemények állandó kiállításának bemutatása mellett a protestáns egyházak életében jelentős szerepet játszó 1681-es soproni országgyűlés 26. törvényének bemutatására fókuszáltunk. A törvény által biztosított ún. artikuláris helyeken Északnyugat-Magyarországon összesen 24 településen nyerték el a jogot a protestánsok, hogy templomot építhessenek, és ott szabadon gyakorolhassák a vallásukat. Tágabb értelemben artikuláris helyeknek nevezzük a szabad királyi és bányavárosokat, illetve a végvárokat is, ahol szintén engedélyezett volt a protestáns vallásgyakorlás. A levéltári kutatásokon is alapuló molinók szélesebb kontextusba helyezték a témát, hiszen a látogatók a nemesi patrónus családkról, a pietizmusról, és II. József Türelmi rendeletéről is olvashattak.

2017. szeptember 20-án a soproni evangélikus és református gyülekezettel, illetve a városi önkormányzattal közösen szerveztünk egy egyháztörténelmi konferenciát. A konferencián mindhárom történelmi egyház előadói képviselték magukat. A levéltárosok, egyetemi tanárok előadásaikban az ökumenikus jelleget hangsúlyozták, azzal együtt, hogy a római katolikusok értelemszerűen nem ünneplik a reformációt, hanem emlékeznek arra. A résztvevők egyebek mellett a lutheri reformáció törekvéseiről, a nyugati egyház megújításáról hallhatták a legújabb kutatási eredményeket. Az előadók

főleg a Nyugat-Dunántúlra, valamint természetesen Sopronra összpontosítottak. A nyugati országrész reformációjának sajátossága a többnyelvűség, hiszen német, magyar, horvát, szlovén, szlovák és vend nyelvű gyülekezetek is létrejöttek. A térségben a reformáció Sopronban jelent meg a legkorábban, de emellett lényeges központoknak tekinthetjük többek között Pozsonyt, Sárvárt, Csepreget vagy a Nádasy és a Batthyány birtokokat.

Városnézés az evangélikus emlékek nyomában

A konferencia napján, annak befejező részében a közönség bevonásával egy kerekasztal-beszélgetést tartottak, amelyet *dr. Fodor Tamás* polgármester nyitott meg. Köszöntőjében hangsúlyozta: Büszkék vagyunk evangélikus hagyományainkra, ezzel összefüggésben arra is, hogy az Európai Protestáns Egyházak Közösségétől Sopron megkapta a Reformáció Európai Városa megtisztelő címet. A kerekasztal-beszélgetésen a három történelmi egyház képviselőjében *Gáncs Péter*, a Magyarországi Evangélikus Egyház elnök-püspöke, *Veres András* győri megyéspüspök, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia elnöke, *Steinbach József*, a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának elnöke, valamint *Széles Sándor*, Győr-Moson-Sopron megye kormány megbízottja, *Richly Zsolt*, Balázs Bé-

la-díjas rajzfilmrendező (akinek a Luther életéről készült rajzfilmjéből is láthattak részletet a jelenlévők), és a beszélgetést moderáló *Birkás Antal*, a Reformációi Emlékbi-zottság munkájának segítségével felelős miniszteri biztos vett részt.

A Soproni Evangélikus Egyházköztség 2014-ben az államtól kárpótláson visszacapott egykori evangélikus népiskola épületébe (Színház utca 27.) költözött. Itt 2015 októbe-rében egy új, a 21. századi igényeknek megfelelő gyülekezettörténeti kiállítás nyitotta meg kapuit. A Soproni Evangélikus Gyűjtemények múzeuma egy magyar és német-nyelvű kiállítási katalógussal is tisztelegni kívánt a reformáció 500. évfordulója előtt. *A soproni evangélikus gyülekezet évszázadai* című kiadvány történettudományi pontossággal segíti elő a gyülekezet történetének alapos megismerését. A kötet célközönsége nem csak a történész-muzeológus szakma, hanem a gyűjteményünk története iránt érdeklő-dő közönség is: első felében részletes összefoglalást ad a soproni evangélikus gyüleke-zet történetéről a protestantizmus tanainak megjelenésétől a soproni németység kitele-pítéséig. Ezután a látogatói útvonalat követve mutatja be az összes kiállítási tárgyat: a lelkészlakásként berendezett első terem, egyben fogadó- és foglalkoztató helyiség rövid leírása után kiemeli annak hangsúlyos elemeit; majd áttér a gyülekezet történetét kro-nologikus rendben bemutató nagyterem kiállított tárgyi-, irat- és könyvanyagára. A ki-állításon látványos elemként jelenik meg egyedülálló lelkészportré gyűjteményünk, a katalógusban pedig az egyes lelkészek arcképéhez tartozó leírásokban részletes élet-rajzok is olvashatók. A kiadványt több mint 100 fotó színesíti. A katalógus végén a soproni lelkészek névsora olvasható.

A Soproni Evangélikus Egyházköztség Gyűjteményeinek feladata a reformáció 500. évfordulóján is, hogy az ország legrégebbi evangélikus gyülekezetének és a Nyu-gat-Dunántúl evangélikusságának múltját hitelesen, de a ma embere számára könnyen befogadhatóan, személyes hangon közvetítse.

A VARSÓI GETTÓ TITKOS LEVÉLTÁRÁNAK ANYAGAIT BEMUTATÓ ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁS NYÍLT A VARSÓI ZSIDÓTÖRTÉNETI INTÉZETBEN

Az „*Amit nem tudtunk világgá kiáltani*” című tárlat ünnepi megnyitóján jelen volt *Andrzej Duda* lengyel államfő és *Piotr Gliński* kormányfőhelyettes és kulturális miniszter.

Az archívum összegyűjtését a zsidó önszerveződés egyik vezetője, *Emanuel Ringelblum* történész kezdeményezte a németek által 1940-ben létesített varsói gettóban, az *Oneg Sábát* (A szombat öröme) nevű földalatti csoport megalapításával. Ringelblumot 1944-ben a nácik kivégezték.

Az Oneg Sábát több tucat zsidó értelmiségi tagja a gettóéletet, valamint a megszállt Lengyelország területén a zsidók ellen elkövetett náci bűntetteket dokumentáló anyagokat gyűjtötte össze.

Az archívum egy részét 1942 augusztusában, a másikat a gettófelkelés előtt, 1943 telén ásták el fémládákban.

A háborút az Oneg Sabatnak csak három tagja élte túl, útmutatásuk alapján találták meg 1946-ban az anyagok első részét, 1950-ben pedig a második részét.

Az iratok, fényképek, rajzok, naplók, sajtókiadványok, tudományos és irodalmi művek feldolgozásával a 70 éve alapított, *Ringelblumról* elnevezett *Zsidótörténeti Intézet* foglalkozik, amit az Oneg Sabat egykori titkos találkozóhelyén létesítettek.

A levéltár történelmi jelentőségét Andrzej Duda méltatta a megnyitón mondott beszédében. Felidézte: a levéltárosok által megszerzett információkat az 1939-ben Párizsban megalakított, majd Londonban működő emigrációs lengyel kormánynak továbbították.

A lengyel elnök Ringelblumot és munkatársait a zsidó és a lengyel második világháborús ellenállás hőseinek nevezte.

Az archívum Duda szerint megakadályozta a hitleri Németország azon terveit, hogy a zsidóságot és emlékezetét is megsemmisítsék.

A kiállítás a levéltár eredeti dokumentumait mutatja be, mellettük a tárlat látogatói megtekinthetik a gettóban rögzített, eddig nem látott filmanyagot, valamint az egyik teljeskannát is, amelyben a dokumentok egy részét elrejtették.

A több mint 35 ezer lapnyi anyagot tartalmazó Ringelblum-archívum 1999-ben felkerült az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetének (UNESCO) „A világ emlékezete” című programjának listájára.

Az 1992-ben indult program a tagországokban fellelhető, egyetemes értékű, ritka és veszélyeztetett, írott vagy audiovizuális dokumentumok, gyűjtemények azonosítását, megőrzését és széles körű megismertetését végzi.

(mti)

FORRÁS ÉS ÉRTÉK

F. TÓTH PÉTER

EGY VESZPRÉMI FORRÁS AZ 1674-ES GÁLYARABPER VIZSGÁLATÁHOZ

A 17. század végi, protestáns prédikátorok ellen indított perfolym csúcspontja az 1674-ben Pozsonyban lefolytatott peres eljárás, amelyet a szakirodalom közkeletűen csak gályarabpernek nevez. A gyakran gyászévtizedként is említett időszak, az 1670-es évek és különösen az 1674-es pozsonyi per és következményei, a magyarországi protestánsüldözés kitüntetett figyelemmel kísért eseményei. A korabeli nemzetközi visszhangot is kiváltó perbe közel hétszáz protestáns prédikátort és tanítót idézett maga elé a rendkívüli törvényszék, a Wesselényi-összeesküvéssel összefüggésben súlyos vádakkal (többek között lázadással, törökkel való szövetkezéssel, blaszfémiával) illetve őket. Végül mintegy háromszáz vádlott jelent meg 1674 tavaszán Pozsonyban, közülük hatvanheten Veszprém megyeiek voltak. A per végkifejlete ismert: a vádlottakat (a vádat kiterjesztve az összes protestáns prédikátorra és tanítóra) bűnösnek találták, a később gályarabságra változtatott halálbüntetés terhe alól csak bizonyos reverzálisok aláírásával mentesülhettek: a katolikus hitre való áttérést vagy hivatásuk elhagyását és száműzetés vállalását kérték tőlük. Végül negyvenegy prédikátort, akik nem voltak hajlandók aláírni a reverzálisokat, Itáliában eladták gályarabnak. Közülük az életben maradtak nemzetközi összefogásnak köszönhetően *Michiel de Ruyter* holland admirális fellépése nyomán szabadultak 1676 elején.

A per és utóéletének dokumentálása és vizsgálata igen korán, már a 18. században megkezdődött, napjainkra a témának jelentős számú népszerű és tudományos feldolgozása ismeretes. Ezek főként a korabeli dokumentumokra, illetve a kortárs visszaemlékezésekre építenek, a peres eljárás lefolytatásával kapcsolatban pedig jellemzően a pozsonyi per – több, különböző kiadásban megjelent – szövegére támaszkodnak. Az eljárás fontos mozzanata, hogy a per során citált tanúvallomások nem Pozsonyban, hanem már az eljárás megkezdése előtt vagy közben, előre megszerkesztett kérdéssor alapján vették fel az azzal megbízott hiteleshelyeken. A felvett tanúvallomások aztán csak válogatottan, megszerkesztetten kerültek elő a tárgyaláson, több tanú vallomását figyelmen kívül hagyva. A szakirodalomban eddig – talán köszönhetően a források publikálatlanságának is – még nem történt meg a pozsonyi jegyzőkönyv összevetése a hiteleshelyeken őrzött dokumentumokkal. A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Me-

gyei levéltárában most épp egy ilyen forrás publikálásának előkészítése folyik, erről a munkáról szeretném tájékoztatni a tisztelt Olvasókat.

A veszprémi káptalan hiteleshelyi levéltárának jegyzőkönyvi sorozatában az 1674-es év 23. sorszámot viselő bejegyzése egyértelműen azonosítható azzal a dokumentummal, amelyet a pozsonyi perben a vád képviselője, mint a veszprémi káptalan által felvett tanúvallási jegyzőkönyvet mutat fel. A dokumentum 39 kézzel írott oldal terjedelmű, latin–magyar szöveget vegyesen tartalmazó szöveg, ennek kivonatát tartalmazza az *S. Varga Katalin* által publikált pozsonyi jegyzőkönyv¹ hitelesnek tekintett szövege is. A közeljövőben megjelentetni, itt pedig bemutatni kívánt forrás nem teljesen ismeretlen a szakmai közönség előtt, részben ismerteti és részleteket közölt már belőle *Hungler József* „A török kori Veszprém”² című munkájában, a *Veress D. Csaba* által szerkesztett „Nemesvámos története” című kötet,³ valamint *Márkusné Vörös Hajnalka* kollégám is publikált két tanulmányt⁴ a jegyzőkönyvhöz kapcsolódóan. *S. Varga Katalin* „A vitetnek ítélőszékre” című alapvető munkájában⁵ pedig felhívta a figyelmet egy az Országos Levéltárban található tartalmi kivonatra,⁶ amely szintén az említett 23. számú veszprémi jegyzőkönyvvel rokonítható, és amelyet a most folyó vizsgálatba is bevontunk. A tervezett forráskötet lehetőséget kíván teremteni arra, hogy összevethetővé váljanak a pozsonyi eljárásban olvasható tanúvallomások az eredetileg felvettekkel, abban bízva, hogy ez a munka segít majd árnyalni a gályarabperrel kapcsolatos képet, és megfelel annak a mostani szakirodalmat jellemző törekvésnek is, amely minél több egykorú forrás bevonásával igyekszik feltárni a per történeti hátterét.

Érdemes néhány mondatban magyarázatát adni annak, hogyan került a Veszprém Megyei Levéltárba a kérdéses dokumentum. A veszprémi káptalan hiteleshelyi működésének újkori tevékenységét jól összefoglalja *Jakab Réka* kolléganőm 2008-ban megjelent tanulmánya,⁷ most ennek a tárgyunkat is érintő főbb csomópontjait emelem ki. A veszprémi káptalan hiteleshelyi tevékenysége a 13. századig visszamenőleg dokumentálható, így az országban az elsők egyikének tekinthető és a 19. század harmadik negyedéig, azaz a közjegyzői intézmény felállításáig működött is ebbéli funkciójában. Kivétel ez alól a 1550-es évek eleje és a 1635 közötti időszak, amikor Veszprémben nem folyt hiteleshelyi tevékenység, a káptalani levéltárat a török dúlás elől Sopronba menekítették. A veszprémi káptalani levéltárban őrzött iratok két nagy csoportot alkotnak: a káptalan magánlevéltára, amelynek anyagát a káptalan birtokaival és egyéb jogaival kapcsolatos iratok képezik, illetve a hiteleshelyi levéltár, ahol az úgynevezett országos jelentőségű iratokat találjuk. Míg a káptalan magánlevéltára a mai napig a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltárban található, az 1950. évi 29. tvr. alapján a veszprémi káptalan hiteleshelyi, vagy más nevén országos levéltára 1969-ben a területileg illetékes közlevéltárba, azaz a Veszprém Megyei Levéltárba került. 2008-ban egy szerencsés iratbe-

¹ S. VARGA, 2002.

² HUNGLER, 1968.

³ VERESS, 1994.

⁴ MÁRKUSNÉ, 2004., 2005.

⁵ S. VARGA, 2002.

⁶ JEGYZŐKÖNYV KIVONAT.

⁷ JAKAB, 2008.

szerzésnek köszönhetően az addig hiányos jegyzőkönyvi sorozat kiegészült, így 1635-től kezdve teljes sorozattal rendelkezünk. Ennek második kötetében található a tanulmányom tárgyát képező tanúvallatási jegyzőkönyv.

Léte a hiteleshelyek azon sajátos jogszolgáltatási funkciójából fakad, amelyek során a felek kérésére vagy hatósági felkérésre a hiteleshelyet üzemeltető egyházi testületek (káptalanok és szerzetesi konventek) különböző jogügyleteket írásba foglalták és közhitelű okleveleket állítottak ki. Ezeket az okleveleket hiteles perbeli bizonyiságként fogadták el.

A vizsgált 23. sorszámú jegyzőkönyv tanúsága szerint, a pozsonyi perben felhasznált tanúvallomásokat *Kardos Gergely* kanonok *Attyai Benedek* királyi emberrel egyetemben vette fel, 1674 február 24-e és március 11-e között, több helyszínen. A március 5-én megindult pozsonyi perben csak április 3-án került elő ez a jegyzőkönyv, ahol 29 tanú vallomását emelték be az eljárásba. Ez az eredetileg felvett 193 vallomásnak alig 15%-a, joggal gondolhatjuk tehát, hogy a forrás teljes terjedelmű közlése tudományos érdeklődésre is számot tarthat. Az új átírás részben módosítja a fentebb említett, a veszprémi jegyzőkönyvvel foglalkozó szakirodalom megállapításait is. A szöveg szoros olvasása nyilvánvalóvá tette, hogy a jegyzőkönyvben jócskán találhatók olykor értelemzavaró javítások, mind a szöveg, mind a tanúk sorszámozása terén. Így lehetséges, hogy az eddig elfogadottnál valamivel több tanú vallomásáról számolhatunk be, illetve a tanúvallatások helyszínei tekintetében is merültek fel kétségek. A kézirat alapján kijelenthető, hogy 1674 február 24-én Veszprémben folytak a kihallgatások, március 5-én Nagyvázsonyban folytatódtak, 6-án pedig Tihanyban. Az biztos, hogy március 11-én még Veszprémben hallgatnak meg néhány tanút, nem ilyen egyszerű a helyzet azonban a március 8-ai nap helyszínét illetően.

A javításként beszúrt, nehezen olvasható szöveget az eddigi szakirodalomban következetesen *Vámos*-ként oldották fel, a mostani munkálatok során készített átírás alapján azonban egyértelműen Veszprémbe helyezendő a kihallgatás helyszíne.⁸ Az olvasáson kívül ezt a tényt alátámaszthatja az aznap sorra került tanúk nevének összevetése egyéb veszprémi forrásokkal, ezt a munkát azonban még nem végeztük el.

A tanúk nevének említése kapcsán felhívom a figyelmet a veszprémi kihallgatási jegyzőkönyvben található hatalmas névanyagra. A helytörténeti-, családtörténeti-, megyetörténeti és különböző prozopográfiai kutatások – reményeink szerint – sokat fogynak profitálni a szöveg közzétételékor. A pozsonyi jegyzőkönyvből a vallomástevőkről megtudható adatok köre ugyanis jóval szűkebb, mint a most vizsgált szövegben található. A veszprémi dokumentum a 193 tanú közül 113 esetben megadja a vallomástevő foglalkozását, 147 esetben életkorát, 82 esetben vallását is. (Megállapítható, hogy túlnyomórészt a kálvinista vallomástevők felekezeti hozzátartozását tüntették fel, összesen 62 esetben; evangélikus és katolikus tanúknál tíz–tíz esetben közölték ezt az adatot.) A kivételesen gazdag adattartalom lehetőséget ad arra, hogy újabb mozzanatokkal egészítsük ki Veszprém és környékének 17. századi történetét, példaként a *Szemcsei Ferencre* vonatkozó információk közül emelnék ki néhányat. *Csonkás Mihály*

---

⁸ Ezúton köszönöm Jakab Réka átírással kapcsolatos észrevételeit és javításait.

„Adatok egy vitézi énekünk hősének életéből” című tanulmányában⁹ már jól összefoglalta a vázsonykői vicekapitány meghurcoltatásának történetét, azzal összefüggésben, hogy a pozsonyi per kapcsán új protestáns prédikátort hoztak a vázsonykői várba. Az események háttérének feltérképezéséhez jó adatokkal szolgálhatnak többek között az alábbi vallomások is. *Nemes Zsigmond* vallomása szerint a vázsonyi várban támogatásra letek az üldözött prédikátorok „Vázsonyban öt avagy hat kiűzetett prédikátor a kőszegi prédikátorral, Lendvai György deákkal voltak, ahonnét vicekapitány Szemcsei Ferenc akaratából ugyanazon ott való mestert is elvivén magukkal, Csonka Gyurkó és Antal Vincze kísérték el, Lukácsi Péter lovat adott volna alája”.¹⁰ Szakálos István pedig arról vallott, hogy Szemcsei még akadályozta is volna a prédikátorok Pozsonyba citálását: „midőn ezen fátens az prédikátor citatiójára veszprémi lectort, Kardos Gergelyt beeresztette volna az kapun, Szemcsei Ferencz vicekapitány mondotta az fátensnek: miért eresztetted be beste lélek kurafi, mert ha kezemre adtad volna, be nem jött volna prédikátort citálni”.¹¹

A vallomást tevő vagy azokban említett konkrét személyekre a későbbiekben még visszatérek néhány gondolat erejéig, előbb azonban megemlítem, hogy a tanúkról jegyzőkönyvbe felvett adatok általánosabb megállapítások megfogalmazására is lehetőséget adnak.

A fátensek nagy részénél feltüntetett, életkorra vonatkozó adatok alapján vallomást tevők átlagéletkora 38 év körüli, legfiatalabbjuk 14 éves, a legidősebb 80. A további kinyerhető adatok alapján viszonylag jól körvonalazható, időnként egymással átfedésben lévő csoportokba sorolhatjuk a vallomást tevőket. Legnagyobb ilyen csoportot a katonáskodással foglalkozók köréből alkothatjuk, összesen 76, többféle fegyvernemet képviselő fővel: zsoldosok, gyalogosok, lovas katonák, tüzérek, zászlóvivők. Köztük található *Kéthelyi János* tihanyi kapitány, nemes *Kun János* veszprémi alhadnagy, *Laskai András* veszprémi vicekapitány, Szakálos István vázsonykői várnagy és a fent már említett Szemcsei Ferenc is. Jelentős a nemesi címmel rendelkezők száma, ők 43-an vannak, de találunk két bérlőt és 13 szabadost is. *Kajári István* Batthyány udvari familiárisaként tesz tanúvallomást. Egyházi személyek közül név szerint említik *Miskolci Bernárd* szent benedek rendi főtisztelendő atyát és főtisztelendő *Szakonyi Jánost*, a fehérvári, hantai és a veszprémi káptalan nagyprépostját, ezen kívül vallomást tesznek még *Szombati István* veszprémi és *Margitai János* tihanyi kálvinista iskolamesterek is. Csak lazán kapcsolható ehhez a csoporthoz, vallomásának elevensége miatt azonban mégis érdemes megemlíteni *Kosár Annát*, akit a jezsuita atyák szolgájaként említ a jegyzőkönyv. Itt említem meg, hogy jó érzékkel már S. Varga Katalin is megjegyezte, hogy gyakran szerepelnek női tanúk a peranyagban. A veszprémi jegyzőkönyv kapcsán különböző forrásokból mintegy 16 nevet gyűjtött össze, a Veszprém Megyei Levéltárban őrzött jegyzőkönyv szövegének vizsgálata alapján kijelenthetjük, hogy a női tanúk száma valamivel 50 felett van. Pontos számot az előforduló névazonosságok miatt nem tudunk egyelőre mondani (*Széli Anna* neve például kétszer is szerepel, más-más

⁹ CSOKÁS, 1956.

¹⁰ JEGYZŐKÖNYV. A 123. tanú, Nagy Zsigmond válasza a 6. kérdőpontra.

¹¹ JEGYZŐKÖNYV. A 132. tanú, Szakálos István válasza az 5. kérdőpontra.

életkorral). A női tanúk esetében a fentebb említetteken kívül legtöbbször családi állapotról vonatkozó információt is találunk, jellemző, hogy megemlítik férjük nevét vagy özvegyi mivoltukat. Nem mindig, de az esetek többségében a férjüket is a tanúvallók sorában találhatjuk.

A feldolgozás alatt álló szöveg névanyaga nagyobb a tanúvallomást tevők körénél, hiszen a fátensek az általuk előadottak során megneveznek olyan személyeket is, akik nem tanúk az eljárásban. A Veszprém Megyei Levéltárban őrzött jegyzőkönyv szövegében összesen 342 személy neve lelhető fel, ehhez járul még néhány, névvel meg nem jelölt, de a többiektől jól elkülöníthető személy. Ilyen például a „debreceni sánta ember”, aki *Martonfai István* vallomása szerint: „fogva vagyon, nem csak az könyvárulásban járt, mivel kevés könyv volt nála.”¹² A kutatás jelen állapotában *Czegledi Istvánt* sejtjük a név mögött, de a sejtés bizonyítása vagy elvetése talán már egy másik kutató feladata lesz a forrásszöveg megjelenése után.

Nem elhanyagolható ugyanakkor az az adattartalom sem, ami országos ismertségű személyek esetében segítheti vagy éppen zavarhatja meg egy-egy mozzanattal a kutatót. Példaként említem, hogy a szövegben *Szenczi Fekete István* életére vonatkozó információkat is találhatunk, akiről a tanúk vallomásaikban megemlítik, hogy Nagyvázszyban járt, ételt-italt, lovat kapott és Ostffyasszonyfára távozott. Ez utóbbi adalék azért lehet érdekes, mert a vonatkozó szakirodalom¹³ eddig nem tudott Szenczi Fekete István ilyen korai látogatásáról Ostffyasszonyfán.

Hasonlóképpen érdekes lehet a téma kutatói számára az a néhány meglepő információ, amely *Sárkány Jánosra* vonatkozóan olvasható. *Nemes Erneszt Pál* Győről származó információja szerint ugyanis a Sárkány Jánost is levágták a rebellesek.¹⁴ *Tevely Arató György* véleménye szerint a tanú vallomása egészen biztosan hibás, hiszen Sárkány János csak 1680-ban halt meg, ugyanakkor a 1670–1673 között valóban Győrben raboskodott, és elképzelhető, hogy 1674 körül megütkezött a bujdosókkal, valószínűleg valahol Szatmár vármegye környékén.¹⁵

A pozsonyi jegyzőkönyv közlésekor S. Varga Katalin joggal veti fel az első veszprémi tanú vallomásával kapcsolatban, hogy *Losonczi István* említésekor elírásról lehet szó, és valójában *Losonczi Farkas János* veszprémi prédikátor ellen vall *Gorub Péter*.¹⁶ Losonczi Farkas Jánosról rendelkezünk más veszprémi forrásból származó adatokkal, míg Losonczi Istvánról nem. A veszprémi jegyzőkönyvet kézbe véve azonban nyilvánvalóvá válik, hogy nem egyszerű elírásról van szó: a több mint ötvenszer említett prédikátor mindenhol Istvánként jelenik meg, ahol a keresztnévét is feltüntetik. A jelenség magyarázatát nehezíti, hogy a tanúk által elszórtan megemlített életrajzi események is (pl., hogy Nagyszombatból jött) Losonczi Farkas Jánosra utalnak, úgyhogy a kérdés majdani kutatójának egyéb okokat kell keresnie a háttérben. Az általam eddig végzett vizsgálódások csak annyi eredményt hoztak, hogy az előzőekben már említett,

---

¹² JEGYZŐKÖNYV. A 17. tanú, Martonfai István válasza az 5. kérdőpontra.

¹³ Vö. PAYR, 1918.

¹⁴ JEGYZŐKÖNYV. A 4. tanú, Erneszt Pál válasza az 5. kérdőpontra.

¹⁵ Ezúton köszönöm Tevely Arató György Sárkány János kapcsán írt információgazdag leveleit.

¹⁶ S. VARGA, 2002. 161. 66. és 67. jegyzet.

Országos Levéltárban található tartalmi kivonat egy helyütt mégiscsak Losonczy Jánost említi, ellentétben a veszprémi jegyzőkönyvvel. Itt jegyzem meg, hogy a kutatásba bevont dokumentum szövegét tekintve sokkal szorosabban kapcsolódik a veszprémi jegyzőkönyvhöz, mint a pozsonyi szöveg, feltételezhetnénk, hogy a kettő közötti láncszemről van szó. A pozsonyi jegyzőkönyv azonban említ nyolc olyan tanút is, akik ebben a tartalmi kivonatban nem szerepelnek, így az előbbi feltételezés egyértelműen nem bizonyítható.

A veszprémi jegyzőkönyv szövegének szoros vizsgálata mikrotörténelmi kutatások alapjául is szolgálhat. Példaként említem a pozsonyi perben vádként felmerülő egyik tételt, amely szerint a vádlottak „a végvári erősségek falán titokban rést ütnek”, a peranyag végén konkretizálva is: „az egész kereszténység nyilvánvaló veszedelmére a veszprémi erősség bástyájának falát is áttörte.”¹⁷ Amennyiben csak a pozsonyi jegyzőkönyv szövegére támaszkodunk, az ominózus esetről *Lubajgerter Keresztély* tanúvallomásából tudhatunk, amelyet *Félek János* és *Heflinger Márton* is megerősít. Pozsonyban még az derül ki, hogy Lubajgerter a pattantyúsok parancsnokaként intézkedik a lyuk elzárásáról. Némileg részletezi ezt a történetet a veszprémi jegyzőkönyv: a tanúvallomásokból kiderül, hogy a lyukat elsőként Heflinger Márton vette észre, Lubajgerter Keresztély az elzárásról úgy intézkedett, hogy a lyuk falazzák be, a munkát pedig Félek János, aki egyébként kőműves volt, végezte el. Az országos per esetében nyilvánvalóan elhanyagolható mozzanatok a helytörténetírás vagy genealógiai kutatások számára is értékesek lehetnek, hasonlókból jócskán találhatunk a káptalan jegyzőkönyvében.

A készülő forráskiadás bemutatása során mindenképpen ki kell térnem még a kihallgatás alapjául szolgáló kérdőpontokra. S. Varga Katalin doktori disszertációjában a pozsonyi jegyzőkönyv kapcsán jelzi ezek hiányát. „A perben felhasznált tanúvallatások kérdőpontjait e jegyzőkönyvből nem ismerhetjük meg. Azt sem tudjuk, valaha előkerülnek-e kifejezetten az 1674-es perre vonatkozó, *lecta et correcta* hitelesítő megjegyzéssel és a vármegye hivatalnoka által hitelesített tanúvallatások.”¹⁸ A gályarabperrel kapcsolatos szakirodalmat áttekintve valóban feltűnő, hogy szinte sehhol nem jelennek meg a konkrét kérdőpontok, mindenütt csak összefoglalóan, érintőlegesen írják körül őket. Egyetlen kivételként *Thury Etele* „Adatok a magyar protestáns gályarab-lelkészek történetéhez” című kötetét említhetem, ahol a 28. tételként közli a Pápan 1674 április 27-én felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyvet.¹⁹ Ez a kihallgatás ismert a szakirodalomban: Péter Katalin közlése szerint²⁰ hamisítás gyanúja miatt a csornai káptalan előtt tett tanúvallomásokot vették fel újra, az eredeti kérdőpontok alapján. A latin nyelven publikált jegyzőkönyv tartalmazza a megismételt deutronokat is, amelyek megegyeznek a veszprémi jegyzőkönyvben található kérdőpontokkal, így joggal feltételezhető, hogy ezek a kérdőpontok voltak az alapjai az összes lefolytatott tanúkihallgatásnak.

¹⁷ Vö. S. VARGA, 2002. 51. és 209.

¹⁸ S. VARGA, 2004. 31.

¹⁹ THURY, 1912. 58–67.

²⁰ PÉTER, 1984. 31.

A közeljövőben megjelentetni kívánt forráskiadványunkban ezen kérdőpontok magyar nyelvű fordítását is közölni fogjuk, addig talán érdemes röviden, de az eddigi összefoglalóknál talán kicsit pontosabban összefoglalni a kérdőpontok tartalmát, helyenként az adott válaszok jellemzőit is megvizsgálva.²¹ Az első kérdés a prédikátorok *Vitnyédi István*nal való kapcsolatára kérdezett rá. Fontos kérdőpont, hiszen az egész pozsonyi pernek az egyik sarkalatos pontja ez. A Vitnyédivel felmutatott kapcsolat biztosítja a pozsonyi törvényszék számára azt a lehetőséget, hogy a protestáns prédikátorokat a lázadásra való szövetkezés vádjá alá vethessék. Sokat sejtető adat, hogy a veszprémi 193 tanúból 185 egyáltalán semmit nem szólt hozzá ehhez a kérdéshez, érdemi választ csak Gorub Péter és Szakonyi János adott. Előbbi részletesebb vallomása gyakorlatilag szó szerint került be a pozsonyi eljárás jegyzőkönyvébe.

A jegyzőkönyvben felvett második kérdés a prédikátorok és a közösség szoros kapcsolatát firtatta, talán nem is annyira finoman sugallva, hogy a protestáns prédikátorok befolyásukkal bármire rá tudták venni az őket követő közösséget. Ennek tisztázására vélhetően a következő kérdés előkészítéseként volt szükség, amely a protestáns prédikátoroknak a katolikus-ellenes hangulat megteremtésében betöltött szerepére kérdezett rá, egészen pontosan arra, hogy a prédikátorok nyilvánosan gyalázták-e a katolikusokat és hogy összeesküvést szítottak-e ellenük.

A jegyzőkönyv egészét tekintve jellemző, hogy egy-egy kérdésre egymáshoz nagyon hasonló válaszok születnek, de ez a kérdés igen „népszerű” a vallomástevők körében. Sokan, sokféleképpen válaszolnak rá, talán érdemes közülük bővebben idézni.

Gombkötő Nikodémus, katolikus lovas katona arról beszélt, hogy a protestánsok hogyan gúnyolták a katolikusokat. „Midőn a Szürke Barátok a vázsonyi kapun bejöttek volna, közönségesen hallotta mondanyi, ihol jönnek az bivalyok.”²² Hasonlóképpen szólt Kosár Anna, a jezsuita atyák szolgálója: „Hallotta Palánki nevű enyingi prédikátortúl, nem kár volna az pápistákat és mind papját, jezsuitáját kicsapni, mint az kutyákat, mert az föld alá ásták az kenyeret.”²³

Előfordulnak olyan esetek, amikor a jegyzőkönyv nem tünteti fel a tanúvallomást tevő felekezeti hozzátartozását, a vallomás tartalmából azonban mégis következtetni lehet rá. Így van ez nemes *Magyarosi György* esetében is, aki a harmadik kérdőpontra a következőket válaszolta. „Magának is mondták kálvinisták ezen fátensnek, hogy eb hitűek az pápisták, és hogy az kálvinisták, prédikátornak megszidalmazásáért ezen fátens agyonverték volna, hogy hite mellett szólott, hogyha a jezsuitákhoz rezidenciájához nem szaladott volna.”²⁴

Fehérbídi Zsuzsát is katolicizmusa miatt érte inzultus a vallomás szerint „Hogy ezen fátens megtérvén [...], mondotta Soldes Márton hamis hitű kurvának az fátens.”²⁵ A vallomásokban toposzként visszatérő mozzanat a protestánsok részéről

---

²¹ A latin nyelvű szövegrészek fordítását köszönöm Hermann Istvánnak és Fazekas Sándornak.

²² JEGYZŐKÖNYV. A 134. tanú, Gombkötő Nikodémus válasza a 3. kérdőpontra.

²³ JEGYZŐKÖNYV. A 177. tanú, Kosár Anna válasza a 3. kérdőpontra.

²⁴ JEGYZŐKÖNYV. A 90. tanú, Magyarosi György válasza a 3. kérdőpontra.

²⁵ JEGYZŐKÖNYV. A 102. tanú, Fehérbídi Zsuzsanna válasza a 3. kérdőpontra.

érkező fenyegetés felemlégetése katolikus részről, jellemzően arra való utalás formájában, hogy ha majd kijön az erdélyi fejedelem, „pap futást, pap herélést látunk”. *Matosanszky Anna* vallomásában azonban nem csak az általában hangoztatottak, hanem konkrét személyhez köthető fenyegetés is kiolvasható. „Hallotta Csonka Ferenctől, hogy midőn Bátorkeszi veszprimi prédikátor Ötvös Péter gyermeke fölött prédikált volna, ti bálványimádó pápisták, igen elkezdtétek a mi kergetésünket, de rövid nap alatt megbánjátok.”²⁶ A vallomásban említett *Bátorkeszi István* egyébként Veszprém ismert református prédikátora, a per folyományaként társaival együtt megjárta az itáliai gályarabságot is.²⁷

Visszatérve a jegyzőkönyv szövegéhez: a vallomástevők szerint a protestánsok nem csak a katolikus híveket, de még szentjeiket sem kímélték sem szavaikban, sem tetteikben. Ilyenről számol be *Gombkötő János* is a kérdésre adott válaszában. „Hallotta Tarnóczai Gombkötő Györgynek szájából ő maga házánál lévén. Gombkötő András, az ki annak előtte Rómában is volt, az hol adtanak azon Gombkötő Andrásnak egy olvasót, az kin egy kereszt volt, mutatván Gombkötő András régi fáradságának gyümölcsét, megragadván keziben az olvasót, említett Gombkötő György kétfelé szakasztotta azon olvasót. És említett Gombkötő András azon keresztet megcsókolván mondotta Sancta Maria lauretana: s erre azt mondotta Gombkötő György vagy szarta Mária vagy marta, de én azzal bizon nem gondolok, szarom reá.”²⁸

Mint a fenti példa is mutatja, a fátensek a vallomások során sokszor erős, időnként blaszfémikus kifejezéseket is a protestánsok szájába adnak, ezek egy részének közlése még ma is csak tudományos munka részeként fogadható el. Ilyen minőségükben azonban forrásértékűek lehetnek nyelvtörténeti kutatások számára is, hiszen a vallomásokban rögzített szófordulatok a beszélt nyelv 17. század végi állapotáról tájékoztatnak. Minthogy e kérdés körüljárására itt nincs lehetőség, eltekintek további példák közlésétől, a közeljövőben megjelenő forráskötet azonban minden vallomást tartalmazni fog.

Tovább haladva a kérdőpontok sorában, a negyedik a protestánsoknak a törvény általi tiltás ellenére tartott titkos összejövetelei után érdeklődött, arra is utalva, hogy ezeknek célja a katolikusok elleni fizikai atrocitások megtervezése és megszervezése volt. Elsőként *Salamonvári János* válaszát idézem, amit a perrel foglalkozó kutatókon kívül a prozopográfusok és helytörténetírók is értékesnek találhatnak majd. „Tudja és látta is, hogy gyakorta való gyülekezése volt a kálvinistaságnak itt Veszprémben, amelynek oka Csizmadia Ferenc, Csajági Máté, Vince Gergely, Vaszari András és Bogor István vajdák. Roboz Benedek, László Péter őfölsége hadnagyi, és a többi kálvinista főrend. Hogy mit végeznek nem tudja, mivel maguknál titkon tartják.”²⁹

²⁶ JEGYZŐKÖNYV. A 115. tanú, Matosanszky Anna válasza a 3. kérdőpontra.

²⁷ Életéről bővebben lásd HODOSSY, 2004.

²⁸ JEGYZŐKÖNYV. A 63. tanú, Gombkötő János válasza a 3. kérdőpontra.

²⁹ JEGYZŐKÖNYV. A 2. tanú, Salamonvári János válasza a 4. kérdőpontra.

Ennél a kérdésnél visszatérő eleme a vallomásoknak a „gyülekezésüket tudja és látta, de mit végeztek nem tudja” fordulat. Talán ennek ismétlődő volta is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Pozsonyban a védelem megpróbálta a tiltott gyülekezés vádját erre hivatkozva elhárítani, utalva arra, hogy a résztvevők esetleg csak egyházi kérdéseket tárgyaltak ezeken a találkozásokon.³⁰

Veszprém megye történetét tekintve fontos adalékok hámozhatók ki a kérdésre adott válaszokból, ugyanis több tanú vallotta, hogy a templomban vagy a környező házakban felfegyverkezve várták a veszprémi püspököt látogatásakor. Természetesen meg kell majd alaposan vizsgálni, hogy ezek a vallomások pontosan milyen eseményhez kapcsolódnak, de az már e nélkül is megfigyelhető, hogy az egymást követő fátensek egyre nagyobb és fenyegetőbb tömegről számolnak be. Az elején Vaszary János még tizenöt fegyvertelen emberről számolt be,³¹ később már háromszáz fegyveresről beszéltek a tanúk, például *Petrocsics János* pattantyús. „Tudja, midőn veszprími püspök uram őnagsága bejött volt, az kálvinista templomban és oskolában háromszáz puskás volt.”³² Érdekes megfigyeléseket tehet majd a férfi- és női tanúk nyelvhasználatának közötti különbségeket vizsgáló kutató a forráskötet megjelenése után. Ennek a lehetőségnek az illusztrálására ugyanezt az eseményt egy női vallomástevő megfogalmazásában is idézem: „hozzátéve, hogy midőn püspök úr őnagsága itt volt, az kálvinista szentegyházban, és az körül való házakban botokkal és fegyverekkel voltanak háromszázon. Hallotta azt is ezen fatens, nosza, verjük agyon az ördögadta papot, mert minket jött rablani. Azminthogy mikor Csizmadia Ferenc háza felé mentenek volna, az seregből mondták, menjünk az ördögadta papokra, verjük mind agyon, az több pápistákkal könnyebben bírunk, még az gyermeket is kardra hányunk.”³³

Az ötödik kérdőpont arra kérdez rá, hogy van-e a vallomástevőnek tudomása a prédikátorok és a lázadók kapcsolatáról, szövetségéről, valamint arról, hogy a prédikátorok a rebelleket támogatják, a gyülekezetet pedig lázadásra buzdítják. Megfigyelhető, hogy a kérdőpontra adott válaszokban a vallomástevők jelentős része arról nyilatkozik, hogy a proscibált prédikátorokat hogyan támogatja a közösség – pedig a kérdés elvileg nem rájuk vonatkozott, ítélet csak április végén születik a perben. A következő kérdőpont egyértelműen a „lázado és felkelő lelkészek” rejtkehelyére és pártfogóira kérdez rá. A perrel foglalkozó szakirodalom a pozsonyi pert egy perfolyam csúcspontjaként szemléli, azaz számon tart olyan eljárásokat, amelyek a protestánsokat prédikátorokat és tanítókat elítélő 1674-es per előzményének tekinthetők.³⁴ Ennek figyelembevétele magyarázatot adhat a fent említett problémára. A veszprémi jegyzőkönyv szövegét vizsgálva mindezek ellenére megállapítható, és az itt idézendő válaszokból is kiderülhet, hogy az említett prédikátorok közül néhányan egyáltalán nem rejtőzködtek, és gyakran támogatóik sem érezték úgy, hogy titkolniuk kellene szimpátiájukat. *Mészáros Mátyás* például „tudja, hogy az profugus prédikátorok voltak itten, az körmendi prédikátor is Takács Pálnál, karácsony ünnepiben kétszer prédikáltot, és midőn kapi-

---

³⁰ Vö. S. VARGA, 2002. 179.

³¹ JEGYZŐKÖNYV. A 13. tanú, Vaszary András válasza a 4. kérdőpontra.

³² JEGYZŐKÖNYV. Az 54. tanú, Petrocsics János válasza a 4. kérdőpontra.

³³ JEGYZŐKÖNYV. A 115. tanú, Matosanszky Anna válasza a 4. kérdőpontra.

³⁴ Vö. PÉTER, 1984. 34–36.

tány úr cselédje ezen fatenshez húsért jött volna, kérte ez fatens, hogy kinek veszi, azt mondták, hogy szegény futott prédikátorok vannak itt, és azoknak főzeti az uram.”³⁵ Nemes *Horváth Ferenc*nek, a veszprémi őrség vajdájának vallomásából pedig mintha még némi büszkeség is kiolvasható lenne: „emléttet veszprémi prédikátornak magunk vagyunk táplálói és pártfogói, itt való kálvinisták.”³⁶

A hetedik kérdés sugalmazott célja szerint a törökökhöz való közeledés, illetve az erre való buzdítás vádját igyekeznek a protestáns prédikátorokra bizonyítani. Bár ennek alátámasztására is fel lehet használni, a fátensek által idézett mondatok inkább arra utalnak, hogy a vallásgyakorlatukban egyre inkább korlátozott protestánsok milyen megoldási lehetőségeket láttak vallásuk megtartására. Két jellemző példát idézek. *Mattheides Pál* „hallotta a közösségben, hogy inkább fizettek a töröknek, hogysem az hűtöket megváltoztassák”,³⁷ *Karácsony Péter* pedig a következőket hallotta a kálvinistáktól: „hogysémitünkben megháborgassanak, inkább az török pártra megyünk, mert az hitünkben nem bánt.”³⁸

A maradék négy kérdőpontra Veszprémben és környékén már jóval kevesebb válasz érkezett, mint az eddig áttekintettek. A nyolcadik és kilencedik kérdés is azt írta, hogy ki bújtatja és védelmezi a jogszerűen elítélt lázadókat, a tizedik pontban pedig az iránt érdeklődnek, hogy vajon küldtek-e követséget, igényeltek-e segítséget a törököktől, az erdélyiektől vagy egyéb nem katolikus fejedelmektől a prédikátorok vagy bizonyos városok polgárai. Az utolsó pont pedig lehetőséget ad a vallomásteveőnek arra, hogy amennyiben bármilyen további információja van a szövetkezéssel, lázadással, vagy a prédikátorok egyéb ármánykodásaival kapcsolatban, azt elmondhassa. Az itt felsorolt kérdőpontokra adott válaszokból jellemző részleteket idéznek a pozsonyi jegyzőkönyvben, nyelvi megformáltságuk miatt az utolsó kérdésre adott válaszok közül újabb kettőt mégis érdemesnek tartok jelen cikkben közzé tenni. *Erneszt Pál* a gyarmati prédikátorról nyilatkozott. „Hallotta Gyarmati prédikátortól, úgymond csudálkozón, hogy az pápista papok oly irigyek, mint az kanász, ki az dög mellett fekszik, maga sem rághatja, másnak sem engedi; ők sem szolgálhatnak, minékünk sem engednek szolgálni. Ha csak nem viszik, ő bizony Pozsonyba nem mégyen.”³⁹ *Pelikán Ignác* pedig a kádártai prédikátor túlélési stratégiáját idézi. „Azon vannak az pápisták, hogy rajtunk ki adjanak, magok pedig szentegyházában bálványozván képeket imádjának, és ha szintén kiűznek bennünket, úgy ment véttem már egy jó paripát, katona leszek. Nekem is két szemem van, egyik török császáron, másik német császáron, aki gyűzedelmesebb léssen, azzal tartok.”⁴⁰

A fentiekben egy még folyamatban lévő munkáról számoltam be, amelynek hangsúlyait a kutatás jelenlegi állása diktálta. A majdan megjelenő forráskötet kísérőtanulmánya nyilván tartalmazni fogja az itt kiemelt mozzanatokat is, de elegendő teret fog

³⁵ JEGYZŐKÖNYV. A 130. tanú, Mészáros Mátyás válasza a 6. kérdőpontra.

³⁶ JEGYZŐKÖNYV. A 7. tanú, Horváth Ferenc válasza a 6. kérdőpontra.

³⁷ JEGYZŐKÖNYV. A 67. tanú, Mattheides Pál válasza a 7. kérdőpontra.

³⁸ JEGYZŐKÖNYV. A 192. tanú, Karácsony Péter válasza a 7. kérdőpontra.

³⁹ JEGYZŐKÖNYV. A 4. tanú, Erneszt Pál válasza a 11. kérdőpontra.

⁴⁰ JEGYZŐKÖNYV. Az 56. tanú, Pelikán Ignác válasza a 11. kérdőpontra.

biztosítani nagyobb ívű kitekintésekre is. A forráskötet megjelentetésének azonban nem az a célja, hogy egy lezárt kutatást mutasson be, hanem közkinccsé kíván tenni egy olyan dokumentumot, amely számtalan lehetőséget biztosít a gályarabperrel kapcsolatos kutatás továbbvitelére. Célunk, hogy több tudományterület forgathassa haszonnal a szöveget, ugyanakkor az is célunk, hogy könnyen használható, akár iskolai oktatásban is felhasználható kötetet adjunk az érdeklődők kezébe. Éppen ezért kettős szöveggel tervezzük megjelentetni a kiadványt, a nyelvészek érdeklődésére is számító betűhú átirat mellett párhuzamosan közöljük a szöveg modern átiratát is.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

JEGYZŐKÖNYV	MNL VeML XII.1.i.aa Prothocolla Authentica 1674. No. 23.
JEGYZŐKÖNYV KIVONAT	MNL OL Thököly-levéltár G 10/124a-129.

Szakirodalom

CSONKÁS 1956	CSONKÁS MIHÁLY: Adatok egy vitézi énekünk hőségének életéből. <i>Irodalomtörténeti Közlemények</i> , 60. évf. 1956. 1. sz. 58–61. Internetes elérhetősége: http://epa.oszk.hu/00000/00001/00198/pdf/ITK_EPA00001_1956_01_058-061.pdf (2017. november 24.)
HODOSSY 2004	HODOSSY LAJOS: <i>Bátorkeszi István, a veszprémi gályarab-prédikátor</i> . Pápa, 2004.
HUNGLER 1968	HUNGLER JÓZSEF: <i>A török kori Veszprém</i> . Veszprém, 1968.
JAKAB 2008	JAKAB RÉKA: A veszprémi káptalan újkori hiteleshelyi tevékenysége az első felvállási jegyzőkönyv alapján (1635–1653). <i>Levéltári Szemle</i> , 58. évf. 2008. 3. sz. 82–90. Internetes elérhetősége: https://library.hungaricana.hu/hu/view/LevelitariSzemle_58_2008/?pg=329&layout=s (2017. november 24.)
MÁRKUSNÉ 2004	MÁRKUSNÉ VÖRÖS HAJNALKA: Protestáns prédikátorok és tanítók életkörülményei és gazdasági viszonyai az 1670-es években Pápa és Veszprém környékén. (A magyarországi protestáns prédikátorok ellen 1674-ben indított per Veszprém megyei tanúkihallgatási jegyzőkönyveinek tanulmányai.) <i>Népi vallásosság a Kárpát-medencében</i> 6. Szerk. S. LACKOVITS EMÓKE, MÉSZÁROS VERONIKA. Veszprém, 2004. 69–83.

- MÁRKUSNÉ
2005 MÁRKUSNÉ VÖRÖS HAJNALKA: Az 1674. évi gályarabper vádjai a vespéremi káptalan irataiban. ARCHIVUM SALA, *Levéltári évkönyv II.* Szerk. GAUCSÍK ISTVÁN. Vágsellye, 2005. 72–81.
- PAYR
1918 PAYR SÁNDOR: *Szeneczi Fekete István, a bűnbagyott püspök. Egy viharos életpálya I. Lípót és Thököly korából.* Sopron, 1918. Internetes elérhetősége: https://library.hungaricana.hu/hu/view/EvangelikusPayrSandorMuvei_020_Szenzi_Fekete/?pg=0&layout=s (2017. november 24.)
- PÉTER
1984 PÉTER KATALIN: A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben. *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve III.* Szerk. BENDA KÁLMÁN ET AL. Bp., 1984. 31–39.
- S. VARGA
2002 *Vitetnek ítélőszékére... – Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve.* Szerk. S. VARGA KATALIN. Kalligram, Pozsony, 2002.
- S. VARGA
2004 S. VARGA KATALIN: *Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve – Textus és értelmezése.* Doktori értekezés a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájában. 2004. Internetes elérhetősége: <http://www.unimiskolc.hu/~bolphd/letolt/svargakatalin-ertekezes.pdf> (2017. november 24.)
- THURY
1912 THURY ETELE: *Adatok a magyar protestáns gályarab-lelkészek történetéhez.* Különlenyomat a Történelmi Tár 1909–1912. évfolyamaiból. Bp., 1912.
- VERESS
1994 *Nemesvámos története.* Szerk. VERESS D. CSABA. Veszprém, 1994.

HAMERLI PETRA–SOMORJAI ÁDÁM OSB

LORENZO SCHIOPPA ELSŐ MAGYARORSZÁGI NUNCIUS A PROTESTÁNSOKRÓL

1920–1924

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Magyarországon és Romániában az első világháborút lezáró Párizs környéki békekötéseket követően alakult önálló nunciatúra. A trianoni békeszerződés után és azt követően, hogy gróf *Somssich József* személyében a magyar kormány követet küldött a Vatikánba,¹ 1920. augusztus 10-én *Lorenzo Schioppa*² kapott kinevezést, érseki címe: Justinianopolis-i. (A nuncius követutasításának szövege és elemzése már megjelent.³) A nunciusi jelentések hivatali példányait a Vatikáni Titkos Levéltár „Archivio Nunziatura di Ungheria” fondja őrzi, a politikai jellegű jelentések eredeti jeinek nagy részét pedig a Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának történeti levéltára, amely az egykori Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának jogutódja.⁴ Ezekből a nunciusi jelentésekből új szempontból, nevezetesen a világ és a katolikus egyház történéseinek részeként világíthatók meg az egyes magyarországi események.⁵

Schioppa nuncius, mint más diplomaták is, rendszeresen jelentett hivatali előljáróinak a Vatikánba. A címzett minden esetben a bíboros államtitkár volt, aki a Vatikáni Államtitkárság élén áll és napi kapcsolatban van a mindenkori pápával, esetünkben *Pietro Gasparri* bíboros.

Közlésünk célja az, hogy képet, ízelítőt adjon Lorenzo Schioppa Magyarországról alkotott benyomásairól. Az apostoli nuncius megítélése nyilvánvalóan befolyásolta azt is, hogy a Vatikánban milyen kép alakult ki a két világháború közötti magyar viszonyokról, politikáról, ez esetben a protestánsokról. Az, hogy a magyar politikai elit mi-

---

¹ Gróf Somssich József 1920. július 26-án kezdte meg hivatalát és vizsgált periódusunk nagy részében, 1924. szeptember 27-ig volt vatikáni követ.

² Lorenzo Schioppa (1871–1935), nápolyi egyházmegyes rk. pap, 1920–1925 között magyarországi apostoli nuncius, mocissusi c. érsek, ezt követően haláláig hollandiai internuncius, 1927–1928-ban internuncius Litvániában is.

³ A követutasítás szövegét lásd: MRKONJIC, 2008. 274–284. – Elemzésére lásd TÓTH, 2015. 85–105.

⁴ Lásd: SOMORJAI, 2016a. 219–248. Lásd még UÓ: 2016b. 45–57.

⁵ Így pl. a Trianont követő helyzetről lásd HAMERLI 2017. 80–96. – A következőkben a forrásokra való levéltári hivatkozásokat csak azok esetében adjuk meg, amelyeket részletesebben elemzünk. A többiek vonatkozó hivatkozásait megtalálhatjuk sajtó alatt lévő kötetünkben: HAMERLI–SOMORJAI, megjelenés alatt.

ként vélekedett Schioppa tevékenységéről, amely olykor túlzott beavatkozást, illetve beavatkozási szándékot jelentett az ország felekezeti viszonyaiba, nem világlik ki a nuncius jelentéseiből. Mivel írásunk szándéka a forrásközlés, a szentszéki megbízott küldetésének értékelésétől ez esetben eltekintünk.

A magyarországi vallási–felekezeti helyzet

Az első magyarországi nunciust megérkezésekor és az 1920 októberében tartott XIII. Katolikus Nagygyűlésen is kitörő örömmel fogadták, amint arról Schioppa 1920. október 4-én és október 27-én beszámolt.⁶ Ugyanakkor megállapította, hogy a katolikus felekezet mellett igen erős a protestantizmus jelenléte az országban, amelynek mind a parlament, mind a sajtó kedvezni igyekezett. Az egyik magát kereszténynek nevező parlamenti párt sem kizárólag katolikusokat számlál a tagjai között.⁷ A sorrendben 155. jelentésében, amely 1920. november 23-án kelt,⁸ a nuncius az első világháború, valamint az 1918–1919-es forradalmak alatti időszak magyarországi vallási helyzetét elemezte, amelyben öt olyan okot fedezett fel, amelyek miatt a katolikusok politikai téren kénytelenek voltak együttműködni a protestánsokkal a keresztény pártban.

Az *első ok* a protestánsok létszámbeli növekedése volt, amit Schioppa a történelmi országterület elvesztésének következményeként értékelt, miután ennek eredményeképp – noha arányukban a katolikusok többen lettek Magyarországon, mint korábban voltak – a protestánsok száma is megnövekedett az országban. Ezenkívül pedig a protestáns vallásúak körében nagyobb volt az értelmiségiek aránya, mint a katolikusok között. A magyar protestantizmus erősségét főként abban látta, hogy erősebb a hite és nagyobb a szervezetségi foka. Schioppa szerint ez abból fakad, hogy a protestantizmus fokozatosan, saját erejéből nyerte el felekezeti egyenjogúságát. A kezdeti vallásüldözést követően a protestánsok lassacskán kivívták előbb a vallási toleranciát, majd a szabad vallásgyakorlás engedélyezését. Az utóbbiért folytatott küzdelem hitében erősebb közösséget formált, mint az állam kegyeihez hozzászólt, elkényelmesedett katolikusoké. A protestáns gyülekezetek és iskolák is a hívek összefogásának, anyagi áldozatvállalásának köszönhetően jöttek létre. Vagyis, Schioppa összegzése szerint, a protestantizmus ereje ebben a közösségi erőben rejlett, függetlenül keresztény hitüktől. A protestáns egyházak, a hívő tömegek támogatását élvezve, bevehetetlen erősségeknek számítnak.

A *második oknak* a nuncius a katolikusok erkölcsi gyengeségét tartotta. Bár a katholicizmus az utóbbi években kétségtelenül virágzásnak indult Magyarországon, morálisan korántsem olyan erős, mint a protestantizmus. A magyar katolikus egyház erejét az gyengítette, hogy kizárólag anyagi javaira és az állam támogatására támaszkodott. A klérus nagy része – beleértve a szerzeteseket is – elszokott az egyházzal való kommu-

⁶ Lorenzo Schioppa 1920. október 4-én kelt 9. sz., és 1920. október 27-én kelt 56. sz. jelentése. A katolikus nagygyűléseket az első világháborút követően 1920-tól rendezték meg újra.

⁷ Lorenzo Schioppa 1920. október 24-én kelt 47. sz. jelentése.

⁸ Lorenzo Schioppa 1920. november 23-án kelt 155. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria–Ungheria, pos. 1466–1467, fasc. 594, foll. 47r–50v.

nikációtól. [!] A püspökök között is akadtak jó néhányan, akik nem a legmegfelelőbben teljesítették a feladatukat.

Schioppa azonban – legnagyobb öröme – azt tapasztalta, hogy ez a hanyatlás megállt, és 1920-ra a katolicizmus újjászületésnek indult Magyarországon. A nuncius szerint ez nem csekély mértékben a *Zichy Nándor* (1829–1911) által alapított Néppártnak volt köszönhető,⁹ noha a pártnak nem volt jelentős súlya a politikai életben. A nuncius megfigyelése szerint a magyar katolikusok azonban még így is távol állnak attól, hogy számuknak megfelelő erő képviseljenek. Ez nemcsak a protestánsokkal szemben jelent veszélyt, hanem a szabadkőművesekkel szemben is, akiket – mint írja – az ateisták és a zsidók támogatnak. Ez a liberális és radikális befolyás, amely a 19. század utolsó negyedét és a 20. század első éveit jellemezte Magyarországon, állandó fenyegetést jelentett a vallási érdekek szempontjából, főleg az oktatásra.¹⁰

Ebből ered a *harmadik ok*, amely Schioppa szerint szükségessé tette a katolikusok és a protestánsok együttműködését: közös érdeknek bizonyult az egyházi oktatás megmentése. Magyarországon az iskolák nagy része egyházi kézben volt, ám a 19. századtól kezdődően az állam egyre nagyobb teret kívánt betölteni az oktatásban. A küzdelemben a katolikusok gyengének bizonyultak és sok intézkedést elfogadtak, a protestánsok azonban, akik – szerinte – többségben voltak a parlamentben, így sikeresen ellenálltak az oktatást érintő beavatkozásokkal szemben. Ez hívhatta életre az együttműködést. Később azonban – Schioppa meglátása szerint – a protestánsok inkább a zsidósággal kezdtek együttműködni, a katolikusok pedig magukra maradtak. Egyedül Zichy pártjának sikerült teret nyernie a közéletben és a sajtóban. A bolsevizmus előretörését, majd leverését követően a protestánsok nem kívántak több együttműködést a zsidósággal, így ismét a katolikusokhoz fordultak, akik – attól félve, hogy nemleges reakció esetén a protestánsok visszapártolnak a zsidókhoz, és újból proletárdiktatúra lesz az országban – elfogadták ezt a közeledést.

A keresztény párton belüli együttműködés *negyedik okát* Schioppa abban találta meg, hogy nehéz lenne a párt felosztatása. Személy szerint nem tudta bizonyossággal megállapítani, hogy a párton belüli együttműködés folytatódhat-e és folytatódnia kell-e. Voltak, akik úgy vélekedtek, hogy egy tisztán katolikus szervezet nem lehetett volna sikeres, mert nemhogy többséget nem képviselt volna a parlamentben, de még számottevő kisebbséget sem. A legjelentősebb katolikus politikusok közül – mint például Apponyi Albert – kevesen vettek volna részt egy ilyen pártban. Ráadásul egy katolikus szerveződés eredményezhette a protestánsok pártba tömörülését is, akik a nuncius meglátása szerint erősebbek lettek volna, valamint szövetkeztek volna a nem gyakorló katolikusokkal, a liberálisokkal és a zsidókkal is. Mások úgy tartották, hogy a katolikusok és a protestánsok egysége nem volt szívből jövő, hanem inkább az ország akkori nehéz helyzetéből fakadt. Schioppa valószínűsítette, hogy a földreform¹¹ kivitelezését

⁹ Katolikus Néppárt, 1894 végén alapította Zichy Nándor.

¹⁰ Lorenzo Schioppa 1920. november 23-án kelt 155. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, pos. 1466–1467. fasc. 594, foll. 47r–50v.

¹¹ 1920. évi 36. törvénycikkkel elfogadott Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszterhez köthető földreformról van szó.

követően az egység fel fog bomlani, mert a kisgazdák, akik javarészt protestánsok [!] voltak, el fognak zárkózni a katolikusoktól. Végül akadtak olyanok is, akik úgy vélték, hogy a katolikusok képesek lesznek egyedül is sikeresen szerveződni, de Schioppa szerint az ő érvelésük inkább illúzió jellegűnek volt tekinthető.

A katolikus befolyás gyengülésének *ötödik*, egyben utolsó *okát* a gyakorló katolikusok számának csökkenésében látta.

Összegezve tapasztalatait, a nuncius arra a következtetésre jutott, hogy a magyar katolikusokat inkább a külsőségek jellemezték, mint a belső meggyőződés. Voltak katolikus ünnepek, ceremóniák, és hangoztatták a kereszténység régi tradícióját, a valóban hithű katolikusok száma azonban csekélynek bizonyult. Egy Schioppa által ismert felmérés ugyanis rávilágított arra, hogy a katolikusoknak mintegy 80–90%-a nem látogatta a vasárnapi szentmisét, az emberek inkább anyagi javaikat gyarapították. Vagyis a protestánsok túlsúlyba kerülésének fő oka abban rejlett, hogy míg nekik erős volt a meggyőződésük, addig a katolikusok hite gyenge lábakon állt. Emellett a klérus keveset törődött a katolikus társadalom megszervezésével. Ezt gyakorlatilag teljes egészében a szerzetesrendekre bízták, akik ugyan fáradhatatlanul munkálkodtak az ügyön, ám ez önmagában kevésnek bizonyult. 1920 végén viszont már megnyilvánultak a katicizmus közelgő felvirágzásának jelei.

A „Kulturkampf” veszélye a protestánsok részéről

Az első budapesti nuncius ezt követően majdnem kétezer jelentést fogalmazott meg és küldött el hivatali feletteseinek. Témánk szempontjából ezek közül az 1922. október 18-I, 2044. számú jelentése emelkedik ki, amely a protestánsok növekvő befolyásáról szól.¹²

Annak ellenére – írta a nunciusi jelentés –, hogy a protestánsok számos engedményt kaptak Magyarországon, folyamatosan a katolikusok szemére vetik, hogy megítélésük szerint mennyire hajlíthatatlanok a protestánsok kéréseivel szemben, és hogy az ő kárukra így kezeznék terjeszkedni.

A nuncius példaként említette azt, hogy amikor az 1922. október 7 és 10-e között megrendezett katolikus nagygyűlés a katolikus hit megerősödését mutatta, a protestánsok leplezetlen irigységgel álltak a katolikus egyház sikere előtt. Ez a féltékenység azt eredményezte, hogy az evangélikusok október 13-án tartott gyűlésén a résztvevők nyíltan sértegették a katolikusokat.

Az említett gyűlésen az evangélikus egyház felügyelője energikusan tiltakozott *Haller István* keresztényszocialista képviselő beszéde ellen, aki kifejtette, hogy miután Magyarországon a katolikus felekezethez tartozók alkotnak többséget, ennek megfelelő jogok illetnék meg őket. A felügyelő kifejezte abbéli reményét, hogy nem minden katolikus ért egyet Haller nézeteivel. A felvetésre adott nemleges válasz esetén a protestánsok készen mutatkoztak egy Kulturkampf elindítására, amelynek sikerében biz-

¹² Lorenzo Schioppa 1922. október 18-án kelt 2044. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 7. P.O, fasc. 5, foll. 47ar-48r.

tosak voltak. Ezen kívül az egyházfelügyelő kitért az ópusztaszeri Árpád-kör esetére, amelynek ünnepségen *Zadravec* István tábori püspök azért utasította vissza a részvételt, mert egy protestáns tisztviselő után következett volna.¹³ A protestáns megbízott elítélte a püspök és általában véve a katolikusok hozzáállását, és tiltakozott az ugyancsak keresztény párti *Vass József* miniszter beszéde ellen, aki a Parlament előtt hathatós érvekkel igyekezte megmagyarázni a tárgyban képviselt katolikus álláspontot.

Az evangélikus inspektor szavait az evangélikus közösség egy megbízott előadójának felszólalása követte. Az illető a katolikus egyházi tekintélyek által vegyes házasságok esetén kért reverzálissal szemben lépett fel, nem tudott azonban kellően meggyőző érveket felsorakoztatni nézetei mellett. Az előadó egy titkos pápai dekrétumról¹⁴ beszélt, amely megtiltja a katolikus papoknak, hogy reverzális nélkül megáldják a vegyes házasságokat. A magyar püspöki kar kérte a Vatikántól, hogy Magyarország esetében ne alkalmazzák ezt a dekrétumot, ám a pápa megtagadta, hogy kivételt tegyen. A beszédben elhangzott az is, hogy a dekrétum a protestánsok megítélése szerint ellenkezik az alkotmánnyal, ezért Magyarországon nem lehet érvényesnek tekinteni. Az előadó javasolta végül, hogy nyújtsanak be a kormányzónak egy kérvényt a protestáns érdekeket sértő dekrétum felfüggesztése érdekében.

Más felszólalók – nyilvánvalóan az előző szavaktól áthatva – szorgalmazták, hogy a protestáns lelkészek lépjenek fel a katolikus papság ellen a vegyes házasságok szabályozásának kérdésében. Úgy vélték, hogy a kormányzónak a királyi tetsvényjogot¹⁵ kellene alkalmaznia az ügyben. A gyűlés végén az inspektor ígéretet tett arra, hogy bemutatja a kormánynak az ülés határozatát, amelyben a protestánsok a dekrétum felfüggesztését kérték.

A nuncius értekezett az esetről *Csernoch János* hercegprímással, aki nem tulajdonított nagy jelentőséget az ügynek, és optimistán szemlélte a helyzetet. Más fontos politikai személyiségeket viszont aggasztott a protestánsok akcióba lendülése, akik erős támaszra leltek Horthy és Bethlen személyében: ismeretes, mindketten reformátusok voltak.

Egy közjáték: katolikus parlamenti interpelláció a nunciusnak adott kormányzói kitüntetés ellen

A korszakban fellelhető katolikus–protestáns nézeteltérésekről hiba lenne azt gondolnunk, hogy azokat csupán a protestánsok idézték elő. Schioppa 1923. január 26-án kelt

¹³ Utalás az 1922. szeptemberében kelt 1989. sz. jelentésre.

¹⁴ Az, hogy vegyes házasságot katolikus szertartás szerint csak reverzális (a protestáns fél ígérete arra, hogy a születendő gyermekeket a katolikus hitnek megfelelően fogja nevelni) birtokában lehet kötni, ismert kánonjogi szabály.

¹⁵ Királyi tetsvényjog, latinul placetum regium a királynak a főkegyúri jogból származtatott vélt joga, miszerint a pápaságnak az országba küldött iratait előzetesen átvizsgálhatja, azok továbbítását, kihirdetését vagy hatályba lépését megakadályozhatja. E cenzúrajog korlátozná az egyház legelemibb szabadságát.

jelentése, amelyben egy, a magyar parlamentben elhangzott nuncius elleni támadásról írt, kitűnően példázza, hogy az ellentéteket egyes katolikus politikusok is táplálták.¹⁶

Schioppa véleménye szerint az eset kitűnően érzékeltette, milyen heves politikai küzdelmek folytak Magyarországon. Mint arról a nuncius már több alkalommal beszámolt, a legitimisták és egyéb ellenzékiek részéről gyakorta érték támadások Horthy kormányzót református vallása miatt. A Vatikán megbízottja úgy vélte, hogy emiatt nem Horthyt, hanem inkább a magyar népet lehetett volna hibáztatni, amiért katolikus többségű állam léte a kormányzói tisztségre protestáns vallású politikust állított: „Több alkalommal beszámoltam már Eminenciádnak arról a gyűlöletről és haragról, amellyel a legitimisták és más ellenzéki pártok viseltettek a kormányzó iránt, akinek bűnéül egyebek mellett azt rótták fel, hogy protestáns. Közben megfeledkeztek arról, hogy ha ez bűnnek tekinthető, úgy a nemzet bűnéről van szó, amely katolikus többségű volta ellenére egy protestánt választott kormányzójául.”¹⁷

Az 1923. január 24-én tartott parlamenti ülésen az egyik ellenzéki képviselő, *Strausz István* – a nuncius szerint jogosan – szót emelt a protestánsok növekvő közéleti befolyása ellen. Mivel azonban nem volt bátorsága ahhoz, hogy a kormányzó személyét és felekezeti hovatartozását támadja, azt kifogásolta, hogy az apostoli nuncius – a diplomáciai testület nevében – újév alkalmából kifejezte jókívánságait Horthynak. Strausz szerint ez rendkívül rossz benyomást keltett a magyar katolikus körökben, ahol úgy vélték, hogy nem ez volt a legmegfelelőbb alkalom a katolikus egyház és a kormány közeledésére, annál is inkább, mert a főhatalom kérdését még nem szabályozták az országban. A katolikusok azt sem vették jó néven, hogy a nuncius kitüntetését fogadott el a protestáns kormányzó kezéből. A házelnök félbeszakította Strausz beszédét, mondván, hogy egy képviselőnek nem áll jogában külföldi diplomatát támadni.

Schioppa úgy vélte, hogy mivel mindkét vád ostobaság volt, nem kellett különösebben megvédenie magát. Az első esetben a diplomáciai testület vezetőjeként felmerülő egyik kötelességének tett eleget, a másodikban pedig úriemberként viselkedett, amikor szívesen fogadott egy kiemelkedően udvarias gesztust az államfőtől. Ennek értékét csak tovább növelte az a tény, hogy egy protestáns politikus adta a kitüntetését, Schioppa személyén keresztül, a katolikus prelátusnak. A nuncius hozzáfűzte, hogy újévi beszédében egyetlen dicsérő szót sem ejtett a kormányzóról, szem előtt tartva Horthy felekezeti hovatartozását és tisztelve a katolikusok érzéseit.

Ráadásul a két vád hamisnak bizonyult abban a tekintetben, hogy az említett esetek semmiféle rossz benyomást nem keltettek a katolikusokban, sőt, a kitüntetés miatt Schioppa számos gratulációt kapott tőlük, beleértve a püspöki kart, mindenekelőtt az esztergomi érseket. A nuncius arra készült, hogy megvitassa a történeteket a jó katolikus hírében álló Strausz képviselővel, akit Schioppa nem tartott jó katolikusnak, miután nem állott nyilvánosan, a parlamentben támadást intézni a pápát képviselő apostoli

¹⁶ Lorenzo Schioppa 1923. január 26-án kelt 2191. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 1. P.O, fasc. 1, foll. 37r–38v – A P. O. jelentése: posizione originaria, az 1922. évi levéltár nyitást követően jelenik meg, s az egész ún. IV. periódusban jelen van, 1939 februárjáig. A levéltárban láthatóan újraszámozták a pozíciókat.

¹⁷ I. h. fol. 37r.

nuncius ellen, ráadásul úgy, hogy a vádakat tulajdonképpen a protestáns államfőnek címezte. Ezenfelül az Apostoli Szentszék magyarországi követeként Schioppa mindkét esetben a legszorosabb értelemben vett kötelességét teljesítette.

Közben a katolikus sajtó tiltakozását fejezte ki Strausz képviselő felszólalása ellen. A katolikus lapként számon tartott *Új Nemzedék* január 26-ai, 996. száma tudósított Strausz beszédéről, kifejtve, hogy bár a politikus számos jogos észrevételt tett Magyarország aktuális helyzetéről, súlyos hibát követett el azzal, hogy kritizálta a nunciust, aki a valóságban nem a katolikus egyház nevében köszöntötte újév alkalmából a kormányzót, hanem kizárólag a diplomáciai testület vezetőjeként. A pápai nunciust azért sem illethette volna kritika, amiért elfogadta a kormányzótól kapott kitüntetést, inkább örülni kellett volna a protestánsok és a katolikusok effajta közeledésének, amit a pápa is szorgalmazott.

A magyar protestánsok és az egyházi javak

A nuncius nemsokára találkozott a protestánsok azon követelésével is, miszerint részt kívántak a földvagyonból. Erről az 1923. május 3-án kelt jelentésében számolt be.¹⁸

A jelentés szerint 1923. április 13-án egy protestáns küldöttség kereste fel Bethlen Istvánt, hogy kifejezze a miniszterelnöknek a református, az evangélikus és az unitárius egyházak kívánságait. Ezeket három pontban foglalták össze. 1. A Kollégiumaik „megfelelő” javadalmazása ingatlan biztosításával. 2. Minden „protestáns püspökség”¹⁹ részére 500 hold (egy hold kb. 4800 négyzetméter) terület. 3. Minden szegény protestáns plébánia részére 50 hold föld. E területeket az állami javadalmakból kellett volna átadni a protestánsoknak, illetve pontosabban a tőkehozadék-adóból, amely az állami latifundiumok mintegy 20%-át tette ki.

Schioppa értesülései szerint a miniszterelnök beleegyezett abba, hogy mindezt a protestánsok rendelkezésére bocsássa. Eszerint az állam mintegy 50–55 ezer hold földet adott volna a mai Magyarország területén lévő protestáns egyházaknak.

A protestánsok legfőbb érve az volt, hogy feltételezésük szerint a katolikus egyház javadalmi az állami vagyon részét képezték, amelyet Szent István, Szent László és utódaik adtak át az egyháznak. A 16. századtól kezdve Magyarországon több vallási felekezet élt együtt, és emiatt – a protestánsok érvelése szerint – az egyházi javadalmakat szét kellene osztani közöttük, egy bizonyos hányadukat fenntartva a protestánsoknak. A jelentés fontosnak tartotta megjegyezni ezzel kapcsolatban, hogy ugyanakkor a protestánsoknak eszük ágában sincs földet adni a zsidóságnak, noha ez a felekezet 1923-ra már az ország népességének 6%-át tette ki (a történelmi Magyarországnak pedig 4–5%-át).

¹⁸ Lorenzo Schioppa 1923. május 3-án kelt 2399. sz. jelentése. Jelzete: RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 1. P. O, fasc. 1, foll. 73r–75r.

¹⁹ Schioppa megjegyzi, hogy ezt a terminust ekkor használták először. Protestáns szóhasználatl az egyházkerületet jelöli.

A fenti hipotézist a nuncius hamisnak tartotta. A korabeli történelmi kutatások szerint – mint írja – Szent István és Szent László saját vagyonuk felhasználásával finanszírozták a püspökségek alapítását és fenntartását. A család – uralkodó dinasztia lévén – jelentős méretű latifundiumokat birtokolt, amelyek akkor még lakatlanok voltak. Emellett számos esetben javadalmazták az egyházi magánszemélyeket is; így tett szert javadalmakra például a veszprémi püspökség vagy a bencés rend. A rátóti prépostság az Esterházy-család, a felsőőri pedig a Batthyány-család adakozásának köszönhetően jöhetett létre.

A javadalmak adományozásának később a katolikus ügy szolgálata, azaz a katolikus kultúra és hit fenntartása vált céljává. Az állam, a haza iránti kötelességteljesítés címén, adó formájában megszerezte ezeknek a javadalmaknak egy részét, ám ahelyett, hogy a közjó szolgálatába állította volna a vagyont, olyan vallási szervezetnek adományozta, amely szemben állt a földeket eredetileg ajándékként kapó katolikus egyházzal. Ezzel az állam – nuncius szerint – megsértette az adományozók akaratát. Mivel a 18. század folyamán katolikus (vagy zsidó) tulajdonban lévő területeket adományozott a protestánsoknak, súlyosan sérti a liberális politika által gyakran hangoztatott ökumenikus elveket is, mint a vallásszabadság vagy a lelkiismeret szabadsága. Ezen túl a nuncius rámutatott arra is, hogy a katolikus plébániák igencsak rossz helyzetben voltak a protestáns fenntartásúakhoz képest, mint ahogyan arról Schioppa már az 1920. november 23-án kelt, 155. sz. és az 1922. június 24-én kelt, 1834. sz. jelentéseiben adott tájékoztatást. A nuncius azonban úgy vélte, hogy ez a fájdalmas téma időről időre napirendre kerül, mivel a helyzet egyre súlyosabb.

A helyzet alakulásában a javadalmakat birtokló egyháziak is hibásak voltak, akik elhanyagolták a rájuk bízott körzeteket. Az előző évszázadban semmilyen lépés nem történt az egyházszervezet fejlesztése érdekében, annak ellenére, hogy eközben a népesség rohamosan, egy évszázad alatt legalább a kétszeresére nőtt. Új plébániák viszont nem épültek. Ennek oka az volt, hogy a javadalmasok (püspökök, káptalanok stb.) nem voltak hajlandóak kiszakítani a földjeikből 90–60–80 holdat, amennyire egy adott helyen szüksége van az 1000–1900 katolikus hívőnek. Ezzel szemben a protestánsok esetében 200–300 emberre jutott egy lelkipásztor. A jelentés keltekor az a veszély állt fenn, hogy a protestánsok még ezen felül is kapnak parókiákat, míg a 2000 katolikus²⁰ anélkül marad.

Schioppa különösnek tartotta azt is, hogy amikor a katolikusok nyújtottak be igényt új plébánia alapítására, akkor a kormány kijelentette, hogy erre csak abban az esetben nyílik lehetőség, ha a katolikus hívek száma legalább 800 fő az adott területen. Az viszont közérdeknek tűnt, hogy a protestánsoknál minden 290–300 fős csoportnak külön lelkipásztora legyen! A protestantizmust a malthuzianizmus²¹ fenyegeti, azaz egyre jelentősebb létszámcsökkenés jellemzi, miközben sok területen jelen van. Miért szükséges – tette fel Schioppa a kérdést – támogatni éppen most?

---

²⁰ A jelentés a 2000 lelkes plébániákra utal.

²¹ Thomas Malthus (1766–1834) közgazdász, pap elmélete a túlnépesedésről. Az adott összefüggésben az alulnépesedés értendő.

A nuncius nem tudta, mitévő legyen. Úgy vélte, hogy a protestánsok kérései esetén semmi módosítást nem lehet elérni a kormánynál, ezért feleslegesnek tartott bármit is lépni az ügyben. A kormány ugyanis vélhetően azt válaszolná – amint arra már volt is precedens a korábbiakban –, hogy ők nemcsak a katolikusoktól, hanem a protestánsoktól és a zsidóktól is ugyanúgy adóban kérik a javakat, amelyek ezután együttesen állami javadalmakká válnak. Ezért a kormány nem tagadhatja meg az adományozást az állampolgárok egy csoportjától pusztán azért, mert protestánsokról van szó. Ráadásul létezett egy olyan törvény (az 1848. évi 20. tc.), amely kimondta, hogy az állam az összes bevett felekezetet köteles támogatni, ez pedig újabb támpontot jelentett a kormánynak a protestánsok követeléseinek teljesítéséhez és a katolikusok esetleges kéréseinek visszautasításához.

Schioppa úgy vélte, hogy a püspöki kar esetleg felléphetett volna a kormánynál az ügyben, félő volt azonban, hogy a válasz ez lesz: „medice cura te ipsum”,²² azaz, hogy a püspökök által kezelt hatalmas, ám rosszul igazgatott vagyon segítségével létrehozhatott volna plébániákat, és akkor a katolikusok nem lennének hátrányban a protestánsokkal szemben. A nehézségek ellenére a nunciussnak sikerült az ügy szolgálatába állítania néhány tehetséges újságírókat, akik sajtókampányt indítottak a protestánsok követeléseinek teljesítése ellen. A Vatikán kiküldöttje reménykedett abban, hogy sikerülhet az országgyűlésben is ellenzést provokálni.

Ami a katolikus plébániák sürgető ügyének megoldását illeti, Schioppa egyedüli lehetőségnek azt tartotta, hogy az Apostoli Szentszék kötelezze az összes egyházi javadalmast (püspökök, káptalanok, prépostok, apátságok) arra, hogy alapítsanak plébániát a javadalmaikon ott, ahol a katolikus hívők száma 500–1000 fő körül mozog az adott térség politikai székhelyén (amely gyakran határon túlra került). Ily módon több tucatnyi új plébánia jött volna létre. Schioppa – aki szerint a főuraknak már régóta nem volt alkalmuk példás magatartással találkozni az egyházi méltóságok részéről, ami szintén indokolttá tette volna a nuncius fenti javaslatának elfogadását – bízott abban, hogy a jó példát látva a katolikus mágnások is nyújtanának adományokat. Ez ugyanis lehetőséget teremtett volna arra, hogy elegendő számú katolikus plébánia létesüljön még abban az esetben is, ha az állam csak a protestánsok számára biztosít támogatást.

A protestánsok véleménye

Raffay Sándor evangélikus főfelügyelő, felsőbázi tag felszólalása

Lorenzo Schioppa 1924. január 31-én kelt jelentésében²³ arról az értesüléséről tudósította Gasparrit, miszerint protestáns körök úgy vélekednek, hogy a katolikus egyház folyamatosan előnyben részesül az országban. Az efelett érzett sértettségüknek a *Protestáns Szemlé*ben adtak hangot egy tanulmányban,²⁴ amely arról értekezik, hogy az

---

²² „Orvos, gyógyítsd a magad baját!” (Latin)

²³ Lorenzo Schioppa 1924. január 31-én kelt 2865. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 1. P. O, fasc. 2, foll. 18r–19r

²⁴ RAFFAY, 1924. 11–23.

állam és az egyház kapcsolata Magyarországon egyfelől az állam mindenhatóságára, másfelől a katolikus egyház teljes körű dominanciájára korlátozódik. A tanulmányt szerző Raffay Sándor véleménye szerint az Apostoli Nunciatura felállítása, a katolikusoknak az állami életre gyakorolt növekvő befolyása, valamint a kánonjog egyoldalú alkalmazása egyaránt a katolikus dominanciát szolgálja. A kánonjog ráadásul nemcsak előítéleteket hordoz a protestánsokkal szemben, de néhány fejezetét tekintve érvénytelennek is bizonyul a magyar törvények értelmében. Raffay sajnálatosnak tartotta, hogy Magyarország, amelyet minden oldalról ellenségek vesznek körül, még vallási viszálykodással is gyengíti magát, és hogy az ország nem tud és nem kíván testvériesen részt venni a magyar hívők vallási szolgálatában. Ezen túl az evangélikus főfelügyelő úgy vélte, hogy a magyar állam, eltiporva a régi hagyományokat, nem fektet energiát a vallási felekezetek békés együttélésének biztosítására, és megengedi olyan tendenciák meghonosodását, amelyek nem csupán az írott törvényekkel, ellenkeznek, de amelyek a nemzet erejének felmorzsolódásához vezethetnek.

Ebből az újságcikkből Schioppa szerint egyértelműen kiviláglott egyrészt az, hogy az időszakban az Apostoli Nunciatura még egy protestáns vezető szerint is egyre nagyobb befolyásra tett szert Magyarországon, másrészt pedig az, hogy a kánonjogi kódex előírásai sok bosszúságot okoztak a protestánsoknak azáltal, hogy megszűnt a protestánsok és a katolikusok vallási ügyeinek közös kezelése, ami a nuncius szerint kétségbeejtő.

A nuncius azért továbbította a tanulmány összefoglalóját Gasparrinak, mert úgy vélte, hogy a pápa örömmel fogja fogadni a katolikusok ellenfeleire nézve kellemetlen híreket.

A válás ellen – katolikus és protestáns vélemények

Schioppát, mint az Apostoli Szentszék, s ezzel együtt a katolikus egyházfő magyarországi képviselőjét élénken foglalkoztatta a válás kérdése is. Magyarországon ugyanis az időszakban nagyszámú különválás történt, és a polgári házasságok felbontása a korszak viszonyaihoz képest meglehetősen könnyen zajlott. A válásról a nuncius 1924. november 5-én küldött hosszabb jelentést,²⁵ különös tekintettel a protestáns véleményekre.

Schioppa számos jelentésében beszámolt arról, hogy válás jelensége egyre terjed, s ez mind vallási, mind társadalmi tekintetben egyaránt súlyosan fenyegeti Magyarországot. A családi kötelék egyre gyakoribb, könnyedén elintézhető felbontását törvény engedélyezi, amely többek között kimondja, hogy amennyiben az egyik fél hat hónapig bizonyíthatóan távol van, házastársa kezdeményezheti a válást. Kihasználva ezt a törvényt, számos külföldi – különösen olasz – állampolgár, aki saját hazájában nem válhat el, Magyarországra költözik, és miután felvette annak állampolgárságát – ami szintén könnyűszerrel elintézhető –, kényelmesen elválhat.

---

²⁵ Lorenzo Schioppa 1924. november 5-én kelt 3311. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 1. P. O, fasc. 2, foll. 62r–65v

Ezt a helyzetet látva a nuncius kötelességének érezte, hogy mindent megtegyen annak érdekében, hogy valahogyan megakadályozhassa a családi és társadalmi kötelék folyamatos gyengülését, amelyet a nevezett törvény tett lehetővé.

1923 októberében, a Budapesten megrendezett XVI. Katolikus Nagygyűlésen Schioppa tiltakozó beszédet mondott a válás ellen, és felszólította a katolikus köröket is az ellenlépésekre.²⁶ Mivel a nuncius úgy ítélte meg, hogy az ő szavai nem hozták meg a kívánt eredményt, megkérte a magyar püspököket arra, hogy nyíltan álljanak mellé a válás elleni kampányban. A püspöki kar, eleget téve a kérésnek – a nuncius szerint – kitűnően megfogalmazott körlevelet terjesztett elő, amelyet a katolikus körök nagy meglepéssel nyugtáztak.

A nuncius azonban meg volt győződve arról, hogy gyakorlati eredményeket csak abban az esetben lehet várni a válások számának mérséklését illetően, ha az azt elősegítő törvényt támadják meg. Schioppa Magyarországon ezt kivitelezhetőnek tartotta, mivel a kormány nem volt vallásellenes, a társadalom többsége hívő, és a parlamenti képviselők között 14 pap, valamint jó katolikusok is helyet foglaltak. Ezenkívül a püspöki kar is határozottan fellépett a válást szabályozó törvény ellen, aminek szükségességére a nuncius hívta fel az esztergomi érsek figyelmét az október 6-án kelt levelével; ennek szövegét továbbította hivatali előjáróihoz is.

A levélben Schioppa kifejtette, hogy megítélése szerint a püspöki kar előző évi, válásellenes körlevele Csernoch áldásos, fáradhatatlan tevékenységének egyik legnagyobb eredménye volt, amelynek meg kellett volna hoznia a gyümölcsét, azaz a válások számának csökkenését kellett volna eredményeznie. Ez azonban nem történt meg, így a nuncius megkérte a hercegprímást, hogy a soron következő püspöki konferencián hívja fel a püspöki kar figyelmét arra, hogy gyakorlatiasabb és energikusabb cselekvésre van szükség ahhoz, hogy a válások számának növekedése megállítható legyen. A válás ugyanis – folytatta a nuncius – botrányos fejezete a hazáját Mária országának és apostoli királyságnak nevező magyar nemzet történetének, ahol – sajnálatos módon – törvény könnyíti meg a válást, amit sok olyan külföldi állampolgár is kihasznál, akik szabadulni kívánnak a családi kötelékből, amit saját országuk nem tesz lehetővé. Schioppa konkrétan egy erőteljes hangvételű petíció benyújtását javasolta, amely Magyarország katolikus hívei – a nagykorú férfiakat és nőket egyaránt beleértve – nevében a válást szabályozó törvény eltörlését kérte a Nemzetgyűléstől. A Vatikán megbízottja e célból egy Budapest-központú bizottság létrehozását javasolta, amely az egyházmegyei és plébániai bizottságokkal együttműködve aláírást gyűjthet a petícióhoz, amelyet ezt követően a püspöki kar egy tekintélyes személye jóváhagyhat, majd átnyújthat az igazságügyminiszternek azzal a kéréssel, hogy terjessze a Nemzetgyűlés elé. A nuncius úgy vélte, hogy a Nemzetgyűlés – miután 14 papot és több katolikus hívőt is a képviselők között tudhat – bizonyára kedvezően fogja majd fogadni az egyértelműen vallási indíttatású petíciót, amely így nem szíthat vitát az egyes politikai csoportok között, amelyeknek a nevezett képviselők tagjai. Ami a protestánsokat illeti – folytatta Csernochhoz írott szavait a

---

²⁶ 1923. december 18-án kelt 2783. sz. jelentés.

nuncius –, el kell fogadniuk a petíciót támogató többség akaratát, tekintve, hogy mind a magyarság körében, mind a parlamentben kisebbséget alkotnak. Mint Schioppa megjegyezte, javaslata nem újszerű, hiszen sikerrel alkalmazták ezt az eljárást például Olaszországban is, ahol, annak ellenére, hogy gyakran vallásellenes és szabadkőműves kormányok váltották egymást, soha nem vezették be a válást jóváhagyó törvényt. A nuncius végezetül kifejtette Csernochnak, hogy minden bizonnyal Magyarországon is sikeres lehetne ez az intézkedés, hiszen itt nem vallásellenes és szabadkőműves kormány van hatalmon, hanem olyan kormány, amelyik mélyen hívőnek vallja magát, és támogatja a püspöki kart és az egyházat. A magyar nép is javarészt vallásosnak bizonyul, és a parlament is olyan sok katolikus képviselőt számlál, amire sehol másutt a világban nem akadt példa. Ilyen kedvező körülmények között nem lehet másodlagos a katolikusok azon akarata, hogy megmentse a társadalom és a haza legfontosabb alapját jelentő család egységét. Ennek fényében – folytatta Schioppa – az esetleges politikai ellenvetéseket le kell győznie a vallási, társadalmi és morális szempontból egyaránt kívánatos akaratnak. Végezetül a nuncius tolmácsolta Csernochnak abbéli reményét, hogy a hercegprímás és a püspöki kar egyaránt elfogadja a javaslatot, és hajlandó lépéseket tenni annak sikere érdekében.

Csernoch János latin nyelvű válaszát a nuncius 1924. november 1-jén kapta kézhez. Ebben a hercegprímás azt a nézetét juttatta kifejezésre, hogy miután a legutóbbi püspöki konferencia sem hozott eredményt a kérdést illetően, a válás problémája valószínűleg még nem áll készen a megoldásra. A politikai körülmények sem kedveztek annak, hogy egy ilyen megoldással előálljon a katolikus egyház, ezért Csernoch arra kérte a nunciust, hogy tanúsítson megértést a magyar püspöki kar várakozó álláspontja iránt. Bár a magyar katolikus egyház szívéen viselte a válás ügyét, sok más problémát is szem előtt kellett tartania, s ezért el kívánta kerülni a vihart. A levél megfogalmazása szerint ez azonban nem jelentette azt, hogy Csernoch a jövőben ne állt volna készen az erélyesebb fellépésre az ilyen és ehhez hasonló kérdéseket illetően.

Természetesen Schioppa nem találta kielégítőnek ezt a választ, és úgy vélte, hogy a körülmények sem igazolják azt. A nuncius nem találta indokoltnak Csernoch válaszát a hozzá írott levelében foglaltak miatt sem, és úgy vélte, hogy a hercegprímás maga is tisztában lehetett azzal, hogy a körülmények nem kedvezőtlenek az általa tett javaslat kivitelezéséhez. Ezenfelül a jelentés nem talált olyan politikai tényezőket sem, amelyek akadályt jelenthettek javaslata megvalósításához, és teljességgel indokolatlannak tartotta a hercegprímás ettől való félelmét. A nuncius szerint nyilvánvaló volt, hogy egy olyan lépés, amelyet javaslata jelentett, tiltakozást válthat ki a protestáns körökből. Emlékeztetett azonban arra, hogy a protestánsok sem törődtek a katolikusok felháborodásával akkor, amikor 1894-ben – a nuncius szavaival élve – „kiprovokálták” a válást elismerő törvényt,²⁷ s ráadásul a protestáns felekezetűek kisebbségben voltak Magyarországon, így alá kellett volna rendelniük magukat a katolikus többség akaratának, már csak azért is, mert a szóban forgó törvény nem politikai, hanem

---

²⁷ 1894. évi 31. törvénycikk a házassági jogról. 1000 év törvényei:
<http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=6555>. (Letöltés 2017. október 15-én.)

egyértelműen vallási rendelkezésnek tekinthető. Mindezt Schioppa kifejtette több püspöknek is a konferencia előtt, amely a nuncius javaslatát is hivatott volt tárgyalni, de – mint írja – sajnálatos módon ezeken a konferenciákon a püspökök a hercegprímás akaratának engedelmessé váltak, aki kész döntésekkel állt elő, így a püspöki karnak nem maradt más választása, mint jóváhagyni az elhangzottakat, amint azt ők maguk bevallották a diplomátának. A nuncius szerint ez magyarázatul szolgált arra, hogy míg másutt a püspöki konferenciák hosszas előkészítést igényeltek és hetekig is elhúzódtak, addig Magyarországon ez az esemény csupán 1–2 napot vett igénybe, az ülések időtartama pedig csupán 2–3 óra.

Schioppa szerint Csernoch válasza kettős értelmet hordozott. Egyfelől tükrözte, hogy a magyar katolikus egyház továbbra is azt a hozzáállást követte, hogy hagyni kell a történéseket a maguk medrében folyni, ami már sokszor okozott kárt az ország vallási életében. Ezt az elvet a konfliktusvállalástól való félelem magyarázta, és az a szándék, hogy a püspöki kar ne kerüljön összetűzésbe a kormánnyal, amelytől a főpapság a fizetését kapta. Másfelől – és a nuncius ezt tartotta a fő indoknak – a levél az egyházi javadalmak esetleges csökkenése miatti aggodalmat sugallta, amelyet a magyar katolikus főpásztorok a vatikáni diplomata meglátása szerint a hívek lelki és vallási életének érdeke elé helyeztek. Máskülönben – folytatta Gasparrinak szóló fejtegetését Schioppa – a hercegprímás nem írta volna azt, hogy a magyar egyháznak így is jelentős problémákkal kell szembenéznie.

Végül a nuncius Csernoch ellenjavaslatát illetően – miszerint az ügy további, nagygyűléseken való megbeszéléseket igényel a püspöki kar részéről – leszögezte, hogy az nem irányul másra, mint a probléma eltussolására. Azt ugyanis mindenki tudta, hogy ezek a nagygyűlések mennyit értek a gyakorlatban: nem került sor valódi szavazásra, csak hangzatos, tapsvihart kiváltó szónoklatokra, amelyek nemhogy gyakorlati hasznot nem hoztak, de sok esetben még ártottak is. Erre példának a nuncius Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök egyik nem sokkal korábban elhangzott beszédét említette, amelyben a püspök olyan szégyentelen igazságérzettel beszélt a szokások hanyatlásáról, hogy még a falak is belepirultak, pedig apácák és szerzetesek is nagy számban jelen voltak.

Jelentése végén a nuncius elnézést kért annak terjedelme miatt, és arra kérte Gasparrt, hogy tájékoztassa őt, vajon helyesen cselekedett-e, vagy maradt-e még teendője a kérdéssel kapcsolatban.

Összegzés

Közlésünkben a pápai nuncius 1920–1924 között Rómába továbbított mintegy háromezer jelentésből válogattunk, amelyek a hazai protestantizmussal kapcsolatos lényeges tudnivalókat foglalják össze, katolikus szempontból. Ebből kivilágott, hogy noha a protestantizmus hívei létszámukat tekintve jóval kevesebben voltak, mint a katolikusok, de szervezettségük és képzettségük folytán a politikai és a kulturális életben jelentősebb befolyásra tettek szert. Ez a tendencia csak erősödött az országhatárok összezsugorodása után, amikor mind a katolikusok, mind a protestánsok létszámaránya megnövekedett – hiszen az ortodox és görögkatolikus

lakosság többsége a szomszédos államok állampolgárai lettek –, bár az ország továbbra is katolikus többségű maradt. Ezért a protestánsok hátrányban érezték magukat, annak ellenére, hogy a közéletben nagyobb befolyással rendelkeztek. A korszak hangulatáról adott jellemzést az a katolikus parlamenti interpelláció, amely – bár névleg Schioppa lépését kifogásolta –, alapvetően nem annyira a nuncius, mint inkább a protestáns felekezeti kormányzó ellen irányult, azonban a felszólaló nem tartotta tiszteletben a diplomáciai szokásokat, miszerint egy idegen kormány hivatalos képviselőjét nem lehet megtámadni a parlamentben. Majd képet alkothattunk arról, hogy a protestánsok részt kértek az egyházi javakból, azzal érvelve, hogy a szent királyok a közvagyonból adományoztak birtokokat, ellentétben a katolikus érveléssel, miszerint a királyi adományok a királyok magánvagyonából kerültek egyházi tulajdonba. A válások nagy számát aggodalommal figyelő nuncius ezen a téren is ellentétéről jelentett a katolikus és protestáns álláspont között.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

- Lorenzo Schioppa 1920. november 23-án kelt 155. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria–Ungheria, pos. 1466–1467, fasc. 594, foll. 47r–50v
- Lorenzo Schioppa 1922. október 18-án kelt 2044. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 7. P.O, fasc. 5, foll. 47ar–48r
- Lorenzo Schioppa 1923. január 26-án kelt 2191. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 1. P.O, fasc. 1, foll. 37r–38v
- Lorenzo Schioppa 1924. január 31-én kelt 2865. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 1. P. O, fasc. 2, foll. 18r–19r
- Lorenzo Schioppa 1924. október 6-án kelt 3252. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 1. P. O, fasc. 2, foll. 50r–51r
- Lorenzo Schioppa 1924. november 5-én kelt 3311. sz. jelentése. Jelzete: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 1. P. O, fasc. 2, foll. 62r–65v
- S.RR.SS. AA.EE.SS. Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati [Fondo Affari Ecclesiastici Straordinari (Vatikáni Államtűkarság Államok közti Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltára)
- pos. positio (őrzési egység)
- fasc. fasciculus (íratcsomó)
- fólió adata r (recto) és v (verso – egy esetben hibás fóliószámozás miatt „a”).

Szakirodalom

HAMERLI

2017 HAMERLI PETRA: A Trianont követő „zűrzavar” Lorenzo Schioppa apostoli nuncius szemével (1920. október–december). *Egyháztörténeti Szemle* XVIII. 2017. 2. sz. 80–96.

HAMERLI–SOMORJAI

Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, 1920–1925. Szerk. HAMERLI PETRA és SOMORJAI ÁDÁM OSB. Megjelentetés alatt.

MRKONJIC

2008 MRKONJIC, TOMISLAV: Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria (1920–1939). *Gli archivi della Santa Sede e il regno d’Ungheria (sec. 15–20). In memoriam di Lajos Pásztor.* Szerk. PLATANIA, GAETANO–SANFILIPPO, MATTEO–TUSOR, PÉTER. Kiadja a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyháztörténeti Kutatócsoportja, Bp.,–Roma, 2008. (Bibliotheca Historiae ecclesiasticae universitatis catholicae de Petro Pázmány nuncupatae. series i. Collectanea Vaticana Hungariae. classis i. Vol. 4.), 274–284.

RAFFAY

1924 RAFFAY SÁNDOR: Eltolódások az állam és egyház életében. *Protestáns Szemle*, 33. évf. 1924. I–X. füzet, 11–23.

SOMORJAI

2016a SOMORJAI ÁDÁM: Kétszáz éves a Vatikáni Államtitkárság történeti – „külügyminisztériumi” – levéltára. Módszertani szempontok a magyar vonatkozású források kutatásához. *Levéltári Közlemények* 87. évf. 2016. 219–248.

SOMORJAI

2016b SOMORJAI ÁDÁM: Magyar vonatkozású kutatások a Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárában. *Levéltári Szemle* 66. évf. 2016. 3. sz. 45–57.

TÓTH

2015 TÓTH KRISZTINA: Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása. *Magyarország és a Szentszékek diplomáciai kapcsolatai, 1920–2015.* Szerk. FEJÉRDY ANDRÁS, MÉTEM, Bp.,–Roma 2015. 85–105.

SIMONKAY MÁRTON

LEVÉLTÁR-PEDAGÓGIA MA ÉS HOLNAP

Ha manapság megkérdezzük valakit az utcán,¹ hogy mivel is foglalkoznak egy levéltárban, egyáltalán nem egyedi eset, hogy a levéltárat a posta valamelyik fiókintézményével, vagy egy különleges gyűjtőkörű biológiai gyűjteménnyel, netán kísérleti laboratóriummal azonosítják.² Ennek a képek a megváltoztatásáért, és ezen keresztül a levéltár és a levéltáros szakma fennmaradásáért sokat tehet egy viszonylag fiatal, a levéltárügy szempontjából első pillantásra talán másodlagosnak tűnő tudományág: a levéltárpedagógia.

Ahogy a szó alakja mutatja a levéltár-pedagógia két tudomány, a levéltártan és a pedagógia határterületén jött létre. E rész tudomány igen rövid múltra tekint vissza Magyarországon, ezért definíciójához először a levéltártan és a pedagógia alapvető kézikönyvei nyújtanak segítséget. Sajnos a kifejezés sem a vaskos *Levéltári kézikönyv*ben, sem a közel hasonlóan hosszú *Didaktikában* nem szerepel.³

A 'levéltár-pedagógia' mint kifejezés hazánkban a nyilvánosság előtt először 1976. november 9-én hangzott el, *A történelemtanítás és levéltár* címmel rendezett konferencián, Kaposváron.⁴ Ide – *Kanyar József* akkori somogyi levéltár-igazgató, a kezdeményezés egyik vezéralakja értelmezésében – leginkább a levéltárak és iskolák együttműködése tartozott,⁵ amely főleg a helytörténet oktatása és népszerűsítése kapcsán jött létre. A rendszerváltozás előtt a fogalom definiálására és módszertan megalkotására tudomásunk szerint nem került sor,⁶ fölmerült azonban az igény – a múzeumpedagógusok mintájára – levéltár-pedagógus szakemberek képzésére.⁷ Közel negyven év után, a Magyar Levéltárosok Egyesülete 2013. évi vándorgyűlésén új, „ízlelendő” fogalomként kerül elő hazai vonatkozásban a levéltár-pedagógia, amely „mögötti tartalom még ropant homályos, nem történt meg az elméleti alapvetés, nem ismert a fogalom egzakt definíciója.”⁸ A következő évben, 2014-ben rendezett Közművelődési Kerekasztalon

---

¹ Dolgozatom alapját 2015-ben írt történelemtanári szakdolgozatom képezi. Szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Reisz T. Csabának (MNL OL), valamint konzulenseimnek, Németh Ildikónak (MNL GYMSM SL) és Ólmosi Zoltánnak (MNL).

² TOMA, 1997. 96.; PINTÉR 2006. 65.

³ KÖRMENDY, 2009.; FALUS, 2007.

⁴ KANYAR, 1977b. 241.

⁵ L. Kanyar József, a Somogy Megyei Levéltár korabeli igazgatójának összefoglalóját az iskola-levéltárosi és a levéltár-pedagógusi kezdeményezésről. (KANYAR, 1977a. 10.)

⁶ A módszertan kidolgozatlanságát említi pl. LEBLANCÉ, 1972. 70.

⁷ Gyapay Gábor, a budapesti Fazekas Mihály Gyakorló Gimnázium történelem-tanárának hozzászólása. (KANYAR, 1977b. 242.)

⁸ 2013. június 17–19., Esztergom. BOROSS–HERMANN–SOMFAI, 2013. 89–90

azonban kétféle értelmezés is elhangzott. *Apáti Anna Zita* levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár) a múzeumpedagógiát tekintve kiinduló pontnak, a levéltár-pedagógiát a következőképpen határozta meg: „történeti forrásokra alapozva ismerteti az adott korszakot, komolyan véve a tudás és ismeretterjesztés fogalmát, egy olyan kreatív, a már megszerzett tudásra és logikára építő szellemi munkát jelent, amelynek a célja a minőségi idő felhasználása megfelelő irányítással.”⁹ *Németh Ildikó*, a MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárának munkatársa ennél rövidebb definíciót mondott: „a pedagógia módszereivel a levéltár berkeiben.”¹⁰ E két magyarázat ellenére a rendezvény valódi definícióalkotás nélkül zárult.¹¹

A pontos meghatározáshoz a már korábban említett *múzeumpedagógia* fogalmát kell körüljárni. Ez azért fontos, mivel a múzeum – a levéltárhoz, a könyvtárhoz, a kép- és a hangarchívumhoz hasonlóan – a közgyűjtemények körébe tartozik,¹² a levéltárénál jóval nagyobb a társadalmi beágyazottsága, a hozzá köthető pedagógia pedig rendelkezik intézményi múlttal. A múzeumpedagógia talán legelfogadottabb, kurrens megfogalmazása így szól: „az iskolán kívüli ismeretszerzés, ismeretközvetítés sajátos, múzeumban megvalósuló formájával foglalkozó pedagógiai elmélet és gyakorlat; a múzeum gyűjteményi anyaga, kiállításai, az ott folyó kutatómunka és a múzeum látogatói közötti közvetítőtevékenység azon területe, amely a gyermek- és ifjúsági korosztállyal foglalkozik.”¹³ E definíció meghatározza a tevékenységet, a közvetítőket és a célközönséget.

Az eddig előkerült három meghatározás-kísérlet közül ez utóbbi szolgál a legtöbb haszonnal, hiszen nem csupán lehetséges, hanem általánosan érvényes tulajdonságokat említ; egy nagyobb halmaz részeként pontosan lehatárolja a múzeumpedagógia fogalmát. (Esetünkben a 'rész' lehatárolása a korosztály meghatározása, létezik ugyanis muzeoandragógia és -gerontagógia is.)¹⁴ Ez alapján a levéltár-pedagógia a következőképpen is meghatározható: *a levéltár (irat)anyaga, kutatómunkája, valamint látogatói közötti közvetítőtevékenység azon területe, amely a gyermek- és ifjúsági korosztály oktatásával, nevelésével foglalkozik.*

Ennek alapján nem tekinthetjük a levéltár-pedagógia körébe tartozónak a felnőttek levéltár-látogatását, az egyetemisták szakmai gyakorlatát, de beleérthetjük mindazon foglalkozásokat (oktató-nevelő közvetítő tevékenységet), amelyeket a közoktatásban résztvevő fiatalok számára tartanak a levéltárban őrzött anyaggal vagy a levéltári kutatómunkával kapcsolatosan, függetlenül a helyszíntől (nem feltétlenül a levéltárban zajlik!) és a foglalkozást vezető személy kilététől (levéltáros, pedagógus, bárki más). A levéltári anyagnál elsődleges a (szűkebb értelemben vett) irat szerepe, de ennek kizáró-

⁹ GARADNAI, 2014. 87.

¹⁰ GARADNAI, 2014. 88.

¹¹ GARADNAI, 2014. 90.

¹² 1997:CXL. tv. 1. melléklet o) pont.

¹³ PALOTAINÉ, 2003. 11., idézi TAKÁCS, 2013. 49. A múzeum- és levéltár-pedagógia összekapcsolása esetünkben nem egy közgyűjteményi „versenyt” jelent az eltérő funkciójú intézmények között, hanem sokkal inkább a jó gyakorlatok keresését.

¹⁴ TAKÁCS, 2013. 49. Megjegyzést érdemel, hogy a ma hazánkban folyó levéltár-pedagógiai tevékenység jelentős része nem az ifjúsággal, hanem a „régebb óta fiatalokkal” foglalkozik, így bizvást beszélhetünk levéltár-andragógiáról és -gerontagógiáról is.

lagossá tételével figyelmen kívül hagyjuk pl. a pecséteket,¹⁵ amelyek levéltár-pedagógiai szempontból már önmagukban is érdekesek lehetnek.

Ez mind szép és jó, mondhatnánk, de mégis, mi értelme, mi haszna van a levéltár-pedagógiának a levéltár számára? Igen sok! Ennek áttekintéséhez vegyük át először a magyar levéltárügy által ismert külföldi példákat!¹⁶ A hazai levéltárosok főleg nyugat-európai (angol, francia, német, olasz) tanulmányútjaik vagy külföldi szakfolyóiratok áttekintése során gyűjtöttek az élményeket, többek között a levéltár-pedagógiával kapcsolatban is – sajnos csak szórványosan, időszakonként eltérő gyakorisággal publikáltak csak ilyen témájú cikkeket.

Az évtizedekkel korábbi angliai tanulmányutakról szóló beszámolókból kitűnik, hogy a levéltárnak legtöbbször volt egy, kifejezetten a kapcsolattartással foglalkozó munkatársa. A kutatótermi felügyelő is segítette a munkát, a kiskorúak is kutathattak –, a tanároknak pedig általában utazási költséget, napidíjat biztosított a munkáltató a levéltári ott-tartózkodás idejére – legyen szó akár saját kutatásról is.¹⁷ A XXI. században pedig az angolszász nemzeti levéltárak (pl. ausztrál, kanadai, egyesült királyságbeli) már honlapjukon kínálnak korosztályonkénti oktatási csomagokat a potenciális érdeklődőknek: tanároknak, egyetemistáknak és középiskolai diákoknak.¹⁸ Az Egyesült Királyságban az élen járnak a levéltár-látogatások életkorhoz, de a tantervhez való igazításában is, az úgynevezett „key stage”-eken (kulcsfontosságú életszakaszok megjelölésén) keresztül, a tanulás lehetőségét immár virtuális osztálytermekben is biztosítva.¹⁹

Talán a francia példa a legérdekesebb módszertani szempontból: először a városok „kulturális ellátására” összepontosítottak, az angliai esethez hasonlóan főállású munkatársakkal, a nemzeti tantervben is rögzített módon, gyakran egy-egy történelem–földrajz szakos tanár levéltári órák tartására szóló megbízásával. A levéltárak által kiírt tanulmányi versenyeken való jó szereplés esetenként a történettudományba való belépés lehetőségét kínálta, elnyerhető külföldi tanulmányutak révén.²⁰ Később a vidéki, falusias területek bevonására kitalálták az „archivobuszt”, amely a múzeumi buszok mintájára, kamara-kiállításokként járta az adott megyét – kicsit hasonlóan Erdész Ádám Békés megyei „roadshow”-jához.²¹ Talán a franciáknál merült föl először, hogy a diákok „állítsanak elő” középkori pecséteket negatív kiöntőformák segítségével, pl. gipszből.²² A társadalom és a levéltárak széles körű kapcsolatát mutatja, hogy az 1980-as évek végén a párizsi *Archives nationales* évi kutató- és látogatószáma meghaladta a 100 ezer főt.²³

¹⁵ A hatályos jogszabály tágabban értelmezi az irat fogalmát, a pecsét is beletartozhat, vö. 1995:LXVI. tv.

¹⁶ A levéltár-pedagógia hazai előzményeiről bővebben: SIMONKAY 2017. Jelen válogatásunk alapját az országos levéltári folyóiratokban megjelent írások adják.

¹⁷ IVÁNYI, 1965. 310–318.

¹⁸ KATONA–KÖRMENDY–KEREKES–LAKATOS, 2005. 17.

¹⁹ CSOMBOR, 2014. 57–59.

²⁰ BÉLAY, 1972. 111–113. Szintén a francia kapcsolatokhoz: PINTÉR 2006.

²¹ A francia példa: KÖRMENDY 1987. 67–68., JANCÓS 1987. 74.; a Békés megyei: ERDÉSZ 2013. 75.

²² BERTÉNYI, 1985. 275–276., a lehetséges alkalmazás felvetése a MOL számára: 278.

²³ JANCÓS, 1987. 74.

A németeknél módszertani gyűjteményként mintáértékű a főleg a levéltáros szakma összefogásával létrejött archivpaedagogien.de honlap. Emellett mind német, mind olasz nyelvterületen találkozhatunk – nem csak középiskolásoknak szóló – helytörténeti szemináriumokkal, de szó esik a Levéltári Szemle hasábjain a dániai Nemzeti Levéltár működéséről is – ezek azonban módszertani szempontból az eddig elmondottakhoz nem tesznek hozzá.²⁴

Az ezredfordulón még problémát jelentett a levéltári tudományos és közművelődési tevékenység beillesztése jogi szabályozó dokumentumokba,²⁵ de szakmai körökben viszonylag gyorsan a figyelem középpontjába került a levéltár önreprezentációja.

Ez egyrészt konkrétumokat jelentett (oktatóvideók, levéltári honlap készítése, kiadványok, kiállítások összeállítása, levéltári anyagok digitalizálása).²⁶ A levéltárosok között teret nyert a gondolat, hogy a levéltárak számára kitörési lehetőség a „skatulyából” az informatika, néhányan már-már alapfunkcióként tekintettek rá, holott a digitális világba való belépés csupán *eszköz* a levéltárak munkájához, nem pedig cél.²⁷

A másik kérdéskör az elméletet jelentette: milyen legyen a jövő levéltára, kiemelten a közművelődés szempontjából? Erre érkezett válaszként először az *ismeretterjesztő levéltár* koncepciója, majd 2005-től a *nyitott* vagy *szolgáltató levéltáré*, amelyet mára a szakma vezetői döntő többségükben elfogadtak.²⁸ Tehát ezentúl a levéltár, mint a társadalom részéről megjelölő igényeket kiszolgáló intézmény tűnik föl.

A szolgáltató levéltár koncepciójának lényege a levéltári (tömeg)kommunikáció és -reprezentáció radikális megváltoztatása. Ennek eszköze egyrészt az informatika és a világháló, másrészt egyes kiemelt, a nagyközönség számára is meghirdetett, nyilvános események a levéltár szervezésében, illetve részvételével. A felmerülő igények kiszolgálását hatalmas háttérmunkának kell megelőznie: ez kiterjed a levéltári munka hagyományos területeire – az iratrendezésre és a segédletkészítésre – ugyanúgy, mint az információközvetítés megújítására – pl. kutatószolgálat, PR, marketing – és a „levéltáros-tudás” továbbképzések révén való megújítására.²⁹ Ennek több következménye is van a levéltár-pedagógia szempontjából. Egyrészt, fontossá válik az *igények felmérése*. Ez tágan értelmezve egyfajta korosztályos behatárolást jelent, bár a mai gyakorlatban vannak óvodásoknak és alsó tagozatosoknak szánt programok,³⁰ mégis úgy tűnik, s ebben egyetértenek a levéltárak, hogy a legfontosabb célcsoport a 10–18 év közötti korosztály. Az addigra már meglévő verbális és íráskészségek, valamint absztraháló készségek okán elsősorban rájuk érdemes oktatócsomagokat tervezni.³¹ A második lépés a *partnerintézmények* (ha vannak) *igényeinek* begyűjtése, *adaptálása a levéltárhoz*; ennek szép pél-

²⁴ ÉRSZEGI, 1987. 80., TOMA, 1997. 99.

²⁵ TAKÁCS–Á. VARGA, 2000. 8.

²⁶ Oktatóvideók, kiadványok, kiállítások: CSEH–KÖRMENDY–NÉMETH–RÁDI–REISZ T., 2001. 14–15.; levéltári honlap: KATONA–KÖRMENDY–KEREKES–LAKATOS, 2005. 17–18.; digitalizálás: KÜNSTLER, 2005. 17.

²⁷ EMBER, 1989. 182–183., KÖRMENDY, 1996. 43.

²⁸ Ismeretterjesztő levéltár: CSEH–KÖRMENDY–NÉMETH–RÁDI–REISZ T., 2001. 14.; szolgáltató levéltár: KÜNSTLER, 2005. 5–6. és Koncepció OKM 2007; a koncepció bevetté válásáról I. GARADNAI, 2014.

²⁹ *Szolgáltató levéltár*, 2009.

³⁰ Pl. Szolnok: BATALKA, 2011. 77., Veszprém: GARADNAI, 2014. 85.

³¹ FÜLÖP–MÁKOS–SZABÓNÉ, 2013. 55–56., GARADNAI, 2014. 90.

dáját láthattuk Budapest Főváros Levéltárában (BFL), ahol kétéves ciklusban kétszer is meginterjúvolták a programban részt vevő hét iskola tanárait, majd a kidolgozott nyolc programcsomagot legalább ötféle módon adaptálták a pedagógusokkal együttműködve, az egyes csoportok előre megbeszélt kérései szerint.³²

Más szempontból közelítve, a levéltárnak valami olyasmit kell mutatni az érdeklődők (tanárok!), de különösen a gyerekek felé, ami *egyedi* és *vonzó*. Ennek első lépése a levéltári szaktudás eljuttatása olyan helyre, ahol „emberek is járnak”, ha „a látogató nem megy a levéltárba, majd a levéltár megy a látogatóhoz” alapon. Az Országos Levéltár – kezdetben Reisz T. Csaba és Trostovszky Gabriella vezetésével – 2007-től vett részt a Múzeumkertben rendezett Múzeumi Majálison, megjelent a Múzeumok Őszi Fesztiválján (Budapest Főváros Levéltárával és a Magyar Levéltárosok Egyesületével együtt), s elkezdte a Levéltári Éjszaka programsorozatot, rajzversenyt indítottak gyerekeknek szponzori támogatással, és így tovább. Valóban látszott, hogy részben ugyan a gyerekeken keresztül, de a felnőtteket is be lehet vonzani a levéltárba, amire azért is szükség van, mert a hagyományos módokon, a „levéltári elefántcsont-toronyban” várva többé nem lehet bővíteni a látogatók fogadását – s ezzel biztosítani a levéltár hosszú távú jövőjét.³³

Mit jelent *vonzónak lenni* elméleti szinten? Két dolgot is, egyrészt magának a tananyagnak és a bemutatandó levéltári tárgyaknak, folyamatoknak kell érdekesnek lenniük, másrészt pedig a feldolgozás módjának. Ennek kiváló tanulásszervezési eszköze például a csoportmunka, az alapelveket tekintve pedig – a múzeumpedagógia „iránymutatását” elfogadva – az *élménypedagógia* a mérvadó. Ennek pszichológiai alapja, hogy viszonylagos biztonságérzés meglétével (szabályos ismétlődések), megfelelő feszültséget keltve (kaland, titok, illúzió) örömet kelteni (funkciógyakorlás, begyakorlott mozgások, csoportkohézió) a résztvevőkben.³⁴ Ez a három szempont talán elsősorban csupán a kisiskolás korosztálynál tűnhet fontosnak, de betartásuk esetén bármilyen korú személyeket be lehet vonzani a levéltár hatókörébe. Egybecseng ez a pszichológiában ma mérvadó Ryan–Deci-féle *önmeghatározási elmélettel* (1985/2000), amely kimondja, hogy három alapvető pszichológiai szükségletünk van, amely biztosítja a motivációnkat és a jól-létünket: *autonómia* (eldönthetem, mit teszek), *kompetencia* (megélem, hogy képes vagyok rá), *kapcsolat* (kapcsolódhatok eközben másokhoz).³⁵ A levéltár fontos előnye emellett, hogy pedagógiai tevékenységünk legtöbbször a *nonformális* oktatás körébe sorolható, tehát mentes az iskolai formalitás adta kötöttségektől – ennek fontossága pedig a jövőben növekedni fog.³⁶

A következőkben mindezeket figyelembe véve, a teljesség igénye nélkül két, véleményünk szerint előremutató vonulatot mutatunk be.

***

³² RÁCZ, 2013.

³³ BATALKA–TAKÁCS, 2008. 38., REISZ T., 2013. 85–86., Konceptió MOL, 2007.; Konceptió MNL, 2015.

³⁴ Vágola Éva előadása alapján GARADNAI, 2014. 89.

³⁵ RYAN–DECI, 2000.

³⁶ BOROSS–HERMANN–SOMFAI, 2013. 89., 91.; VÁGOLA, 2013. 61–62. (Az Európai Bizottság 2001. évi, Memorandum az életen át tartó tanulásról című dokumentuma nyomán)

A „munkáltató oktatás” fontosságára már a XX. század első felében is találunk utalást levéltári folyóiratban (!),³⁷ a mai gyakorlatból azonban talán a legjobb példa rá a természettudományos oktatásból vett felfedezettő és kutatásalapú tanulási stratégiával rokonítható *irányított kutatás*.³⁸ Ez Rácz Attila és a BFL értelmezésében azt jelenti, hogy 2-3 fős csoportokban (→kapcsolati szükséglet), különböző forrástípusokon át (pl. internetes térkép, internetes adatbázis, végrendelet), általában zárt, de néhol nyitott végű kérdések segítségével (→kompetencia- és autonómiaszükséglet) tártak fel egy, a századfordulós Budapestten történt mikroszintű esetet, amelynek azonban életmód- és társadalomtörténeti kitekintése is volt.³⁹ A program sikerességét gondos – a gyerekekkel közös – előkészítő munka biztosította, így az „előzetes ismereteket” elsajátítását a levéltárról, és a levéltári kutatómunka néhány eleméről.

E módszerben előremutató, hogy a komplexen átgondolt, megtervezett folyamat minden lépését a diákok végezték, s ez valóban élményt jelenthet a résztvevőknek. Még átgondoltabbá teheti a vizsgálódást, ha az egész „kutatást” valamilyen kérdés vagy hipotézis vezeti be, így ezt a végén újra elő lehet venni, hogy megválaszoljuk vagy alátámasszuk, esetleg cáfoljuk – így már valóban kutatásról lehet beszélni, és egyben a problémaközpontú gondolkodás fejlesztésére is lehetőséget ad.

Ahhoz, hogy minél szélesebb körből tudjon a levéltár megszólítani diákkorúakat és tanárokat, nem feltétlenül csak a történelem köréből kell vennie az ismeretanyagot, *tartalmi koncentrációra* kell törekednie. A levéltár sokféle módon, akár az anyanyelvi fejlesztéstől a környezettudatosságig, vagy éppen az informatikától a művészetekig, akár egyszerre több tantárgy „terepén” is be tud kapcsolódni az iskolai és iskolán kívüli fejlesztésbe. Nyugat-Európában a tantárgyi koncentráció már évtizedes jelenség, a magyar közoktatásban ez például a környezetismeret és a természetismeret tantárgy esetében mutatkozik meg.⁴⁰

Szintén a BFL-ben láthattunk erre példát az ELTE Radnóti Miklós Gyakorló Általános Iskola és Gyakorló Gimnáziummal közös munka keretében. Itt két ötödikes osztály évi témahetét valósították meg, Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* című regénye köré építve, meghozzá úgy, hogy a diákok a digitalizált térképektől egészen a korabeli napilapok elkészítéséig jutottak a projekthét során.⁴¹

Itt tehát főleg a magyar nyelv és irodalom, valamint a történelem tantárgy integrációját láthattuk, de találhatunk példát a művészetek és a történelem integrációjára is, egy reneszánsz témahét keretében.⁴² Itt a humanista írásvetésen, missilis készítésen kívül még táncot is tanítottak a levéltárosok

³⁷ OLEXIK, 1937. 273.

³⁸ MAKÁDI–FARKAS–HORVÁTH, 2013. 100–144. (A kutatásalapú és a felfedezőes tanulási stratégia alkalmazása a földrajztanításban)

³⁹ RÁ CZ, 2013.

⁴⁰ MAKÁDI, 2005. 23.

⁴¹ RÁ CZ, 2013. 52–53.

⁴² RÁ CZ, 2013. 53–54.

Szép példa MNL Országos Levéltárában az *Apáti Anna Zita* és *Schmidt Anikó* által összeállított „*Utazjunk II. József nyomában*” című foglalkozás, amely a földrajzot és a történelmet összekapcsoló, oknyomozó feladatsorra épít és nemcsak hagyományos iratokkal, hanem korabeli térképekkel, fényképekkel is dolgozik.⁴³

Ezeknek a programcsomagoknak több tanulságuk is van: egyrészt, hogy a pedagógusokkal együttműködve hogyan lehet igényeket és lehetőségeket „találkozttatni”, másrészt pedig, hogy az iskolán kívüli világban tantárgyi bontás nélkül, koncentráltan jelen lévő tudástartalmakat hogyan képes leképezni egy levéltár – ez lesz a jövő pedagógiájának nagy feladata, amelyben néhány levéltár máris gyakorlatot szerzett.⁴⁴

A levéltárosok között máig tart egy vita a levéltár közművelődési szerepéről, ennek egyik aspektusa, hogy csupán eszköz-e a közművelődés a levéltáros és a közgyűjteményi munka hagyományos formáinak fenntartására vagy a tudományos és az igazgatási funkcióval egyenrangú feladat?⁴⁵ Ebben a hatályos törvény adhat eligazítást, ami kilenc tevékenységi kört jelöl meg a levéltárak számára feladatként, közülük hat tudományos, kettő igazgatási és egy közművelődési funkció.⁴⁶ Eszerint szükség van a levéltár társadalmi–kulturális szerepvállalására.

Érdeemes átgondolni a levéltári közművelődés, különösen a levéltár-pedagógia jövőjét: milyen lehetőségek vannak benne, hogyan lehetne eredményesebbé és jobbá tenni ennek művelését? A Magyar Nemzeti Levéltár közművelődési koncepciójában szereplő mellékletek mintájára⁴⁷ készített SWOT-analízis. A 1. mellékletben található táblázat a tudományterület és a levéltárakat befolyásoló belső (erősségek = **Strengths**, gyengeségek = **Weaknesses**) és külső (lehetőségek = **Opportunities**, veszélyek = **Threats**) tényezőket összegzi. Míg az utóbbiakra nincs közvetlen ráhatással a levéltár, az előbbieket képes befolyásolni. A következőkben ezek közül két témakört, a képzést–intézményesülést és a forrásteremtést kiemelve tárgyaljuk.

***

Honnan és hogyan kaphatnak pénzt a levéltárak fejlesztő munkájukhoz, különösen a levéltár-pedagógia esetében? Elsődleges a mindenkori fenntartó szerepe – ma a legtöbb nyilvános levéltár esetében ez maga az állam, egy-egy város önkormányzata vagy valamelyik egyház (illetékes szerve), ami biztosítja a levéltárak napi működtetéséhez, az

⁴³ <http://mnl.gov.hu/mnl/ol/leveltarpedagogia>, elérés ideje: 2017. október 3.

⁴⁴ Nem elfogultságból kerültek elő az előző oldalakon csupán a BFL programjai, más levéltárak mintaadó programjai is lehetőséget kínálnának a vizsgálatra, itt voltak azonban jelen koncentráltan azok az elemek, amelyek véleményem szerint továbbgondolásra a leginkább alkalmasak. További értékes programokról esett szó a Levéltári Szemle eddig idézett 2013/4. számában, valamint a közelmúltban a BFL által, 2015. október 21-én megrendezett levéltár-pedagógiai műhelybeszélgetésen: <http://www.archivportal.hu/hu/blog/2015-evi-leveltar-pedagogiai-workshop/>. (elérés ideje: 2017. október 3.)

⁴⁵ BOROSS–HERMANN–SOMFAI, 2013. 90–91. (az esztergomi Balassa Múzeum munkatársának hozzászólása), GARADNAI, 2014. 91. (a cikkíró összegzése a 2014-es Közművelődési Kerekasztalról), RÓCZEI–TÓTH, 2009. 89–90. (Reisz T. Csaba a Magyar Levéltárosok Egyesülete 2009. évi szakmai napján).

⁴⁶ 1995:LXVI. tv.

⁴⁷ *Koncepció MOL*, 2007., *Koncepció MNL*, 2015.

épületek fenntartásához és a bérköltségekhez szükséges összeget. A kultúrára szánt állami pénzek azonban már évek óta nem nőttek, ez a területi általános levéltárak összbevételét tekintve 2005 és 2010 között 14%-os visszaesést jelentett, 2011-re pedig újabb, 4 és 50(!)% közé eső fenntartói támogatáscsökkenést.⁴⁸ A fenntartói támogatás személyes kapcsolatoktól való függése nem ismeretlen a rendszerben, összességében pedig azt mondhatjuk, hogy nagyságrendileg a bevételek kb. 15%-a tartozik az „egyéb” kategóriába, tehát a nem közvetlenül a fenntartótól érkező pénzüsszegek közé.⁴⁹

Milyen lehetőségei vannak a levéltáraknak ennek a (jövőben egyre növekvő arányú) „tizenöt százaléknak” a beszerzésére? Elsősorban a következő módokon: a tevékenységéből keletkező bevétel révén, pályázati úton, valamint szponzorációs lehetőségek révén.

Egyrészt egyes levéltár-pedagógiai tevékenységekért a levéltárak pénzt kérhetnek,⁵⁰ bár ez legtöbbször az anyagköltséget, illetve az időarányos munkaköltséget sem fedezi, habár különböző kedvezmények beépítésével könnyen „üzletiesíteni” lehet ezt a tevékenységformát.⁵¹ Több lehetőséget kínál a múzeumok mintájára létrehozható „ajándékbolt típusú” bevételszerzés, mint például emléktárgyak, kiadványok árusítása akár a levéltárban, akár rendezvényeken, akár viszonteladók révén.⁵² Lehetőség lehet – megfelelő infrastruktúra, kiváltképpen előadóterem megléte esetén – különböző rendezvények befogadása és az ebből nyerhető bevételek. Fontosnak látszik a lehetőségek továbbgondolása, bővítése, az értékesítés formáinak szélesítése, további „üzleti” együttműködések kialakítása.

A levéltár-pedagógia finanszírozása történhet pályázatokból is. A pályázatíráshoz elengedhetetlen a (pályázatírói) szakmai felkészültség és a megfelelő időráfordítás. Az ehhez szükséges készségek, ismeretek elsajátítását érdemes lehet valamilyen intézményszerű formában segíteni, valamilyen képzés keretében – ennek előremutató példája a Magyar Levéltárosok Egyesülete 2010-es kezdeményezése a „TÁMOP-os” levéltárak összefogására.⁵³ Ennek továbbvitele esetén, a szakmai vezetés lobbitevékenységével karöltve a közgyűjtemények és köztük a levéltárak „versenyképesek” lehetnek.⁵⁴

A harmadik lehetőség, a szponzoráció, ami gyakran nem általános jellegű, hanem egy-egy rendezvényhez, kiállításhoz, előadássorozathoz köthető. Itt fontos lehet a „szakmán kívüli” cégek bevonása is a versenyszférából. Ha egy kicsit távolabb lépünk és a közgyűjtemények egésze szempontjából vizsgálódunk, a *fundraising* hasonlóan fontos szerepet fog betölteni a múzeumok életében is.⁵⁵ A további bevételnövelésnek

⁴⁸ ERDÉSZ–HERMANN–KENYERES–MÓZESSY–MOLNÁR–TILCSIK–TYEKVICSKA–Á. VARGA, 2011. 24., 27.

⁴⁹ ERDÉSZ–HERMANN–KENYERES–MÓZESSY–MOLNÁR–TILCSIK–TYEKVICSKA–Á. VARGA, 2011. 27., 29.

⁵⁰ Pl. a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában egy-egy levéltári oktatási csomag megvalósítása 7000 Ft / 15 fő, fölötte személyenként 700 Ft. <http://mnl.gov.hu/mnl/ol/pedagogusoknak>, utolsó elérés ideje: 2017. október 3.

⁵¹ Pl. Hűségprogram, Anyu–apu kedvezmény, esélyteremtés: REISZ T., 2013. 89–90.

⁵² Pl. BATALKA–TAKÁCS, 2008. 40.

⁵³ FÜLÖP, 2011. 72.

⁵⁴ Vö. RÓCZEI–TÓTH, 2008. 88. – Sajnálatos módon a pályázati lehetőségek az elmúlt években nagyon összeszűkültek.

⁵⁵ A Budapesti Történeti Múzeum esetében: FARBAKY, 2013. 2.

azonban elengedhetetlen feltétele a jogszabályi környezet alakítása,⁵⁶ amely azonban nem a levéltár hatáskörébe tartozik.

Hogyan lehetne a levéltár-pedagógiát „bevett” foglalatossággá tenni Magyarországon? Meglátásunk szerint három lépcsőfoka van ennek: a tudományos, a képzésbeli és az intézményi–jogi kanonizáció.

A tudományos kánonba való bekerülés azt jelenti, hogy elméleti és módszertani dolgozatok, segédkönyvek megírásával „rangot” kapjon a levéltár-pedagógia. Részleteiben már született ilyen irányú próbálkozás,⁵⁷ egészében azonban nem írták meg a témát a megfelelő külföldi levéltár-pedagógiai és hazai múzeumpedagógiai hivatkozások megtételével. Ennek előnye nemcsak a hazai „tudománnyá válás” lenne, hanem a fő használók, a levéltárosok (és a pedagógusok) praktikus segédletként forgathatnák – ahogyan erre van is igény.⁵⁸

Második lépés a képzési rendszerek felállítása. Itt egyrészt a felnőttképzés, másrészt pedig az egyetemi képzés kereteire gondolhatunk. A felnőttképzés esetében a múzeumpedagógiában láthatunk rá példákat: 30–60 órás, egy-kétnapos, főleg pedagógusoknak szóló továbbképzések keretében, amelyeket múzeumok vagy – fizetős szakokon – egyetemek végeznek.⁵⁹

Egy-egy továbbképzésnek otthont adhatna a levéltár – így a Magyar Nemzeti Levéltár egységei vagy akár Budapest Főváros Levéltára –, de egy-egy, pedagógiai képzéssel rendelkező egyetem is. Fontos meghatározni azt a kört, kiket várnak a továbbképzésre (levéltárosok? történelemtanárok? más szakokon végzett pedagógusok? múzeumpedagógusok?), és ennek alapján összeállítani a továbbképzés menetét.

A tanárképzés esetében a közgyűjteményi pedagógiához való kötődésnek nincsen nagy hagyománya, csupán a szabad kreditek terhére, választható tárgyként áll rendelkezésre múzeumpedagógiai kurzus, ezért valószínűleg a levéltár-pedagógiának is hasonló célt kell kitűznie.

A levéltárosképzés és a közművelődés kapcsolata Magyarországon a második világháború után kezdődött: az 1980-as évekre ez egy féleven át heti két órát jelentett.⁶⁰ Annál is inkább fontos a levéltárosok közművelődési képzése, mert – némi túlzással – a jövőben ebből fognak megélni: a németországi önkormányzati levéltárakban a munkaidő mindössze 15-20%-át tette ki a rendezés és a segédletkészítés, 25-30%-át a kutatók és a kutatási esetek, 50-60%-át pedig a történeti képzés és a közművelődés.⁶¹

Az ország felsőoktatási intézményei közül egyedül az ELTE indít levéltárosi mesterkurzust. Itt a történelem alapképzés (BA) levéltár szakirányán nem találkozunk közművelődési órára utaló jellel, a levéltári mesterszak (MA) keretében pedig két specializáció esetében szerepel egy *Kommunikációs ismeretek levéltárosoknak* című, kötelező

⁵⁶ RÖCZEI-TÓTH, 2009. 90. (Trostovszky Gabriella a profitorientált tevékenységek végzésének tilalmáról), *Koncepció MOL*, 2007., *Koncepció MNL*, 2015.

⁵⁷ VÁGOLA, 2013.

⁵⁸ GARADNAI, 2014. 86–87. (Ólmosi Zoltán – MNL – hozzászólása)

⁵⁹ TAKÁCS, 2013. 53–54.

⁶⁰ RÉFI OSZKÓ, 1983. 219.

⁶¹ LACZLAVIK, 2010. 16.

tanegység (LEVD14-467).⁶² Ez a kép talán még az 1980-as éveknél is hátrébb sorolja a közművelődést a levéltár szak palettáján, holott a levéltár törvényi kötelessége a kulturális életben való részvétel! Ha megnézzük a szintén a történelem alapszaktól „elágazó”, történeti muzeológia MA-képzést, ott két, a közművelődéssel kapcsolatos, kötelező szemináriummal is találkozhatunk, 3-3 kredit értékben: „Látogatóbarát” múzeum és *A múzeumi ismeretközlés lehetőségei*.⁶³ Ezt a példát érdemes lenne követnie a levéltári képzésnek és egy vagy két, ehhez hasonló órát indítania – pl. *A levéltár társadalmi és intézményi kapcsolatai* címen (vö. a 2. melléklet 1. és 9. tanegységével), ahol a levéltár kiállítás-szervezési, levéltár-pedagógiai és más kapcsolatépítési lehetőségeiről esne szó, kiemelt témaként kezelve a megvalósult jó gyakorlatokat és az uniós pályázatok lehetőségeit.⁶⁴ Annál is inkább fontos ez a témakör, hiszen lehet, hogy a jövő levéltárosa ezzel fogja keresni kenyerét.

Ha a levéltár-pedagógia professzionálissá válik, akkor van esély a jogi és intézményi háttér átalakulására is, például a levéltár-látogatás beépítésére a tantervekbe, összességében pedig a közgyűjtemények nagyobb társadalmi megbecsülésére. A múzeumok ezen az úton ugyan előrébb járnak, ahogy az eddigiekben is láhattuk, de nincsenek igazán jó helyzetben. A 2012. évi Nemzeti alaptantervben a „múzeum” szó tizenkét-szer fordul elő, a Magyar nyelv és irodalom, az Ember és társadalom, Ember és természet, valamint a Művészetek műveltségterületnél, a történelem tantárgyhoz köthető kerettanterv mindössze két esetben, a holokauszt és a kommunista diktatúra tanításakor említi konkrétan a múzeum vagy más emlékhely meglátogatását, 5–6. osztályban pedig a múzeum iránti érdeklődés felkeltése pedagógiai célként kerül elő.⁶⁵ Igaz, a levéltár-pedagógia valószínűleg sikerként könyvelhetné el, ha akár ekkora szerepet kaphatna bármelyik tantervben.

Összefoglalva: miért fontos napjainkban levéltárak és iskolák kapcsolata, a levéltár-pedagógia? Ma a levéltáraknak nemcsak törvényi kötelessége a közművelődés segítése, hanem a fennmaradásukhoz is nélkülözhetetlen eszköz. Megfelelő társadalmi beágyazottság nélkül a működtetés megkérdőjelezhető. A különböző uniós pályázatok nemcsak feladatot, hanem lehetőséget is rejtnek magukban a levéltár-pedagógia számára. Segítik, hogy a levéltárak a XXI. században is életképesek, erősek maradjanak. Egy lépéssel közelebb juttat ahhoz, hogy a látogatóknak a levéltár ismerős helyként köszönjön vissza, hiszen volt, aki megmutatta nekik.

⁶² A levéltár MA képzési terve: http://www.btk.elte.hu/file/Leveltartar_MA_2_verzio_4___1_.pdf, elérés ideje: 2017. október 3.

⁶³ A történeti muzeológia MA képzési terve: www.btk.elte.hu/file/torteneti_muzeologia_3_.doc, elérés ideje: 2017. október 3.

⁶⁴ Vö. RÓCZEI-TÓTH, 2009. 90. (Trostovszky Gabriella a sikeres közművelődési programok feltételeiről)

⁶⁵ A hatályos kerettanterveket a következő honlapról érhetjük el: <http://kerettanterv.ofi.hu/>, elérés ideje: 2017. október 3. A vonatkozó kerettantervek elérése: http://kerettanterv.ofi.hu/02_melleklet_5-8/2.2.04_tort_tars_5-8_u.docx, http://kerettanterv.ofi.hu/05_melleklet_5-12/5.2.05_tort_tars_5-12_u.docx, http://kerettanterv.ofi.hu/04_melleklet_7-12/4.2.05_tort_tars_7-12_u.docx, http://kerettanterv.ofi.hu/03_melleklet_9-12/3.2.05_tort_tars_9-12_u.docx

1. melléklet: SWOT-analízis a levéltár-pedagógia jövőjéről

Erősségek	Gyengeségek
<ul style="list-style-type: none"> • lelkes munkatársak • néhány éves tapasztalat a pályázati rendszer, valamint az oktatási programcsomagok kidolgozása és megvalósítása terén • bővülő kapcsolatok az MNL integrációja és az oktatási intézményekkel való együttműködés révén, főleg vidéken 	<ul style="list-style-type: none"> • nincsen a levéltár-pedagógiának érdemi elméleti–módszertani háttere • a levéltárak viszonylagos társadalmi ismeretlensége, összefüggésben a PR-tevékenységgel • egyes helyeken infrastrukturális–technikai nehézségek
Lehetőségek	Fenyegetések
<ul style="list-style-type: none"> • EU-s pályázatok • széles körű külföldi elméleti és gyakorlati tájékozódás • további intézményi kapcsolatok kiépítése, akár külföldön is 	<ul style="list-style-type: none"> • forrás- és szakemberhiány • képzési hiányosságok a pedagógusok és a levéltárosok esetében egyaránt • elégtelen jogszabályi környezet (tantervi megalapozás, külső támogatók bevonása)

2. melléklet: Egy levéltár-pedagógiai szakirányú továbbképzés óra- és vizsgaterve

A képzésre pedagógusokat és levéltárosokat egyaránt várnánk, de egyes tanegységek a korábbi tanulmányok alapján elhagyhatóak (elfogadtathatóak) lennének. A tervezet az ELTE múzeumpedagógiai szaktanácsadó szakirányú továbbképzés óra- és vizsgaterve alapján készült.

Tantárgy	Félév; óraszám / kredit				Előfeltétel	Óratípus	Értékelés
	1.	2.	3.	4.			
1. Levéltárpedagógia	20/6 + 10 óra egyéni munka					Ea.	Koll.
2. Levéltár-tan és levéltártörténet	20/6 + 10 óra egyéni munka					Ea.	Koll.
3. A levéltárpedagógia módszertana	40/12 + 20 óra egyéni munka				gyenge: 1.	Szem.	Gyj.
4. Levéltári gyakorlatok 1.	30/6 + 20 óra egyéni munka						Gyj.
5. Tanulási-tanítási módszerek		20/6 + 10 óra egyéni munka				Ea.	Koll.

6. Pszichológia		20/6 + 10 óra egyéni munka				Ea.	Koll.
7. Kommunikáció, személyiség-fejlesztés		20/6 + 10 óra egyéni munka				Gy.	Gyj.
8. Levéltári gyakorlatok 2.		40/8					Gyj.
9. Egyéni és intézményi együttműködések			40/12 + 20 óra egyéni munka			Ea.	Koll.
10. Levéltári adatbázisok			40/12 + 20 óra egyéni munka			Szem.	Gyj.
11. Levéltári gyakorlatok 3.: mikrotanítás			40/8 + 20 óra egyéni munka				Gyj.
12. Foglalkozások a levéltárban				20/6 + 10 óra egyéni munka	1., 2.	Szem.	Gyj.
13. Levéltári gyakorlatok 4.: mikrotanítás				40/8			Gyj.
Szakdolgozat				10 kredit			
Összesen óra/kredit	150/30	130/26	160/32	70/24		510/112	
Kötelezően választható tárgyak (két modul választása kötelező)							
		30/4		30/4		Gy.	Gyj.
14. Művészeti foglalkozások	30/4					Gy.	Gyj.
15. Interaktív kiállítások	30/4					Gy.	Gyj.
16. Írástörténeti foglalkozások	30/4					Gy.	Gyj.
17. Térképtörténeti foglalkozások	30/4					Gy.	Gyj.
Összesen óra/kredit	570/120						

A levéltári gyakorlatok esetében cél, hogy a hallgatók minél többféle típusú levéltárat és ezen keresztül minél többféle történeti korszak levéltári anyagait ismerjék meg, így a négy félév alatt, arra felkért és alkalmasnak talált levéltáros-segítők mellett gyakorolja-

nak a Magyar Nemzeti Levéltárban (Országos Levéltár, megyei tagintézmény), egy városi levéltárban, egy állami szaklevéltárban és egy egyházi levéltárban. Megalapozott igény esetén (pl. állandó levéltári munkahely) ettől a felszástól el lehet tekinteni. Hasznos lehet a múzeumpedagógiai továbbképzéssel való együttműködés, különösen a pedagógiai–pszichológiai témájú tanegységek és a választható tárgyak tekintetében. Egy rövidebb, diplomát nem adó, hanem elsősorban továbbképzési jellegű, 120 órás képzéshez véleményem szerint az 1., 3., 9. és 12. számú tanegységek témái a legfontosabbak – utóbbi persze levéltári helyszínen, megfelelő gyakorlati részekkel kiegészülve.

Felhasznált irodalom

- 1995:LXVI. tv. Az 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről. <http://net.jogtar.hu/> (Letöltés ideje: 2017. október 3.)
- 1997:CXL. tv. Az 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. <http://net.jogtar.hu/> (elérés ideje: 2017. október 3.)
- BATALKA–TAKÁCS
2008 BATALKA KRISZTINA–TAKÁCS EDIT: Beszámoló a levéltáros egyesületek részvételéről a 2008. évi Múzeumok Majálisa és az Ünnepi Könyvhét Ráday utcai rendezvényeken. *Levéltári Szemle*, 58. évf. 2008. 3. sz. 38–41.
- BATALKA
2011 BATALKA KRISZTINA: A magyarországi levéltárak 2011. évi kulturális–közművelődési és tudományos tevékenysége. *Levéltári Szemle*, 61. évf. 2011. 4. sz. 77–87.
- BÉLAY
1972 BÉLAY VILMOS: A francia levéltárak közművelődési tevékenységéről. *Levéltári Szemle*, 22. évf. 1972. 2. sz. 111–113.
- BERTÉNYI
1985 BERTÉNYI IVÁN: A nemzetközi pecsétani bizottság 1985. évi velencei ülése. *Levéltári Szemle*, 35. évf. 1985. 275–278.
- BOROSS–HERMANN–SOMFAI
2013 BOROSS ISTVÁN–SOMFAI BALÁZS–HERMANN ISTVÁN: Beszámoló a Magyar Levéltárosok Egyesületének 2013. évi vándorgyűléséről. *Levéltári Szemle*, 63. évf. 2013. 2. sz. 84–93.
- CSEH–KÖRMENDY–NÉMETH–RÁDI–REISZ T.
2001 CSEH GERGÓ BENDEGÚZ–KÖRMENDY LAJOS–NÉMETH ISTVÁN–RÁDI PÉTER–REISZ T. CSABA: A levéltárak helye az információs társadalomban, a levéltári anyag informatikai feldolgozása. *Levéltári Szemle*, 51. évf. 2001. 1. sz. 4–36.
- CSOMBOR
2014 CSOMBOR ERZSÉBET: Iskola és oktatás az angliai levéltárakban: levéltárpedagógia, virtuális tanterem, oktatócsomagok *Levéltári Szemle*, 64. évf. 2014. 1. sz. 57–64.
- EMBER
1989 EMBER GYŐZŐ: Levéltári intézmények. *Levéltári Közlemények*, 60. évf. 1989. 2. sz. 181–198.
- ERDÉSZ
2013 ERDÉSZ ÁDÁM: Írás – forrás – történelem: közművelődési munka az MNL Békés Megyei Levéltárában *Levéltári Szemle*, 63. évf. 2013. 4. sz. 72–78.

- ERDÉSZ–HERMANN–KENYERES–MÓZESSY–MOLNÁR–TILCSIK–TYEKVICSKA–Á. VARGA
2011 ERDÉSZ ÁDÁM–HERMANN ISTVÁN–KENYERES ISTVÁN–MÓZESSY GERGELY–MOLNÁR LÁSZLÓ–TILCSIK GYÖRGY–TYEKVICSKA ÁRPÁD–Á. VARGA LÁSZLÓ: *A levéltárigy aktuális kérdéseit tárgyaló levéltári kollégiumi bizottság jelentése. Tervezet.* Budapest. mnl.gov.hu/download/file/fid/37532, elérés ideje: 2017. október 3.
- ÉRSZEGI
1987 ÉRSZEGI GÉZA: A Rassegna degli archivi di stato 1985. évi évfolyama. *Levéltári Szemle*, 37. évf. 1987. 4. sz. 79–80.
- FALUS
2007 *Didaktika. Elméleti alapok a tanulás tanításához.* Szerk. FALUS IVÁN. Bp., 2007.
- FARBAKY
2013 FARBAKY PÉTER: *A közösségkapcsolati munka fejlesztése – elképzelések a Budapesti Történeti Múzeum látogatottságának növelésére.* Budapest. www.btm.hu/sites/dokumentumok/farbaky/kozkapcs_munka.docx, utolsó elérés ideje: 2015. november 1.
- FÜLÖP
2011 FÜLÖP TAMÁS: „Tantae molis erat...” Rövid helyzetjelentés a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár uniós pályázatáról. *Levéltári Szemle*, 61. évf. 2011. 4. sz. 71–74.
- FÜLÖP–MÁKOS–SZABÓNÉ
2013 FÜLÖP TAMÁS–MÁKOS JUDIT–SZABÓNÉ MASLOWSKI MADLEN: „Nytott levéltár – velünk élő múlt”: az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár történelmi programsorozata általános és középiskolás tanulók számára *Levéltári Szemle*, 63. évf. 2013. 4. sz. 55–60.
- GARADNAI
1995 GARADNAI ZOLTÁN: A vállalati és önkormányzati levéltárosképzés Franciaországban 1978–1992. *Levéltári Szemle*, 55. évf. 1995. 1. sz. 69–78.
- GARADNAI
2014 GARADNAI ZOLTÁN: Közművelődési kerekasztal a Magyar Nemzeti Levéltárban. *Levéltári Szemle*, 64. évf. 2014. 4. sz. 80–91.
- HARASZTI
1994 HARASZTI VIKTOR: Levéltárosi szakmaképek és képzési szintek Németországban. *Levéltári Szemle*, 44. évf. 1994. 1. sz. 49–60.
- IVÁNYI
1965 IVÁNYI EMMA: Az essexi levéltár és az iskolai történelemtanítás. *Levéltári Szemle*, 15. évf. 1965. 1–2. sz. 310–320.
- JANCSÓ
1987 JANCSÓ ÉVA: Tanulmányúton Franciaországban. *Levéltári Szemle*, 37. évf. 1987. 1. sz. 68–76.
- KANYAR
1977a KANYAR JÓZSEF: A levéltárak és a történelemtanítás. *Levéltári Szemle*, 27. évf. 1977. 1. sz. 5–12.
- KANYAR
1977b KANYAR JÓZSEF: Országos konferencia Kaposváron az iskolák és a levéltárak együttműködéséről. *Levéltári Szemle*, 27. évf. 1977. 1. sz. 241–244.
- KÁLLAY
1986 KÁLLAY ISTVÁN: A levéltárosképzésről. *Levéltári Szemle*, 36. évf. 1986. 1. sz. 4–7.
- KATONA–KÖRMENDY–KEREKES–LAKATOS
2005 KATONA CSABA–KÖRMENDY LAJOS–KEREKES DÓRA–LAKATOS ANDOR: Internet és levéltár. *Levéltári Szemle*, 55. évf. 2005. 1. sz. 3–24.

- Konceptió OKM
2007 „A szolgáltató levéltár” stratégia koncepciója. Oktatási és Kulturális Minisztérium, 2007.
http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kultura/kozgyujt/szolgalt_leveltar_strat_konc_090616.pdf (elérés ideje: 2015. november 1.)
- Konceptió MOL
2007 *A Magyar Országos Levéltár közművelődési koncepciója 2008–2010.* [az MNL OL szí-
vességéből]
- Konceptió MNL
2015 *A Magyar Nemzeti Levéltár középtávú közművelődési koncepciója 2015–2019.* Budapest.
[az MNL OL szívésségéből]
- KÖRMENDY
1987 KÖRMENDY LAJOS: A Gazette des archives 1984. évi évfolyama. *Levéltári Szemle*,
37. évf. 1987. 1. sz. 63–67.
- KÖRMENDY
1996 KÖRMENDY LAJOS: Gondolatok a magyar levéltárosi mentalitás és identitás vonat-
kozásairól, 1945–1995. *Levéltári Szemle*, 46. évf. 1996. 1. sz. 33–43.
- KÜNSTLER
2005 KÜNSTLER FERENC: A levéltárak középtávú informatikai stratégiája és feladatter-
ve, 2006–2010. *Levéltári Szemle*, 55. évf. 2005. 4. sz. 3–19.
- LACZLAVIK
2010 LACZLAVIK GYÖRGY: Archivar. Zeitschrift für Archivwesen. (61. évf. 2008. 1–4.
füzet, 472 oldal). Hrsg. Landesarchiv Nordrhein-Westfalen. VdA – Verband
deutscher Archivarinnen und Archivare e. V. *Levéltári Szemle*, 60. évf. 2010. 1. sz.
15–21.
- LEBLANCNÉ
1972 LEBLANCNÉ KELEMEN MÁRIA (=LEBLANC ZSOLTNÉ): Törekvések a középiskolai
történelemtanítás támogatására a Nógrád Megyei Levéltárban. *Levéltári Szemle*, 22.
évf. 1972. 1. sz. 68–73.
- MAKÁDI
2005 MAKÁDI MARIANN: *Földönjáró. Módszertani kézikönyv gyakorló földrajz tanárok számá-
ra 1. Bp.*, 2005.
- MAKÁDI–FARKAS–HORVÁTH
2013 MAKÁDI MARIANN–FARKAS BERTALAN PÉTER–HORVÁTH GERGELY: *Tanulási-
tanítási technikák a földrajztanításban.* Budapest.
http://ttktamop.elte.hu/sites/tktamop.elte.hu/files/tananyagok/tanulasi_tanitasi_tehnikak_a_foldrajztanitasban.pdf (Letöltés ideje: 2015. november 1.)
- OLEXIK
1937 OLEXIK FERENC: Oinas, A.: Archives and the teaching of history. (A levéltárak és
a történelemtanítás) Eesti Riigi Keskarhiivi toimetised – Acta Archivi centralis
Estoniae 5. Tartu, 1937. 112–120. *Levéltári Közlemények*, 15. évf. 1937. 273–274.
- PALOTAINÉ
2013 PALOTAINÉ SIMON ILONA: A múzeumpedagógia elméleti alapjai. *Múzeumpedagógi-
ai tanulmányok I.* Szerk. FOGHTÚY Krisztina–SZEPESHÁZYNÉ KURIMAY Ágnes.
Bp., 2013. 11–18.
- PINTÉR
2006 PINTÉR MARIANN: Beszámoló a nemzetközi levéltári gyakorlatról. (Párizs, 2005.
április 6. – június 15.) *Levéltári Szemle*, 56. évf. 2006. 1. sz. 58–67.
- RÁCZ
2013 RÁCZ ATTILA: TÁMOP gyermekfoglalkozások Budapest Főváros Levéltára szer-
vezésében: különös tekintettel az „irányított kutatás” program elemre. *Levéltári
Szemle*, 63. 2013. 4. sz. 48–54.

- REISZ T.
2013 REISZ T., CSABA: Community Culture and Educational Activities in the National Archives of Hungary, 2007–2012. *Atlanti*, 23. évf. 2013. 2. sz. 83–95.
- RÉFI OSZKÓ
1983 RÉFI OSZKÓ MAGDOLNA: Levéltárosképzés: tanácskozás 1982. november 8-án a Hadtörténeti Intézetben. *Levéltári Szemle*, 33. évf. 1983: 1–3. sz. 217–225.
- RÓCZEL-TÓTH
2009 RÓCZEL LÍVIA–TÓTH JUDIT: A Magyar Levéltárosok Egyesülete 2009. évi szakmai napja. *Levéltári Szemle*, 59. évf. 2009. 2. sz. 87–91.
- RYAN–DECI
2000 RYAN, RICHARD M. – DECI, EDWARD L.: Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development and Well-Being. *American Psychologist*, 55. évf. 2000. 1. sz. 68–78.
- SIMONKAY
2017 SIMONKAY MÁRTON: Levéltár és iskola a Kádár-korban. *Arma. A Colloquium Officiale IV. konferencia tanulmányai*. Szerk. KISS ALPÁR. Bp., 2017. [megjelenés alatt]
- Szolgáltató*
2009 *A „szolgáltató levéltár” stratégia koncepciója.*
http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kultura/kozgyujt/szolgalt_levelt_ar_strat_konc_090616.pdf (elérés ideje: 2017. október 3.)
- TAKÁCS–Á. VARGA
2001 TAKÁCS EDIT–Á. VARGA LÁSZLÓ: Megjegyzések a szakmai követelmények tervezetéhez. *Levéltári Szemle*, 51. évf. 2001. 2. sz. 3–50.
- TAKÁCS
2013 TAKÁCS ANETT: A művészeti nevelés jó gyakorlatai hazai múzeumokban – múzeumpedagógia, a pedagógusok nélkülözhetetlen eszköztára. *Gyermeknevelés*, 1. évf. 2013. 2. sz. 48–56.
- TOMA
1997 TOMA KATALIN: A levéltár szerepe a történelemoktatásban. *Iskolakultúra*, 7. évf. 1997. 10. sz. 96–99.
- VÁGOLA
2013 VÁGOLA ÉVA: A tanórán kívüli oktatás és az élménypedagógia pszichológiai, pedagógiai szempontjai és előnyei *Levéltári Szemle*, 63. évf. 2013. 4. sz. 61–71.

MŰHELYMUNKÁK

PERGER GYULA

AZ 1948. ÉVI GYŐREGYHÁZMEGYEI ÖSSZEÍRÁSOK

QUINQUENNÁLIS RELÁCIÓK

A XVIII. század óta rendszeresen vezetett egyházi népösszeírások és népmozgalmi statisztikák (Numerus Animarum, Canonica Visitationes, Conscriptio Bonorum et Proventuum) forrásértéke¹ azért is figyelemre méltó, mert az első hivatalos magyarországi népszámlálás csak a század végén kezdődhetett meg, s annak eredeti kérdőíveiből alig maradt ránk – a pontos elemzésekhez nélkülözhetetlen – egy-egy közösség személyekre, családokra vonatkozó adatfelvételi lapja.²

Az alapvetően az anyakönyvekre épülő népmozgalmi adatok gyűjtése és statisztikai elemzése mellett a katolikus egyház szertartásrendjébe is bekerült a születések, házasságkötések és halálozások évenkénti ismertetése,³ s a települési statisztikák alapján – a legfontosabb adatokat – az egyes egyházmegyék névtárakban, *Schematismus*okban tették közzé.

A Győri Egyházmegye sematizmusai a XIX. század első harmadától a II. világháború idejéig évente jelentek meg,⁴ az 1943. évi után ugyanakkor csak 1947-ben adtak ki új névtárat – s a politikai változások okán – az ezt követő összefoglalás egy évtized múltán, 1956-ban kerülhetett ki a nyomdából.⁵

A II. világháborút követően 1949-ben került sor hivatalos (állami) népszámlálásra,⁶ amely kérdőpontjait tekintve nagymértékben alkalmazkodott a korábbi hasonló

¹ KOVACSICS, 1963. 7–9.; DIÓS, 2004. 760–762. „népszámlálás” címszó.

² Az „Egy házra és Famíliára tartozó különös Táblák” csupán Székesfehérvár, Debrecen, Eperjes, Győr, Dunapataj, Nyergesújfalu és Felnémet községekből maradtak ránk. (Lásd PERGER, 2011. 7.)

³ Egykor Advent első vasárnapján – vagyis az egyházi újév kezdetén – napjainkban pedig a Szilveszter esti hálaadás idején szokta felolvasni a miséző pap a plébánia elmúlt évi népmozgalmi adatait, a születések, házasságkötések és halálozások számát. (Lásd BÁLINT, 1977. 507.)

⁴ Az első nyomtatott győri egyházmegyei Schematizmus 1771-ben jelent meg.

⁵ „A Győri Egyházmegye papságának névtára 1956” címen közzétett schematismus adatgyűjtését 1956. június 16-án zárták le, a 68 oldalas kiadvány, amelyben csupán 23 oldalnyit tesz ki az egyes településekre (plébániákra) vonatkozó rész, csak a legalapvetőbb népességadatokat közli.

⁶ Az ezt megelőző népszámlálás 1941-ben volt Magyarországon, ám ennek anyaga a háború miatt nem került nyilvánosságra.

számlálásokhoz. S bár eredményei 15 kötetben láttak napvilágot⁷, a publikációk szinte semmit nem tükröztek abból, hogy hazánk „felszabadítása” nagy népességi változások közepette ment végbe.⁸

A korszak mindmáig kiadatlan egyházmegyei összeírásai⁹ ugyanakkor települési szinten – megbízható és elfogulatlan adatfelvételi módszerüknek is köszönhetően – sajtós és eddig méltatlanul elfeledett fontos forrásként szolgálhatnak a háború és az azt követő időszak társadalmi politikai változásainak vizsgálatához.

A II. világháború lezárását követő első „quinquennális relációk” adatainak bekérésére 1948. tavaszán került sor a történeti Győr-, Sopron-, Moson-, valamint Komárom és Vas vármegyék területének egy részét is magában foglaló Győri Egyházmegyében. Az 1948. évi I. körlevelében Papp Kálmán megyéspüspök arra szólította fel a plébániák és lelkészségek vezetőit, „hogy folyó évi február hó 20-ig pontos kimutatást küldjenek arról, hogy 1943 június 30-a és 1948 január 1-e közti időben 1. hány volt a házasságkötések száma, 2. hány volt a reverzállissal kötött vegyesházasságok száma, 3. hány a reverzállis nélkül kötött vegyesházasságok száma, 4. hányan adtak reverzálist másvallásúak javára, 5. hányan tértek meg az Anyaszentegyházba, 6. hányan léptek ki onnét és 7. hány izraelita keresztkedett meg. jelentést kérek 8. arról is, hogy a híveknek hány százaléka végzi el a húsvéti szentgyónást s tesz eleget misehallgatási kötelezettségének.

Adatokat kérek továbbá arról, hogy a jelzett időben 1. hányan születtek katolikus szülőktől s hányan keresztkedtek meg ezek közül, 2. hányan haltak meg a) természetes halállal, b) háborús okok miatt, c) öngyilkossági szándékkal d) hányan utolsó kenet nélkül.”¹⁰

E hagyományosnak tekinthető kérdőpontok mellett a püspök két időszerű kérdésben is választ várt papjaitól: „A jelentés terjedjen ki továbbá a telepítési viszonyokra, nevezetesen: 1. hány hívőt telepítettek ki s hová, 2. milyen vallású s mennyi telepest hoztak a kitelepítettek helyébe.

Szükségem van a jogilag a plébániához tartozó, de külső körülmények miatt távollevők adataira, nevezetesen: 1. hány hadifogoly hiányzik még a plébániáról, 2. hány polgári személy tartózkodik külföldön, mint menekült.”¹¹

⁷ Egy kötet az előzetes eredményekkel, egy a demográfiai adatokkal, öt kötet a foglalkozási eredményekkel foglalkozik. Két kötet a mezőgazdasági adatok összesítéséről, egy kötet a családstatistikákról, egy a külterületi népesség demográfiai adatairól, három kötet pedig a lakóház és lakásstatistikai eredményekről ad tájékoztatást. E népszámlálás anyagából készült az 1951., illetve 1952. évi Helynévtár is.

⁸ KOVACSICS, 1963. 27.

⁹ A kézzel írt, illetve a nyomtatott lapokon megőrződött jelentések a statisztikai összefoglalóval együtt, raktárrendezés során az 1834–1894 időszakot magában foglaló „Relationes Periodicae” sorozathoz illesztve, az Úriszéki anyag palliumába kötve került elő. Az anyag önzetlen átengedéséért Nemes Gábor főlevéltárosnak tartozom köszönettel.

¹⁰ Litterae Circulares ad venerabile Clerum almae Diocesis Jaurinensis dimissime Anno Domini 1948. Jaurini, 1949. 1948. évi I. körlevél 248. 4-5.

¹¹ Az egyházi birtokviszonyok változása is tárgyát képezte a jelentésnek: „Erre tekintettel szükségem van annak ismeretére, hogy 1. a földbirtokrendezés során hány kat. hold földet vettek el a plébániától (templomi, plébánosi, kántori, alapítványi), 2. mennyit juttattak csereingatlanként, 3. mennyit juttattak kegyúri váltsággépen vagy más címen (új lelkészségek, kiegészítések). Ahol egyesületi vagyon kisajátítása vagy elkobzása történt, ugyancsak jelentendő az elkobzott vagyon pontos megnevezésével s értékének feltüntetésével.” (Lásd BALOGH, 2015. 722–723.)

Bár a válaszlevelek 1948. január 3 (!) és február 29-e között hiánytalanul beérkeztek az Egyházmegyei Hatósághoz, az alapvetően statisztikai feldolgozás céljára kért jelentéseket Papp Kálmán március 4-én ismét bekérte, mivel: „A quinquennális relációhoz bekért adatok a kérdőpontok különböző értelmezése folytán nem nyújtanak elégséges és főleg biztos alapot a készülő lelkipásztori statisztikához. Hogy az adatszolgáltatás pontos legyen, egészen részletes kérdőívet csatolok a plébániák részére, melyet *március 20-ig kitöltve visszakérek.*”¹²

A quinquennális relációk kérdőíve alján szereplő útmutatás szerint: „Az adatok statisztikai feldolgozásra kerülnek. Hogy a feldolgozás eredményeinek kiértékelése helyes eredményre vezessen, szükséges, hogy minden adat *a valóságnak megfelelő és pontos* legyen. Így különösen a 2. kérdőpontra vonatkozó adatot az állami anyakönyvekből kell pontosan megállapítani...”

Mivel a nyomtatott kérdőív fejlécén lévő figyelmeztetés alapján „a számadatokat igénylő kérdésekre a választ *határozott számmal* kell megadni”, a jelentéstevők csak a 18., „Megjegyzések” rovatban tüntethettek fel olyan adatokat, vagy megállapításokat, amelyek a statisztikailag értelmezhető számadatokon, százalékokon, arányokon túl is elemezhetők.

A beérkezett számadatokból elkészített összesített kimutatás két részben összegzi az egyházmegye 174 plébániájának, lelkészségének – a jelzett időszakra vonatkozó – népmozgalmi adatait: az adatgyűjtés számadatai, illetve a „statisztikai feldolgozás” alapvetően százalékos mutatói mentén.

A statisztikai összesítés több helyütt jelzi az esetleges pontatlanságokat, hiszen a dadi adatok például csak az 1945-től 1948-ig terjedő időre vonatkoztak. „Előző éveink háború folyamán elpusztultak. Másolatai Győrben vannak” – írta Nagy Ferenc plébános.¹³ Peresznyén „tekintettel arra, hogy az állami anyakönyvek elégték és elődeimtől sem szerezhettem információkat csak az általam lejegyzett adatokért felelhetek 100%-ig” – jelezte dr. Kelemen István plébános.¹⁴

A háború áldozatai

Az „adatgyűjtés” összesítése szerint az egyházmegye területén 367 529 római katolikus élt az 1947. év végén. „Háborús okok miatt” összesen 3105 fő – 1803 *helybeli*, illetve 1302 „idegen” veszítette életét.¹⁵ Ez a „statisztikai feldolgozás” szerint azt jelentette, hogy 1000 főre 4.9 „háborús halott” jutott.

A *helyi áldozatok* számadatai között a helyben anyakönyvezett, de a frontszolgálaton elhunytak, illetve a helyi civil áldozatok is szerepelnek. Sopron 302, Győr-Belváros 48, Győr-Gyárváros 59, Győr-Nádorváros 44, Győr-Szabadhegy 19, Győr Szent Imre plébánia 24, Győr-Sziget 37, Győr-Újváros 31 háborús helyi áldozatot jelez. Tatabánya

¹² Litterae Circulares ad venerabile Clerum almae Diocesis Jaurinensis dimissime Anno Domini 1948. Jaurini, 1949. 1948. évi III. körlevél 617. 28.

¹³ Mivel a levéltárban a jelentéseket még nem dolgozták fel, még nem kaptak egységes levéltári jelzetet, a továbbiakban az egyes dokumentumok eredeti plébániai irattári jelzeteit adjuk meg. (Dad, Nagy Ferenc plébános jelentése, dátum nélkül.)

¹⁴ Peresznye, március 15. Kelemen István plébános válasza a nyomtatott kérdőívre.

¹⁵ A számadatok csak az egyes településen élő római katolikusokra vonatkoznak.

111, Bánhida 44, Felsőgalla 33, Kapuvár 48, Garta 12, Komárom 38, Kisbér 38, Hegyeshalom 32, Tata 22-30, Fertőrákos 28, Várbalog 26, Mosonszólnok 25, Mosonmagyaróvár 24, Bányogyszóvár 24, Vértesszőlős 23, Szőny 21, Szany 20, Ács 20, Kópháza 19, Környe 18, Rábakecöl 17, Fertőszentmiklós 16, Rábacsanak és Nagycenk 15-15, Süttör, Szomód, Mocska és Lébény 13-13, Halászi, Kóny és Nagyigmánd 12-12, Páli, Csepreg és Rábaszentmihály 11-11, Abda, Csapod és Dunaalmás pedig 10-10 helyi háborús áldozatról tette jelentést.

A rideg számadatok mögé, csak néhány esetben tudunk a jelentések alapján betekinteni. A győri háborús veszteségek magas aránya – bár ezt a statisztikai adatokat szolgáltatók nem jelezték – a várost ért 1944. április 11-ei és az azt követő tucatnyi bombázás következménye volt.¹⁶ Csapod községben „háborús okok miatt” 15 helyi áldozat volt, akik, „bombázáskor, agyonlövés, elégés” következtében veszítették életüket.¹⁷ Csépen négy, „lövés általi erőszakos halálest” történt.¹⁸ Felsőgallán „a háború alatt a bombázástól igen sokan hirtelen meghaltak, másokat az aknák roncsoltak szét.”¹⁹ Keifes Károly ötvenévi plébános arról számolt be, hogy háborús okok miatt tízen veszítették életüket a községben. „(Két német katona, kettőt a németek lőtték agyon statarially, egy aknalövés által, a többit autó gázolta el).”²⁰ Bár Pázmándfalun „csak” három katolikus veszítette életét „háborús okok miatt”, a 14 utolsó kenet felvétele nélkül meghalt hívő magas számához fűzött magyarázatból tudhatjuk, hogy „az utolsó kenet nélkül meghaltak számát az 1945. év teszi ilyen ijesztővé, amikor tízen haltak meg szentségek nélkül, 3 az oroszok bevonulása alkalmával, 1 öngyilkos, 2 községi szegényt halva találtak, 2 hirtelen halt meg, 2 más községből lett hazaszállítva.”²¹

Az idegen áldozatok száma Sopronban 260, Győr-Nádorvárosban 120, Kisbéren 75, Alsógallán 72, Csornán 56, Hegyeshalomban és Tatabányán 40-40, Vérteskethelyen 37, Mosonmagyaróvár két plébániáján 29-30, Várgesztesen 26, Fertőszentmiklóson és Páliban 25-25, Felsőgallán és Rábatamásiban 17-17 volt.

Az idegen áldozatoknak azok a településen elhalálozott katonák, menekülő civilek, illetve a harcok során meghaltak számítottak, akiket a katolikus egyház rítusa szerint temettek el. Közülük az agyagosszergényi jelentésből csupán arról értesülünk, hogy a 11 háborús áldozatból kettő „hazahozott hősi halott” volt.²² Bükön egy „lezuhanant angol repülőgépből 3 személy nincs belefoglalva, sem személyi adataikat, sem valását nem tudtuk megállapítani. Ugyancsak 11 valószínűleg civilbe öltözött katonákat sem tudtam anyakönyvezni. Ismeretlen vallásuk is és személyi adatuk is.”²³ Dunaalmáson a 12 áldozathoz „hozzáveendő még kb. 25 német és orosz katona, kik a harcok alatt adatfelvétel nélkül lettek eltakarítva.”²⁴ Haller János Győr-szabadhegyi plébános hozzáfűzte jelentéséhez, hogy „az ostrom idején 12 olyan ismeretlen vallású katonai

¹⁶ PERGER, 2010. 15–148.

¹⁷ Csapod, 1948. február 3. Erőss István plébános gépelt jelentése. 22/1948.

¹⁸ Csépe, 1948. február 19. Szabó Béla lelkész kézzel írt jelentése. 7/1948.

¹⁹ Felsőgalla, 1948. március 19. Németh Gyula válasza a nyomtatott kérdőívre. 49/1948.

²⁰ Ötvenévi, 1948. február 7. Keifes Károly plébános kézzel írt jelentése. 19/1948.

²¹ Pázmándfalu, 1948. február 23. Erdei Kálmán plébános gépelt jelentése. 37/1948.

²² Agyagosszergény, Tuba Elemér plébános válasza a nyomtatott ívre. Szám és dátum nélkül.

²³ Bük, Radnóczi Ernő plébános válasza a nyomtatott ívre. 72/1948.

²⁴ Dunaalmás, Mészáros Antal plébános válasza a nyomtatott ívre. Szám és dátum nélkül.

egyént temettek el, amelyik nem tartozott a felszabadító hadsereghez.”²⁵ Komáromban „29 kisgyermek a Csillag erőd büntető táborában halt meg. Mind cigányok voltak.”²⁶ A mosoni plébános a 30 „idegen” háborús áldozathoz hozzáfűzte, hogy „a szám azért oly nagy, mert a német hadsereg a súlyos haldokló katonákat állomásunkon a vonatból kirakta.”²⁷ Rozmán Ferenc tети plébános szerint „hogymennyi katona halt meg, megállapíthatatlan, mindössze az áll rendelkezésre, hogy a katonai temetőben eltemettünk 8, az ág. ev. temetőben 21-t, de ezeknek sem vallását, sem származási helyét vagy nevét nem tudjuk. Ezen felül a határban és kertekben fel nem szedettek vannak.”²⁸ A Vértessomlón „eltemetett katonákról a tábori lelkeszség vezette az anyakönyvezést. 3-6 temetem én, de adatokat nem adtak nekem.”²⁹ „A veszkényi hadifogolytáborban meghalt hadifoglyok pontos száma nem állapítható meg. Többnyire gö.[rög] keleti vallásúak” – írta Horváth János plébános.³⁰ Csornán a jelzett időszakban „a meghaltak száma 759, amiből idegen 271, a csornai tehát 488. Ezen számból meghalt természetes halállal 710, háborús okok következtében 44. (Ezek közül csornai 15, magyar katona 8, idegen lakosú polgári személy 6, német katona 14, román 1.)”³¹ Kisébren meghalt „Háborús okok következtében 38 polgári személy, és itt van eltemetve kb. 45 magyar és 30 német katona, akiket a tábori lelkesz temetett, így nincsenek nálunk anyakönyvezve. orosz hősi temető is van, de nem tudjuk mennyien vannak abban eltemetve.”

Hadifoglyok, menekültek

Az egyházközösségeknek a tényleges háborús embervesztesége mellett a hadifogságban lévők, illetve a háború alatt, vagy közvetlenül utána emigrálók hiányával is szembesülniük kellett. Számuk és arányuk sem az adatgyűjtés, sem a statisztikai feldolgozás összefoglaló rovataiban sem szerepel. A jelentések adatai alapján 1948 tavaszán még legalább 3700 – az egyházmegyéhez tartozó katolikus férfi – volt hadifogságban, s a nyugatra menekültek száma megközelítően 1150 volt. A számok pontatlanságát mutatja, hogy sokszor az adatokat szolgáltató plébánosok is csak hozzávetőlegesen vagy egyáltalán nem tudták meghatározni a távollévők számát. Mosonszentpéter lelképásztora „nem tud felvilágosítást adni”. Tatabányán „a hadifoglyok számát még hozzávetőlegesen is nehéz megállapítani. A hatóságok úgy 200-250-re teszik a foglyokat és külföldön tartózkodók számát.”³² Mosonszentjánosról „kb. 50” hadifogly hiányzott. Balról „a hívők bemondása alapján tüntettek fel nyolc hadifoglyot. Bánhidán a „200-ból még 150 nincs idehaza”³³ – írta Makk Adalbert plébános. Dunaalmásról „legalább 20 katolikus” hadifoglyról tudtak. Rábatamásiból „23-30 hadifogságban lévő” férfi hiányzott, akik közül „esetleg 7 halott” volt. A soproni Szent György plébánia hívei közül ötvenen voltak hadifogságban, de „Németország területén van még legalább

²⁵ Győr-Szabadhegy, Haller János plébános dátum nélküli, kézzel írt jelentése.

²⁶ Komárom, Surányi Ferenc plébános válasza a nyomtatott ívre. 88/1948.

²⁷ Moson, Steurer József plébános válasza a nyomtatott ívre. 178/1948.

²⁸ Tét, Rozmán Ferenc válasza a nyomtatott ívre. 87/1948 plébániai iktatószám alatt

²⁹ Vértessomló, Lamberger János plébános válasza a nyomtatott ívre. Szám és dátum nélkül.

³⁰ Veszkény, Horváth János plébános válasza a 48/1948 nyomtatott ívre. 48/1948.

³¹ Csorna, 1948. február 18. Fodor Pál plébános gépelt jelentése. 85/1948.

³² Tatabánya, 1948. február 27. Szakács András gépelt jelentése. 120/1948.

³³ Bánhida, Makk Albert kézzel írt jelentése. Szám és dátum nélkül.

100” – írta *Bürcbner László*. Sopronbánfalván a 14 hadifogoly mellett 13 katonát eltűntként tartottak számon. A hadifoglyok mellett eltűntekről számolt be az egyházaskeszői (3 fő), a szilsárkányi (18 fő), illetve a tети (10 fő) plébános is.

Rábaszentmihályon ugyanakkor azt is tudták, hogy a hadifoglyok közül „49 keleten, 3 nyugaton” volt. Bábolnapusztáról 17 férfi került keleti, egy nyugati fogságba. A Lövői plébános a község 36 hadifoglya mellett megemlékezett *12 polgári elhurvolt személyről* is! A győrsági lelkész jelentése szerint „az ország határán kívül még lelkészségünk területéről 13 hadifogoly van távol, akik írnak hozzátartozóiknak. Valószínűség szerint ezenkívül 12-en a háború alatt meghaltak részben a harctereken, részben fogságban. Ezenkívül 9-ről nem tudunk, mi történt velük, 2 pedig idegenben van. A fenti adatok csak a katolikus vallásúakra vonatkoznak.”³⁴ Az ivániai közül „Harctéren vagy fogságban meghaltak 10-en (Ezokról hivatalos értesítés jött) Magánértesülés szerint meghaltak harctéren vagy hadifogságban 10-en. Eltűntek (semmi hír róluk) 18-an.”³⁵ Nagybaráton a „Hiányzó hadifoglyok száma 31. Ezekből azoknak száma, akik életjelt adtak, a többi aligha van életben: 22.”³⁶

A *nyugatra menekültekről* sincsenek pontos információink. A puszta számadatokon túl a Brennebergbányáról elmenekült három főről tudjuk, hogy azok „Venezuelában tartózkodnak”. Peresznyén nem volt más menekült „mint a grófi család”. Vitnyédről „menekült van Németországban, illetve Ausztriában 7.” Kecskédéről „1944. decemberében a német csapatokkal önként Németországba ment 54 személy.”³⁷ Nagycenkről „A felszabadulás után nem költözött külföldre senki, sőt, akik a felszabadulás előtt külföldre mentek (3 személy), már visszatértek, kivéve egy nyilas vezetőt, ki négytagú családjával a felszabadulás előtt külföldre ment, és még eddig nem tért vissza.”³⁸ Figyelemre méltó a markotabödögei migrációs adat. E szerint: „mint menekült senki sem tartózkodik külföldön. 1948 elején 4 legény ment ki Svájc-ba tanulmányi útra.”

Lakosságcsere, kitelepítés

Az 1946. februárjában aláírt csehszlovák–magyar lakosságcsere egyezmény „végrehajtásáról” Makk Béla bánhidai esperesplébános így ír: „Telepítési viszonyokra vonatkozólag tisztelettel jelentem, hogy Bánhidáról önként kitepedett Szlovákiába 25 r. k. család, körülbelül 100 taggal; a felvidékről ide menekült r. k. családok száma: 5., 25 családtaggal. Más vallású sem a kitelepültek, sem a betelepültek között nincs.”³⁹ Kisbéren „A plébániáról (Pula p[uszt]t[á]ról) kitelepítettek eddig egy családot két személlyel Cseh-Szlovákiába. Betelepítés eddig még nem volt.”⁴⁰ „Kitelepítés Komáromban nem volt. Szlovákiából átmenekültek száma több mint kettőszáz fő.”⁴¹ Szárföldön „Telepítés máshová nem volt. Telepéseket nem hoztak a községbe. Szlovákiából Szárföldre

³⁴ Győrság, 1948. március 18. Solecki András gépelt kísérőlevele a nyomtatott kérdőívhez. 50/1948.

³⁵ Iván, 1948. február 18. Rozmán Sándor plébános gépelt jelentése. 18/1948.

³⁶ Nagybarát, 1848. február 29. Németh János kerületi tanfelügyelő, plébános, gépelt jelentése. 71/1948.

³⁷ Kecskéd, 1948. február 23. Farkas László plébános gépelt jelentése. 79/1948.

³⁸ Nagycenk, 1948. február 9. Dr. Szántó Antal esperes gépelt jelentése. 20/1948.

³⁹ Bánhida, 1948. február 18. Makk Béla címzetes esperesplébános. 52/1948.

⁴⁰ Kisbér, 1948. február 17. Pócza Ferenc plébános, gépelt jelentése. 56/1948.

⁴¹ Komárom, 1948. február 15. Surányi Ferenc címzetes apát, esperesplébános gépelt jelentése. 52/1948.

jött egy kőműves család=3 személy⁴² Tata-Tóvárosban ugyan „Kényszertelepítés ezideig nem történt. Kilenc hívő önként távozott Szlovákiába. Érkezett [!] 12 Ógyalláról származó kat. cigányok.”⁴³ Vértesszőlősről „Önként kitelepült Szlovákiába 264 személy. A kitelepültek helyébe hoztak róm. kat. 86 személyt.”⁴⁴ A tatabányai VII. telepi lelkészség területéről „Kitelepítettek Csehszlovákiába 136 személyt. Ide nem jöttek telepések.”⁴⁵ Téten „Telepítés hivatalosan nem történt. Két család (8 taggal) ismeretlen helyre ment. Betelepedett Szlovákiából önként 2 család 6 taggal.”⁴⁶ Lányi János soproni kanonok jelentésében, már nemcsak a szlovák–magyar lakosságcsere, hanem a németek kitelepítése, illetve a települések nyomán meginduló belső migráció is tetten érhető: „1945. márc. 1-től 1948. jan. 1-ig lelkészségem területéről kitelepítettek 78 róm. kat. egyént. Ebből 72-t Németországba és 6 egyént Szlovákiába. Ugyancsak ezen idő alatt lelkészségem területére 101 róm. kat. és 5 ág. ev. egyént telepítettek le.”⁴⁷ A Sopronba telepítettek többsége a Fertő-menti, illetve a rábaközi magyarlakta településekről érkezett. Fertőszéplakról 8 „hívőt” telepítettek Sopronba,⁴⁸ Fertőszentmiklósról pedig „Kitelepítettek 40 hívőt Sopronba telepesnek. Telepest a faluba nem hoztak.”⁴⁹ A Szent István lelkészség hívei közül „A kitelepítettek száma: 823. A Páliban „Ki és betelepítés nem történt, 5 család települt át Sopronba és környékére.”⁵⁰ A vitnyédiek közül „Kitelepítettek 94 hívőt Sopronba. telepest nem hoztak a plébániára.”⁵¹ Völcséről pedig „Áttelepült Ágfalvára 36, Sopronba 6. Települt az áttelepültek helyére: senki.”⁵² Bogyoszlóról „Sopronba 53-at, Fertőrákosra 27-et, Ágfalvára 6-ot, Harkára 61-et, összesen 147”⁵³ személyt telepítettek, ám helyükre nem költöztettek senkit. Várbalogon a „Kitelepített személyek száma: 17. Hozott telepes személyek száma: 8” volt.⁵⁴ Répceszemeréről „Kitelepítettek hívőt: 2. Telepest hoztak: 0.”⁵⁵

Ugyancsak a Rábaköz, illetve a Sokoró-alja falvaiból toboroztak telepéseket az egyházmegyéből kitelepített német lakosság helyére. Ivánban „Ezen idő alatt telepes lett önként 1 család 10-en (Volt német községbe távoztak) Ivánba nem települt más helyről senki.”⁵⁶ Árpásról „Kitelepítettek 32 hívőt Rajkára, Ágfalvára, Sopronbánfalvára”⁵⁷ Rábatamásiból „126 hívőt Balfra” telepítettek.⁵⁸ Sopronhorpács-

⁴² Szárföld, Perlaky Ferenc plébános dátum nélküli kézzel írt jelentése 15/1948.

⁴³ Tata-Tóváros, 1948. február 18. Pater Bögözy Vilmos plébános gépelt jelentése. 66/1948.

⁴⁴ Vértesszőlős, 1948. február 19., Esztergomi Antal plébános kézzel írt jelentése. 22/1948.

⁴⁵ Tatabánya VII. telepi helyi lelkészség, 1948., február 19. Ágh Kálmán lelkész gépelt jelentése. 16/1948.

⁴⁶ Tét, 1948. február 7. Rozmán Ferenc plébános gépelt jelentése. 53/1948.

⁴⁷ *Sopron* Isteni Megváltóról nevezett lelkészi hivatal, 1948. február 21. Dr. Lányi János kanonok gépelt jelentése. 108/1948

⁴⁸ Fertőszéplak, 1948. február 18. Horváth József esperesplébános gépelt jelentése. 21/1948.

⁴⁹ Fertőszentmiklós, 1948. február. 11. Bertha János plébános kézzel írt jelentése. 67/1948.

⁵⁰ Páli, 1948. január 3. Vissi Gyula plébános gépelt jelentése. 5/1948.

⁵¹ Vitnyéd, 1948. február 14. Nagy Lajos plébános gépelt jelentése. 16/1948.

⁵² Völcséj, 1948. január 26. Kenesei György plébános gépelt jelentése. 20/1948.

⁵³ Bogyoszló, 1948. február 27. Kádi István plébános kézzel írt jelentése. 40/1948.

⁵⁴ Várbalog, 1948. február 11. Füredy Imre lelkész gépelt jelentése.

⁵⁵ Répceszemeré, 1948. február 5. Dr. Péter László plébános gépelt jelentése. 16/1948.

⁵⁶ Iván, 1948. február 18. Rozmán Sándor plébános gépelt jelentése. 18/1948.

⁵⁷ Árpás, 1948. február 11. Telekesi József plébános gépelt jelentése. 27/1948.

⁵⁸ *Rábatamási*, 1948. február 7. Havas Zoltán Ferenc püspöki tanácsos, plébános gépelt jelentése. 25/1948.

ról „Kitelepítettek Balfra 2 családot. helyükbe senkit.”⁵⁹ Csapodról „Kitelepült Fertőbozra 9 család=58 személy (mind katolikus). Betelepítés nem történt.”⁶⁰ Lövön „Kitelepítés nem fordult elő, ellenben telepesnek elment 24 család Fertőbozra, ill. Balfra.”⁶¹ Magyarkeresztúrról „Két család ment telepesnek Balfra. Betelepítés nem történt.”⁶² Rábapordányból „Telepítésre 7 család ment Ágfalvára.”⁶³ Pázmándfaluról „telepesnek elment Fertőrákosra 8 család, ebből katolikus 6 család 26 családtaggal. helyükbe nem telepítettek senkit.”⁶⁴ Barbacs „községből kitelepítettek magyar hívőt 59+18. Kitelepítés helye: Balf, Fertőrákos-Mosonszentjános.”⁶⁵ „A markotabödögei plébánia területéről telepesnek elment 15 család, összesen 75 hívő Győrsövényházára, Mosonszentpéterre, Mosonszentjánosra, Kálnokra; Markotabödögére senki telepes nem jött.”⁶⁶ Rábaszentmihályról pedig „Önként ment el két család 11 taggal Győrsövényházára. Ide nem telepítettek senkit sem.”⁶⁷ „Kitelepítettek Szilsárkányból 11 családot 52 hívővel Fertőrákosra 2 családot 5 hívővel Bánfalvára, 1 családot 3 hívővel Mosonszentjánosra, 1 családot 3 hívővel Mosonszentpéterre, Pásztoriból 1 családot 3 hívővel Fertőrákosra. Telepest sem Szilsárkányba, sem Pásztori fiókegyházba nem hoztak be. A plébániáról 16 hadifogoly hiányzik, 18 katonánk eltűntként szerepel.”⁶⁸

Néhány esetben azt is megtudhatjuk, hogy a belső migránsok miért választották az átköltözést. Egyedről például „Kitelepítettek Ágfalvára, Harkára, Budaörsre 59 család 240 kat. hívőt. (Háborús tűzkárosultakat telepítettek ki.)”⁶⁹ Nagybaráton „Kényszerkitelepítés (nemzetiség miatt) nem volt, önkéntesen, a földbirtokreform kapcsán elment 40. Új önkéntes beköltözöttek, akiket életkörülményeik sodortak ide, becslés szerint 40.”⁷⁰

László János püspöki tanácsos, nyúli plébános szerint:

1. Hány hívőt telepítettek ki? – 40 személyt: 8 családot. – Hová? Levél, Mosonszentjános.
2. Milyen vallású és mennyi telepest hoztak helyettük? – Semmifélet, mert a kitelepítetteknek itthon nem volt elég föld, csak azért mentek máshová.”⁷¹

Abdán „A plébániáról 50 hívőt telepítettek ki Mosonszolnokra, helyükbe telepest nem hoztak, ellenben a kitelepítettek közül 20[an] visszajöttek.”⁷²

A németek folyamatos kitelepítésének „aktuális állásáról” tudósít több jelentés is. Kecskéden „1944. decemberében a német csapatokkal önként Németországba ment 54 személy. A községre 1946-ban rátelepítettek 110 személyt, ebből 12 protestáns, a

⁵⁹ Sopronhorpács, 1948. február 10. Kovács Gábor plébános kézzel írt jelentése. 8/1948.

⁶⁰ Csapod, 1948. február 3. Erőss István plébános gépelt jelentése. 22/1948.

⁶¹ Lövő, 1948. február 10. Kovács György „kiérdemesült” esperesplébános gépelt jelentése. 47/1948.

⁶² Magyarkeresztúr, 1948. február 5. Frank József plébános gépelt jelentése.

⁶³ Rábapordány, 1948. február 5. Tóth Károly tiszteletbeli esperesplébános kézzel írt jelentése. 7/1948.

⁶⁴ Pázmándfalu, 1948. február 23. Erdei Kálmán plébános gépelt jelentése. 37/1948.

⁶⁵ Barbacs, 1848. február 10. Regős Frigyes gépelt jelentése. 3/1948.

⁶⁶ Markotabödöge, 1948. február 15. Hajós Antal plébános kézzel írt jelentése. 14/1948.

⁶⁷ Rábaszentmihály, 1948. február 19. Barbély Károly plébános kézzel írt jelentése. 24/1948.

⁶⁸ Szilsárkány, 1948. február 10. Giczi József esperesplébános kézzel írt jelentése. 33/1948.

⁶⁹ Egyed, 1948. február 21. Polgár Aladár esperesplébános kézzel írt jelentése. 21/1948.

⁷⁰ Nagybarát, 1948. február 29. Németh János kerületi tanfelügyelő, plébános gépelt jelentése. 71/1948.

⁷¹ Nyúl, 1948. február 13. László János püspöki tanácsos plébános gépelt jelentése. 16/1948.

⁷² Abda, 1948. február 16. Takács János tiszteletbeli esperesplébános kézzel írt jelentése. 17/1948.

többi róm. kat. A máter őslakossága most áll kitelepítés előtt.⁷⁷³ Tatabányán, a jelentés időpontjában – február 27-én – „Kitelepítés még nem történt.”⁷⁷⁴ Ugyanott, a VI. telepi „lelkészség területéről hatósági kitelepítés nem volt.”⁷⁷⁵ „Brennbergbányáról sem kitelepítés, sem betelepítés nem történt.”⁷⁷⁶ Hasonló volt a helyzet Várgesztesen is.⁷⁷

Ugyanakkor a kitelepítés megkezdése előtt, több helyütt megkezdtek a németek összeköltöztetését. Bajon például „Hivatalos kitelepítés még nem volt, csak összeköltöztetés. Akik hiányoznak, azok önként mentek ki a német megszállókkal. Telepesek több helyről jöttek. Számuk 150. Ezekből katolikus 120”⁷⁷⁸ – írta *Pater Gallina* február 20-ai jelentésében, amit március 17-én így egészített ki: „A község ki és betelepítés alatt áll. A telepesek sem templomba, sem szt. gyónáshoz nem járnak. Mesterségesen tartják őket vissza.”⁷⁷⁹ Vértestolnán és Vértessomlón sem volt még február elején kitelepítés, ugyanakkor Tolnán az új „telepesek száma: 108, vallása: róm. kat. 103, ev. 5”⁸⁰ Vértessomlón pedig „6 telepes családot hoztak eddig a községbe. 4 kat. és 2. református vallású ezek közül.”⁸¹ Agostyánban, ahol szintén nem kezdődött még meg a kitelepítés a „telepesek száma jelenleg 152, ebből 96 református”⁸² Alsógallán, ahol a kitelepítést a „napokban” várták, nyolc római katolikus és református családot telepítettek be, összesen 35 személlyel.⁸³

Felsőgalláról, ahol február 17-én „A kitelepítés folyamatban van,”⁸⁴ a március 19-i jelentés már arról számol be, hogy „az általános bizonytalanság, a kitelepítéstől való félelem miatt az emberek Istenhez térnek, azért a vallásosság emelkedő irányzatú.”⁸⁵ *Reiter Mihály* plébános február 12-én arról tájékoztatta a püspököt, hogy „A hívek kitelepítés előtt állnak. Sok család a legújabb időig internálva volt. Még mindig vannak egyes internált hívek. 27 családot tettek ki eddig otthonukból és helyüket telepesek foglalták el. Számuk 103 lélek, akik közül 57 katolikus és 46 református. (Az őslakosok mind katolikusok voltak. Azok közül pedig, akiknek vagyonát elkobozták, sokan más községben tartózkodnak, hogy maguknak és családjuknak a megélhetést biztosítsák.”⁸⁶

Számos helyen, ahol már megkezdődött a kitelepítés sokszor bizonytalanok a jelentések adatai. Balról, február elején *Ratzenböck Károly* plébános-helyettes így írt: „Kitelepítés: A régi 345 sváb hívőből csak 22 maradt vissza; 1140 evangélikus sváb lett kitelepítve, jelenleg van 120 ág. evangélikus 120 lélek református 95 lélek és 570 katolikus lélek. A kitelepítés még nincsen véglegesen le zárva.”⁸⁷ Március 16-án kiegészítette

⁷³ Kecskéd, 1948. február 23. Farkas László plébános gépelt jelentése. 79/1948.

⁷⁴ Tatabánya, 1948. február 27. Szakács András gépelt jelentése. 120/1948.

⁷⁵ Tatabánya VI. telep, 1948. február 17. Szalay József lelkész gépelt jelentése. 12/1948.

⁷⁶ Brennbergbánya, 1948. február 5. Holczer Éde lelkész kézzel írt jelentése. 13/1948.

⁷⁷ Várgesztes, 1948. február 10. Hamburger Antal plébános kézzel írt jelentése. 10/1948.

⁷⁸ Baj, 1948. február 20. Pater Gallina baji lelkész gépelt jelentése. 5/1948.

⁷⁹ Baj, 1948. március 17. Pater Gallina válasza a nyomtatott ívre. Szám nélkül.

⁸⁰ Vértestolna, 1948. február 6. Angerer József plébános kézzel írt jelentése. Szám nélkül.

⁸¹ Vértessomló, 1948. február 12. Lamberger János plébános gépelt jelentése. 17/1948.

⁸² Agostyán, 1948. február 8. Huber János lelkész gépelt jelentése. 13/1948.

⁸³ Alsógalla, 1948. február 19. Fennesz Imre plébános gépelt jelentése. 90/1948.

⁸⁴ Felsőgalla, 1948. február 17. Németh Gyula tb. kanonok esperes-plébános kézzel írt jelentése. 36/1948.

⁸⁵ Felsőgalla, 1948. március 19. Németh Gyula válasza a nyomtatott ívre. 49/1948.

⁸⁶ Dunaszentmiklós, 1948. február 12. Reiter Mihály plébános gépelt jelentése. 14/1948.

⁸⁷ Balf, Dr. Ratzenböck Károly ny. lelkész ezredes, plébános helyettes kézzel írt jelentése. 15/1948.

jelentését, mivel „a telepések száma még nem végleges; a telekkönyvezés még nincs végrehajtva és így havonként két-három család a községből eltávozik és viszont le is telepszik. A meleg ruha és cipő hiány miatt télen és hideg időben kevés a misehallgatók száma.”⁸⁸ Magyarokimléről „Németországba kitelepítettek 183 hívőt. A telepések száma jelenleg 193. Ebből kat. 176, ág. ev. 12, ref. 5. Azért írom jelenleg, mert a telepítés idáig nem volt nyugalmi helyzetben.” – írta *Lukáts Károly*.⁸⁹

Sok esetben csupán a számadatokat ismerhetjük meg a német lakosság kitelepítésével kapcsolatban.

Ágfalváról „185 hívőt telepítettek ki”, s helyükbe 750 római katolikust telepítettek.⁹⁰ Magyaróváron „a plébánia területéről Németországba kitelepítettek 137. A kitelepítettek helyébe nem hoztak újtelepéseket”⁹¹ Mosonból a „kitelepítés alkalmával elvitték a hívek közül és számuk 782. Hoztak 6 családot, mind katolikusok, számuk 28 (Nálunk a helyi szegény kisemberek és munkások lettek betelepítve)”⁹² Fertőrákosról „Kitelep.[ítettek]: 2497 r.k. Telepes: 904, r.k. 634, ref. 230, ev. 38, g. kel 2.”⁹³ Sopron városából, az Isteni Megváltóról nevezett lelkészi hivatal területéről „1945. márc. 1-től 1948. jan 1-ig lelkészségem területéről kitelepítettek 78 róm. kat egyént. Ebből 72-t Németországba és 6 egyént Szlovákiába. Ugyancsak ezen idő alatt lelkészségem területére 101 róm. kat. és 5 ág. ev. egyént telepítettek le.”⁹⁴ A Szent István lelkészség hívei közül „A kitelepítettek száma: 823. A betelepítettek száma: 72 család 324 taggal. Ebből 319 rk. és 5 ev.”⁹⁵ A Szent György plébániáról „kitelepítettek Németországba híveink közül 90 személyt. Hoztak új telepest róm. kat 30 családot 121 személlyel, nem kat. 3 családot.”⁹⁶ A Szent Mihály plébánia területén „1946-ban kitelepítettek híveink közül Németországba 472. A kitelepített sok evangélikus vallású helyett is 95%-ban katolikusokat hoztak nagyrészt Sopronmegyéből. A betelepítettek közt megmaradt 1390.”⁹⁷ Lang József mosonszentpéteri plébános jelentésében már a kitelepítésnek a vallásosságra gyakorolt negatív hatása is megjelenik: „Húsvéti köteletségének a kitelepített hívek 90%-a eleget tett, a helyükbe telepítettek 1946-ban 30%. Kitelepített hívők száma (Németországba) 2400. Betelepítettek száma 1600. Köztük protestáns 30.”⁹⁸

Sok esetben a plébánosok azt is jelölték, hogy mely német tartományba kerültek németajkú híveik. A fertőboziak közül „570 Németországnak Bajor és Würtemberg részébe” került, s helyükre „telepes jött 325 r. k. 13 luteránus és 2 kálvin[ista]. 1946. május 16-ig a régi hívek 80%-a végezte sz[ent] gyónását s ezen arányszámban vett

⁸⁸ Balf, 1948. március 16. Dr. Ratzenböck Károly válasza a nyomtatott ívre. 36/1948.

⁸⁹ Magyarokimle, 1948. február 16. Lukáts Károly helyettes plébános kézzel írt jelentése. 13/1948.

⁹⁰ Ágfalva, 1948. február 20. Fürstenfelder Mihály plébános kézzel írt jelentése. 72/1948.

⁹¹ Mosonmagyaróvár I., 1948. február 13. Pintér Gyula prépostplébános gépelt jelentése. 84/1948.

⁹² Mosonmagyaróvár II., 1948. február 19. Steurer József püspöki tanácsos, plébános gépelt jelentése. 149/1948.

⁹³ Fertőrákos, 1948. február 9. Hackl Antal helyettes plébános kézzel írt jelentése. 42/1948.

⁹⁴ Sopron, Isteni Megváltóról nevezett lelkészi hivatal, 1948. február 21. Dr. Lányi János kanonok gépelt jelentése. 108/1948.

⁹⁵ Sopron, Szent István lelkészség, 1948. február 18. Orovitsch Ferenc gépelt jelentése. 18/1948.

⁹⁶ Sopron, Szent György plébánia, 1948. február 19. Büchner László plébános kézzel írt jelentése. 137/1948.

⁹⁷ Sopron, Szent Mihály plébánia, 1948. február 5. Bán János kézzel írt jelentése. Szám nélkül.

⁹⁸ Mosonszentpéter, 1948. február 12. Lang József helyettes plébános gépelt jelentése. 21/1948.

részt a sz[ent]mise hallgatásban. 1946 máj. 16-tól a telepések 20% végzi a húsvéti gyónást és sz. mise hallgatást.”⁹⁹ Györsövényházáról a „kitelepített hívók száma (Gross-Hessenbe) 702. Telepések száma (katolikus 475, más 65) 540.”¹⁰⁰ Környéről „kitelepítettek 465 Marienberg körzete (Sachsen). Betelepítettek katolikus 559, református 46, evangélikus 1.”¹⁰¹ Lébényből „36 hívómet telepítettek ki Bajorországba, helyettük telepések még nem jöttek.” – jelentette Németh Jenő plébános.¹⁰² Máriakálnokról „Összesen 850 hívót telepítettek ki Bajorországba 1945. szept. 21-én. (18 család maradt.) Telepések száma 145 család, 1050 fő. Ezekből 20 személy református, 6 ág. ev., a többi rk. a szigetközi falvakból.”¹⁰³ „Kitelepítettek Mosonszentjánosról 2.300 lakost Németország amerikai zónájába; hoztak helyükbe kb. 1.800 telepest, akik közül 380 ref.”¹⁰⁴ A március 18-i újabb jelentés szerint: „Az itt maradt német anyanyelvű lakosság buzgóságát az ide telepített nagyrészt vallástalan tömeg százalékbán nagyon lerontja; de a felvidéki kitelepítettek idejövetele után már emelkedő irányzatot mutat.”¹⁰⁵ Mosonszolzokról kitelepítettek „Bajorországba, Württembergbe, Badenbe 2100 hívót, illetőleg 73 régi hívó kivételével az egész községet, mert a fogságból visszatérő katonák is családjuk után mennek Németországba. 2200 új telepest [hoztak]. Ebből róm. kat. 1950, ev. ref. 270.”¹⁰⁶

A quinquennalis relációk között két olyan jelentés is ránk maradt, amelyek szinte professzionális statisztikai adatfelvételnek, illetve elemzésnek tekinthetők. *Rákosi Elek* levéli plébános 1848. február 8-án juttatta el alábbi összefoglalását az egyházmegyei irodának. (A könnyebb érthetőség érdekében táblázatos formában közöljük mindkét jelentést)

„Kitelepítés

A község lakóinak száma	R. kat.	Ev.	Ref.	Egyéb	Összesen
1945. január hó 1-én	756	963	8	3	1731
1945 őszen kitelepítettek	408	812	–	–	1220
1945 őszen betelepítettek	844	42	240	22	1148
Ezekből 1948. jan. 1-ig visszaköltözött	163	14	46	–	223
1948. jan. 1-én	1089	179	202	25	1495

⁹⁹ Fertőboz, 1948. február 12. Siklósi József címzetes esperesplébános kézzel írt jelentése. 9/1948.

¹⁰⁰ Györsövényház, 1948. február 9. Wolf Mihály plébános kézzel írt jelentése. Szám nélkül.

¹⁰¹ Környe, 1948. február 13. Dr. Eperjes Ernő plébános gépelt jelentése. 34/1948.

¹⁰² Lébény, 1948. február 6. Németh Jenő plébános gépelt jelentése. 20/1948.

¹⁰³ Máriakálnok, 1948. február 7. Varga Imre plébános kézzel írt jelentése. 16/1948.

¹⁰⁴ Mosonszentjános, 1948. február 10. Csóka Sándor plébános gépelt jelentése. 43/1948.

¹⁰⁵ Mosonszentjános, 1948. március 18. Csóka Sándor válasza a nyomtatott ívre. Szám nélkül.

¹⁰⁶ Mosonszolzok, 1948. február 20. Belovich István esperesplébános kézzel írt jelentése. 57/1948.

18 hadifogoly hiányzik még a plébániáról.

Polgári személy nem tartózkodik külföldön.

Németajkú híveinket Németországba vitték és pedig a legnagyobb részét Bayernbe és Württembergbe. A kitelepítettek teljesen szétszóródtak. Ahol legtöbben vannak együtt, ott 18 katolikus család van volt híveimből.”¹⁰⁷

Nagy István Sopronbánfalváról külön lapon állította össze a kitelepítés adatait:

„Kimutatás Sopronbánfalva népességének változásáról

	rk.	ev.	ev.+ref	összes	
Kitelepített:	519 fő	1543 fő		2062 fő	
Jött telepes a.	39 család(földtelepes)		3 család	42 család	
Jött telepes b.	231 család (háztelopes)		21 család	252 család	
Összes	270 család – 1451 egyén		294 család – 99 egyén	294 család – 1550 egyén	
Jelenlegi lakók a. régiek	275 egyén		535 egyén	810 egyén	
telepesek	1451 egyén		99 egyén	1550 egyén	
Jelenlegi lakók b. régiek	275 egyén	1726 egyén	535 egyén	634 egyén	2360 egyén
telepes	1451 egyén		99 egyén		

Hadifogoly hiányzik: 14 egyén

Eltűnt katona: 13

Külföldön van (menekült) 204-208 egyén, (közülük kb. 200 kitelepítendő)”¹⁰⁸

*

Az 1948. évi egyházmegyei népszéírás adatsorait ugyan táblázatba foglalták, s kísérletet tettek azok statisztikai elemzésére is, de – szokásos – közzétételükre soha sem került sor.

A földbirtokrendezés során az egyháztól elvett területek, az egyesületi vagyon kisajátítása és elkobzása 1948-ban már nyilvánvalóan olyan „szenzitív” adatoknak számítottak, amelyek nem kaphattak még egyházi nyilvánosságot sem.

Hasonló a helyzet a háború áldozataira, a kitelepítésre, a lakosságcserére és a belső migrációra vonatkozó adatsorokkal is. A quinquennális relációk egyházközségkénti jelentései számos olyan katonai áldozatról, vagy menekülő civil halotról tudósi-

¹⁰⁷ Levél, 1948. február 8. Rákosi Elek plébános gépelt jelentése. 21/1948.

¹⁰⁸ Sopronbánfalva, 1948. február 2. Nagy István gépelt jelentése. 22/1948.

tanak, akik nem szerepelnek a hivatalos halotti anyakönyvekben. A kitelepítések, illetve a lakosságcsere, belső migráció – a jelentések tanúsága szerint – nemcsak a nemzetiségi és felekezeti arányokat változtatták meg, de a hétköznapi vallásgyakorlatot is. Ez azonban már nemcsak a katolikus egyház belső ügye volt.

Nem véletlen, hogy a 18. század vége óta folyamatosan megjelentetett egyházmegyei schematizmusok – népességmozgalmi adatokat is tartalmazó – kötete csak 1968-ban [!] láthatott napvilágot.

Szakirodalom

BALOGH

2015

BALOGH MARGIT: *Mindszenty József (1892–1975) I.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp., 2015.

BÁLINT

1977

BÁLINT SÁNDOR: Ünnepi kalendárium II. Szent István Társulat, Budapest 1977.

DIÓS

2004

Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. DIÓS ISTVÁN IX. Szent István Társulat, Bp., 2004.

KOVACSICS

1963

Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a bonfoglalástól 1949-ig. Szerk. KOVACSICS JÓZSEF. Közgazdasági és jogi Könyvkiadó, Bp., 1963.

PERGER

2010

PERGER GYULA: *A pusztulás képei. Dobos Vilmos felvételei Győr 1944-es bombázásairól.* Xántus János Múzeum, Győr. 2010.

PERGER

2011

PERGER GYULA: *Győr-Újváros népessége II. József uralkodása alatt. 1785.* Győri Tanulmányok Füzetek 14. Győr, 2011.

HÍREK

A REFORMÁCIÓ HATÁSA A HAJDÚSÁGBAN

Konferencia Hajdúböszörményben

2017. szeptember 11.

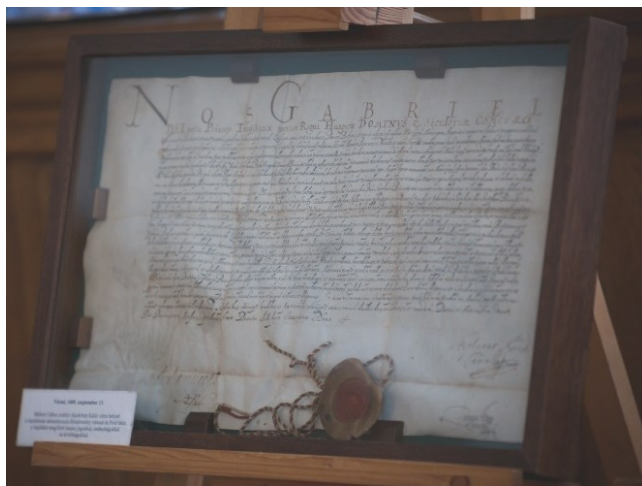
Hajdúböszörmény városa minden évben ünnepi keretek között emlékezik meg a Város Napjáról, amely mára többnapos rendezvénysorozattá fejlődött. 2006 óta képezik a program részét egyrészt a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiókleveáltára által megszervezett tudományos konferenciák, melyek előadásai a *Közszolgálati Füzetek* c. kiadványsorozatban is megjelennek, másrészt a Hajdúsági Múzeummal közösen rendezett, a konferencia témájához kapcsolódó időszak kiállítások. A tudományos ülés célja Hajdúböszörmény és a Hajdúság helytörténetének feltárása és bemutatása, úgy a szakmai, mint az érdeklődő laikus közönség számára. A konferencia előadásai minden évben egy-egy témakör köré csoportosulnak, amelyek általában országosan is ünnepelt évfordulók megemlékezéseihez kapcsolódnak, de sok esetben a helyi szinten jelentős, a nagyközönség számára is érdekes témakörökben számolnak be a résztvevők legújabb kutatási eredményeikről. A 2017. szeptember 11-én, a Magyar Nemzeti Levéltár „Reformáció MNL” projektje támogatásával a hajdúböszörményi városháza

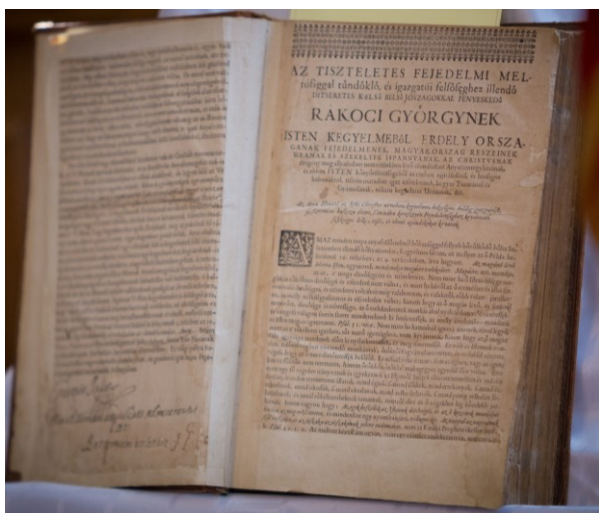

Báthory-termében lezajlott rendezvény előadásai a reformáció 500 éves évfordulójához kapcsolódva a protestantizmus és a Hajdúság kapcsolatát, közös történetének aspektusait vizsgálták.

Varjasi Imre, az MNL HBML hajdúböszörményi fióklevéltárának vezetője köszöntőjében két, a nagyközönség számára ritkán látható tárgyra hívta fel a jelenlévők figyelmét, amelyek a reformáció és Hajdúböszörmény korai kapcsolatának máig meghatározó örökségét képezik. Az egyik *Báthori Gábor 1609. szeptember 13-ai cserelevele*, amellyel a fejedelem a kállói hajdúkat Böszörménybe telepítette át. (Ennek dátuma adja a Város Napja időpontját.)

A másik a Bocskai téri református egyházközség becses kincseként őrzött *Öreg Gradual*, ami I. Rákóczi György ajándékaaként került az egyházhoz.

Kiss Attila polgármester köszöntőjében a reformációnak az oktatás és nevelés terén helyi szinten meghatározó szerepét hangsúlyozta, mivel Hajdúböszörmény ilyen irányú fejlődésének a bázisát a református egyház képezte évszázadokon keresztül.

A konferencia nyitó előadása „A reformáció, mint ajtónyitás” címmel hangzott el. *Lomontné Szópkó Tünde*, a Bocskai téri református egyházközség lelkipásztor a „Honnan számítható a reformáció?” kérdését vizsgálta. A sokféle lehetséges válasz megvilágítása után saját, személyes meggyőződését vázolta fel, mely szerint a reformáció Jézussal kezdődött, és a folyamatos változás ma is tart. A reformáció, melynek erejét abban látta, hogy az anyanyelviség és az olvasni tudás terjesztése útján újra közel vitte a hívőket Istenhez, ma sem zárult le teljesen: minden nemzedéknek kötelessége megtartania elődei hagyományait, és az új generációknak igyekezniük kell meghaladniuk a múlt eredményeit, folyamatosan fejlődve, az új korok kihívásaihoz alkalmazkodva.

„A hajdúvárosok református templomai” című, a közönség számára képekkel és filmbemutatókkal szemléltetett előadásában *Szendiné dr. Orvos Erzsébet*, az MNL HBML igazgatója, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Hajdúhadház és Vámospercs református templomainak építéstörténetét vázolta fel, a korai idők szükségmegoldásaitól indulva (amikor a hívek katolikus templomokban voltak kénytelenek összegyűlni), a Mária Terézia által engedélyezett templomépítkezések megindulásától egészen azok mai képeinek kialakulásáig. A templomok alkotórészeit, azok funkcióit részletesen ismertető előadás a torony, a harangok, az óra, a belső tér és a kazettás mennyezetek, az orgona és az úrasztali felszerelések példáján keresztül mutatta be, hogy e téren miben és hogyan jelentett újítást, változást a reformáció.

A templom „Isten háza és ember vára” – hallhattuk. A gondolat átvitt értelemben, de szó szerint is igaz volt a hajdúvárosokban, ahol a templomok kettős funkcióira, azaz a templomerődítések egykori elterjedt hagyományára is felhívta a figyelmet az előadó.

Dr. Nyakas Miklós, a Hajdúsági Múzeum nyugállományú igazgatója, „Bocskai István önképe végrendeletei, levelei és adománylevelei tükrében” című előadásának vezérfonala a fejedelemnek, mint „belülről vezérelt embernek” a bemutatása volt. A történészek, saját koruk gondolkodásmódjából és értékrendjéből kiindulva, általában elhanyagolják a neves történelmi személyiségek, így Bocskai életének leírásából a lelki mozgatórugókat, a hit szerepét, ezáltal a valóságosnál kisebb szerepet tulajdonítanak Bocskai vallásos érzületének. Ezen „fehér folt” vizsgálatában a fejedelem levelezése és végrendeletei segítettek Nyakas Miklóst, aki megvilágította: a „homo religiosus” Bocskai István a korajúkor jellegzetes embere volt. A katonai és jogi mellett vallási műveltséggel is rendelkezett, őszinte belső hit vezette, mélyen hitt a kiválasztottságában, hitt a predesztinációban. Ez a lelki, hitbeli, meggyőződésbeli háttér elengedhetetlen volt ahhoz, hogy Bocskai teljesítse azt a történelmi küldetést, amire vállalkozott.

Az irodalom oldaláról közelítette meg Bocskai korát *dr. Fekete Csaba*, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár osztályvezetője „Bocskai a korabeli magyar költészetben” című előadásában. Egy nehezen azonosítható személy, János deák által 1605-ben írt vers keletkezési körülményeinek és tartalmának részletes elemzése során megtudhattuk, hogy Magyarországon ez a 32 strófából álló, Bocskainak jó szerencsét kívánó vers indította el a politikai költészetet, tágabb értelemben pedig azt a folyamatot, aminek következtében Bocskainak, mint a reformáció tisztelettel

övezett, nagy alakjának, az egyetemes vallásszabadság egyik élharcosának ma szobra áll Genfben.

Dr. Szabadi István, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltárának igazgatója „A Bakócziak (Bakóczi János és Bakóczi Endre)” című előadásában Hajdúböszörmény két meghatározó egyházi személyiségének – apa és fia – életútját ismertette.

Bakóczi János és Endre élete jól példázza, hogy Hajdúböszörmény lelkipásztorai a térség egyházi elitjéhez tartoztak, mivel általában a legjobb iskolákat megjárta, gyakran külföldön is tanult személyek voltak a város lelkészei, akik később sokszor magas egyházi karriert futottak be. Bakóczi János is a debreceni kollégiumi évek után Zürichben, majd Genfben, a reformáció európai fellegráibaiban is végzett tanulmányokat, mielőtt 1869-ben megkezdte lelkészi szolgálatát Hajdúböszörményben. Bakóczi János élete a tudós értelmiségi példája is: lelkipásztori tevékenysége mellett számos értékes tudományos munka fűződik nevéhez, így adattárat készített a Református Kollégium diákjairól és tanáiról, és megírta a böszörményi egyházközség történetét.

Fia, András (Endre) méltó folytatója lett apja életútjának. Sokrétű munkásságát bizonyítja, hogy egyházi hivatása mellett a gimnázium tanára, sőt igazgatója is volt, élénk közéleti tevékenységét pedig a városi képviselői tisztsége is jelzi. Apjával együtt mindketten a helyi közösséget összetartó, köztiszteletnek örvendő lokálpatrióta értelmiségi személyiségek máig ható példái.

A konferenciát *dr. Kovács Ilona*, az MNL HBML főlevéltárosa „A református vallás elleni cselekmények a Hajdúkerületben” című előadása zárta. Az előadó bevezetőjében a vallás elleni kihágási eljárások jogi hátterét vázolta, rávilágítva arra is, hogy a káromlások a korabeli közvélekedés szerint az egész közösséget veszélyeztették. Az ilyen eseteket emiatt is ítélték nagy társadalmi veszélyességűnek, melynek büntetése századokon át testi fenytés, visszaesők esetében pedig akár halálbüntetés is lehetett. Kovács Ilona részletesen ismertette a Hajdúkerület joggyakorlatát, az ilyen eseteket helyileg szabályozó hajdúkerületi statútumtól egészen a mindennapi eljárási gyakorlatig. A vizsgált periratok közül néhány eset bemutatása plasztikusan elevenítette fel a hallgatóság számára az adott kor viszonyait és atmoszféráját. Az előadás gazdag példázatát nyújtotta annak, hogy a nyelvi lelemény csodái gyakran a tisztességes polgárokat botránkoztató káromlások formájában öltöttek testet a Hajdúkerület erre hajlamos lakosainak körében.

A konferenciát – már hagyományosnak mondható módon – időszaki kiállítás bemutatója követte a Hajdúsági Múzeumban. A tudományos ülés témájához kapcsolódóan, a kiállítás is a reformáció témakörét, pontosabban annak egy – Hajdúböszörmény történetét – meghatározó szeletét, az oktatást járta körül.

Kiss Attila polgármester üdvözlő szavaiban kiemelte, hogy a Város Napját már hagyománnyá vált módon gazdagítják évről évre a Hajdúsági Múzeum és a Hajdúböszörményi Fióklevéltár által közösen szervezett tudományos programok és kiállítások.

Szekeres Gyula, a Hajdúsági Múzeum igazgatója köszöntőjében hangsúlyozta, hogy a kiállítás címe: „Iskolateremtők, avagy mit adott nekünk a reformáció?” is jelzi, hogy az oktatás és nevelés kérdésköre, bár csak egy szeletét képezi a magyarországi, ezen belül a hajdúsági reformátusság történetének, a város történetének kiemelkedő jelentő-

ségű része a református egyházi oktatás és művelődés, valamint az egyházhoz köthető jeles személyek e téren kifejtett munkássága.

Az érdeklődőknek Varjasi Imre fiókleveletár-vezető mutatta be a kiállítást. A közönség természetesen csak ízelítőt kaphatott a reformátusság, és a hajdúböszörményi oktatásügy évszázados kapcsolatából. Bepillantást nyerhettek a száz év előtti egyházi elemi iskolás diákok tanrendjébe, a közismereti tárgyak mellett az élet gyakorlati kérdéseire is nevelő református polgári leányiskola mindennapjaiba, és láthatták a debreceni Református Kollégium partikulájaként 1621-óta (önálló intézményként 1865 óta) létező városi gimnázium 1710-es évektől kezdődő anyagonyvét.

A város talán leginkább sajátos református oktatási-nevelési intézménye már a kiállítás másik nagy tárgykörével, a kiemelkedő életutat bejárt személyiségek bemutatásával teremt kapcsolatot. A Kálvineumról, az 1914–1915-ös tanévben megnyílt, református lelkészárvaik számára alapított internátusról van szó, amelynek létrejötté elválaszthatatlan Hajdúböszörmény egyházi múltjának talán legnagyobb alakjától, Baltazár Dezső református püspöktől, aki a kezdetektől támogatta az intézmény létrehozását szülővárosában. A kiállítás részletesen bemutatta a püspök életútját, gyermekkorától lelkesi szolgálatának időszakán át, egészen a püspöki tisztségéig.

Hajdúböszörmény több jeles pedagógus számára adott otthon története során. Az időszaki kiállításon néhányuk munkásságát közelebbről is megismerhette az érdeklődő közönség. Bepillanthattak például Dobó Sándor életútjába, aki az 1880-as évektől 1925-ig tanított Böszörményben, és aki számtalan egyesületnek és tudományos társaságnak volt tagja, sőt nemegyszer ezeknek a testületeknek az országos vezetőségébe is

beválasztották. Nevét, örökségét őrzi Hajdúböszörmény városának pedagógusok számára adományozható díja is.

A következő generáció is adott kiemelkedő tudós-pedagógust Hajdúböszörménynek. A Polgári Leányiskolát 1924-től vezető H. Fekete Péter életét és munkásságát szintén bemutatja a kiállítás, annál is inkább, mivel tanári, iskolaigazgatói pályafutása mellett a Hajdúsági Múzeum alapítóját, létrehozóját is tiszteli Hajdúböszörmény városa H. Fekete Péter személyében.

A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Hajdúböszörményi Fióklevéltárának szervezésében, a Hajdúsági Múzeum partneri közreműködésével évről évre megrendezendő konferencia és időszaki kiállítás mára a város ünnepi rendezvénysorozatának megszokott és elmaradhatatlan részévé vált, egyben a Hajdúság térségének egyik legjelentősebb történettudományi eseményét is jelenti. A 2017. szeptember 11-i tudományos ülés és kiállítás a teológia, az építés-, a mentalitás-, az irodalom-, az életút- és a jogtörténet szempontjából is áttekintette a reformáció és a Hajdúböszörmény százados kapcsolatát, méltó módon tisztelve a reformáció 500. évfordulójának.

Husvéth András

SZOCIÁLIS ÉS EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁS AZ IDŐK FORGATAGÁBAN

Konferencia Révkomáromban

2017. szeptember 27–28.

A fenti címmel rendezte meg hetedik Colloquia Comaromiensia Historicorum Archivariorumque nevű szakszimpóziumát a Szlovák Köztársaság Belügyminisztériuma Nyitrai Állami Levéltár Komáromi Fióklevéltára. A konferenciára szeptember 27-én és 28-án Révkomáromban, a Duna Menti Múzeumban került sor.

Az ezúttal az egészségügyi- és a szociális ellátás története körü épült tematikával meghirdetett szakmai tanácskozás a hagyományokhoz híven két napos volt, a rendezvény első napján a magyar nyelvű, a második napján pedig a szlovák nyelvű előadásblokkra került sor. Az esemény megnyitásként a Nyitrai Állami Levéltár igazgatója *Peter Keresztes*, illetve a Komáromi Fióklevéltár vezetője *Olga Kasalová* köszöntötte a megjelenteket.

A konferencián elsőként *Dancsecz Mónika*, az MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának igazgatója kapott szót, aki a Győr vármegyét sújtó 1831. évi kolerajárvány időszakába kalauzolta a hallgatóságot. Megtudhattuk, hogy az 1831. június 13-án Magyarországon is megjelenő betegség megfékezése érdekében milyen egészségügyi intézkedéseket tettek hazánkban és főként Győr vármegyében. Ezek közül kiemelte a teljhatalmú kolerabiztos, gróf Zichy Ferraris kinevezését, a záróvonalak meghúzását és a veszteglőintézetek felállítását.

Szintén a győri levéltár képviselőjében lépett pulpitusra *Áldozó István* igazgatóhelyettes, aki az I. világháborút követő spanyolnátha járvány (1918–1920) hatásait ismertette Győr vármegyére vonatkozóan. A szóban forgó területet az influenzajárvány második hulláma érte el, a legnagyobb pusztítást Ásvány és Ráró települések szenvedték el, 35 halálos áldozattal. A rendelkezésre álló adatok alapján bebizonyosodott, hogy a hasonló járványokkal ellentétben a spanyolnátha nemcsak a csecsemők és az idősek, hanem a középkorosztály körében is nagyszámú áldozatot szedett. A kutatást folytatni szeretnék, a terv az, hogy az egész vármegyére vonatkozóan és települési bontásban összegyűjtsék a halálos áldozatok számát.

Az MNL Gy-M-S Megye Győri Levéltárának Mosonmagyaróvári Fióklevéltárából érkezett *Beregszászi Balázs*, aki a Moson vármegyei Karolina Kórház alapítását és működésének első időszakát mutatta be a hallgatóságnak. A mai viszonyok között nehezen elképzelhető, de a szóban forgó kórház megalapítása több évtizeden át tartott, ugyanis már az 1820-as években megtették az első lépéseket ennek érdekében, de a betegek számára az azévi felszentelés után csak 1865. június 19-én nyílt meg. Nyilvános jellegét pedig csak 1903-ban nyerte el, és lett hivatalosan is közkórház.

Tóth Marcell László, a Széchenyi István Egyetem PhD hallgatója a győri kórház történetéről tartott előadást. Történelmi kitekintése az 1200-as évek első győri ispotályának első írásos emlékeitől indult, majd a kórház 168 évvel ezelőtti alapításán és a két világháború viszontagságain keresztül elvezetett egészen napjainkig: a Petz Aladár Me-

gyei Oktató Kórház mára a régió legjelentősebb egészségügyi intézményeként ismerik. Az előadás során megismerhettük a névadót, valamint édesapját, Petz Lajost is, az intézmény igazgatóiként mindketten sokat tettek a kórházért és a városért.

Pokornyi Gábor, a komáromi Klapka György Múzeum történésze a szőnyi Selye János Kórház történetéről beszélt. Megtudtuk, hogy a huszadik század elején épült Solymosy-Gyürky kastély a grófi család lakhelyéből hogyan vált később kórházzá, és hogyan jutott el odáig, hogy 1992-ben felvette a komáromi kötődésű világhírű stressz-kutató Selye János nevét. A kórház napjainkra valamelyest veszített jelentőségéből, hiszen jelenleg a szülészeti és a sebészeti osztály sem üzemel.

A konferencia magyar nyelvű blokkjának utolsó előadása *Galo Vilmos* nevéhez fűződik. A Gútán és Győrben is tanárként dolgozó történész Komárom református szociális intézményeinek 1918 és 1948 közötti történetébe engedett betekintést. Megtudhattuk, hogy az egyházi tanítás (elesettek, rászoruló, betegek megsegítése) szellemében a református felekezet támogatásával a két háború között református öregek elhelyezésére szolgáló szegényház, adományokból fenntartott árvaház, valamint szociális segítséget és lelki támaszt egyaránt nyújtó diakónus is működött a térségben.

A konferencia második napján szlovák nyelven zajlott a szakmai program. Elsőként *Vladimír Segeš* lépett a pulpitusra, a Nagyszombati Szent Cirill és Metód Egyetem Hadtudományi Intézetének munkatársa a 18. századi Habsburg katonák egészségügyi és szociális gondozásáról beszélt.

Ezután a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének képviselőjében *Ingrid Kušniráková* következett, aki a 18. századi Magyarország szociális gondozásának formáit tárta a hallgatóság elé, különös figyelmet szentelve Mária Terézia és II. József rendelkezéseinek és azok gyakorlati végrehajtásának.

Ugyanabból az intézményből érkező kollégája, *Daniela Kodaková* előadásában a nemesség, az egyház és a nemzeti mozgalom tagjainak szociális gondoskodása, valamint a rászoruló gyermekek és fiatal tanulók támogatása terén nyújtott szociális tevékenysége került terítékre. Az előadó főként az 1848 előtti és utáni évekre fókuszált, szabadságharc és a szabadságharc leverését követő rendeletek számos kihívást hoztak.

Szintén a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének színeiben kapott szót *Peter Macho*, aki a szlovák árvák atyjaként ismert Bujna Martin életútját mutatta be. A Bakabányán tevékenykedő evangélikus pap az egyik úttörője volt az árvaelátás intézményesítésének, ezt szervezési és újságírói tevékenységével egyaránt elősegítette.

Kollégája, *Branislav Geschwandtner* előadásában Madva Ferenc gyógymódjait ismertette. A divékrudnói pap neve ismert volt az Osztrák–Magyar Monarchia határain kívül is, ráadásul az általa alkotott és használt receptek jelentős része máig fennmaradt.

Milan Šišmiš a vegetáriánusok múltját, jelenét és jövőjét járta körbe. A Szlovák Nemzeti Könyvtár Nemzeti Bibliográfiai Intézetének munkatársa a vegetarianizmus elterjedését és az életben való használatát mutatta be Európa, azon belül is főként Magyarország és Szlovákia lakosságának kapcsán.

Az eseményt szervező és lebonyolító levéltár képviselőjében *Lukáš Paluga* mutatta be a szegények és a komáromi ispotályok 18. századi helyzetét. Előadásából megtudtuk, hogy a korabeli dokumentumok először a 17. században említenek ispotályt Komáromban, az 1700-as évek elejére azonban már két ilyen intézmény is működött a

városban. A Szent Anna városi, illetve a Szent József nemesi ispotály tevékenységét egyaránt megismerhettük a prezentációból.

A Nyitrai Állami Levéltár Vágsellyei Fióklevéltárából érkezett *Judita Szekeresová Kovácsová*, aki Pered község egészségügyi helyzetét ismertette a két világháború közötti időszakban. Bemutatta, hogy az első világegyet követő járványok és egyéb betegségek miatti magas halálozási számot milyen intézkedésekkel és kiknek segítségével sikerült normalizálni.

A szimpózium utolsó előadójaként *Katarína Répásová* kapott szót. A házigazda intézmény munkatársa a komáromi árvák 1918 és 1938 közötti gondviselésének legfontosabb eseményeit tárta a hallgatóság elé. Ez az időszak erről ismert, hogy Komárom északi fele ekkor lett Csehszlovákia része, így a magyar szociális ellátásból egy másik ország ellátórendszerébe kerültek a város gyermekotthonai. Az előadó elsősorban a Hefler Szilárd-féle árvaház történetét ismertette.

A szimpózium szakmai részét egy rövid városnézés követte, amely során a résztvevők a Komáromi Görögkeleti Templomot látogathatták meg és ismerhették meg a város eme kevésbé ismert nevezetességét.

Tóth Marcell László–Pokornyi Gábor

***

„MENTÉS EREDETIBEN”

*Kiállítás és konferencia az
MNL Országos Levéltárában*

2017. szeptember 17. – december 20.

2017. október 9.

Kulturális örökségünk megőrzése érdekében a levéltári restaurátorok az eredeti iratok megmentésén, kiállíthatóvá, kutathatóvá tételén dolgoznak. Amíg a megelőző állományvédelem, vagyis a dokumentumok teljes fizikai védelme és kémiai károsodásának lassítása – megfelelő tárolás és használat segítségével – a levéltár összes munkatársának a feladata, addig a restaurálás, vagyis a dokumentumok megerősítését, helyreállítását célzó beavatkozás speciálisan képzett szakembert, restaurátort igényel.

A levéltári restaurálás, mint szakmai tevékenység viszonylag új keletű az intézmény történetéhez képest a Magyar Országos Levéltárban. Az indíttatást az érdemi munka megkezdéséhez olyan tragikus események adták, mint a jelentős rombolással járó II. világháború és az 1956-os forradalom idején keletkezett, még a háborús károk-nál is jóval nagyobb pusztítást végző levéltári tűz. Az iratanyagot az említett tragikus eseményeket megelőzően is megviselték az évszázadok. Mégsem gondolt komolyan senki arra – a szóban forgó időszak előtt –, hogy önálló szervezeti egységet hozzon létre a levéltári iratanyag védelmére, restaurálására.

A károk érdemi felmérése és az iratmentés előkészítése nemzetközi minták alapján 1957-ben kezdődött. A műhely vezetését *Borsa Iván Hasznosné Szözlös Ilonára* bízta. Ezzel indult a mai értelemben vett szakszerű, szervezett restaurálás a Magyar Országos Levéltárban. Az eltelt 60 év alatt a gyakorlati tapasztalatok átadása, a szakmai oktatás létrejötte és a nemzetközi kitekintésben szélesebb körű szemléletmód által sok változás történt a restaurálásban.

Elsősorban a levéltárban dolgozó kollégák, kutatók és betérő nem szakmabeli látogatók tájékoztatása céljából készült a restaurálás levéltári múltját és jelenét bemutató, „*Mentés eredetiben*” című kiállítás a Bécsi kapu téri épület 2. emeleti folyosóján.

A tárlókban elhelyezett iratok különböző károsodások és irattípusok kezelésének lehetőségére mutatnak példákat, kiemelve egy-egy szakmailag kihívást jelentő, esztétikai élményt is nyújtó dokumentumot. Többek között megtekinthető a csíkszentmihályi Sándor család égett és már restaurált iratai közül is néhány lap, Kossuth Lajos szilánksérült fotója, Ganz Ábrahám savasságtól töredezett Országház terve vagy legutóbbi munkaként, a több restaurátor által közösen helyreállított 17. századi protestáns prédikációs könyv, amely a Mikes program keretében érkezett haza és került a Levéltárba.

A restaurálás időigényes, többnyire kézi módszerekkel végzett munka. Ezért a kiállításon tablók segítenek eligazodni a munka tervezése, módszerei és eszközhasználatának rejtelmeiben, képekkel is illusztrálva egy-egy lépést. A restaurátorok mellett könyvkötők is dolgoznak, akiknek szakképzettsége, feladata eltér a restaurátori munkától, de a maguk eszközeivel sokat tesznek a régi iktató-, és mutatókönyvek használhatóvá tételéért és a sérült kötésű könyvtári kötetekért, emellett új folyóiratkötetéseket és egyedi tárolóeszközöket készítenek. Munkájukat a kiállításon makettek ismertetik és egy külön tábló. Külön tárlóban mutattuk be a Levéltárban régi hagyományokkal ren-

delkező pecsétmásolat készítést is, ami az eredeti, sérülékeny pecsétek kiváltását szolgálja kutatás vagy kiállítás esetén.

A kiállításhoz kapcsolódva október 9-én *A múlt dokumentumaiért a jövőnek – Állományvédelem és restaurálás* címmel az MNL Országos Levéltárának Bécsi kapu téri épületében konferenciát tartottunk azzal a céllal, hogy az állományvédelem különböző területeiről szóló előadásokkal megismertessük az állományvédelmi tevékenységek sokszínűségét, benne a restaurálás szerepét.

Szabó Csaba, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója köszöntője után ígéretet tett arra, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár vezetése ezután minden évben lehetőséget biztosít az állományvédelmi szakmai nap megtartására. A bevezető után elhangzott előadások az állományvédelem, a reprográfia és a restaurálás levéltári és könyvtári területet érintő kérdéseivel és tapasztalataival foglalkoztak.

Orosz Katalin, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Restaurátor és Restaurátor Képző Központjának munkatársa a korszerű egyetemi képzés felépítését, a szakma tudományos kapcsolatait, a közgyűjteményi intézmények szakembereivel (muzeológus, könyvtáros, levéltáros) folytatott kommunikáció fontosságát ismertette.

Székely Tibor, a Magyar Nemzeti Levéltár osztályvezetője a reprográfiai technikák alkalmazásának múlt és jelenbeli módjait mutatta be, elválasztva az egyedi alkalmazást a tömegestől. Előadásában hangsúlyozta a munkafolyamatok tervezésének és a minőségnek a fontosságát.

P. Holl Adrien, Budapest Főváros Levéltárának főosztályvezetője „Azbeszt tartalmú dobozoktól az időálló palliumokig” című előadásában a tároló eszközök és kövelemények nemzetközi szabványok által is meghatározott változásáról beszélt.

A Képzőművészeti Egyetemen oktató *Peller Tamás* tárgyrestaurátor a papírrestaurálás gyakorlatáról és a jelen szemléletváltozása miatt a restaurátor jövőben betöltött szerepéről beszélt.

A megyei levéltárak közül hat helyen van felszerelt restaurátor műhely, melyekben egy-két szakképzett restaurátor dolgozik. Munkájuk összetettségét az MNL Baranya Megyei Levéltárából *Kirics Márta* ismertette.

A Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozó sokszor lelkes amatőr „restaurátor” elődökről – az 1880-tól 1960-ig tartó időszakból – *Horváth Pál*, az Országos Széchényi Könyvtár restaurátora tartott előadást. Ugyancsak a kezdetekre való emlékezéssel kezdte hozzászólását *Szlabey Dorottya*, az MNL SZKK osztályvezető helyettese), aki a múltbeli kitekintés után levéltári restaurálás mai technikai megoldásairól és a külföldi szakmai kapcsolatok fontosságáról beszélt. A külföldi, elsősorban európai műhelyekben alkalmazott restaurálási módszerek csak kis mértékben térnek el a hazánkban alkalmazottaktól. Az esetleges eltérések oka elsősorban a felhasználható anyagok és eszközök beszerzésének nehézségeiben rejlik.

A könyvrestaurátor sokszor köteszkutatást is segítő munkájába avatott be előadásában *Érdi Marianne*, az OSZK osztályvezetője, majd konkrét esettanulmányokat hallhatott a közönség *Fa Lili Esztertől*, az MNL Veszprém Megyei Levéltárának restaurátorától és *Nemes L. Ágnes*től, az MNL SZKK főrestaurátorától, aki a kiállításon bemutatott 17. századi prédikációs könyv helyreállítását ismertette.

Az előadások három blokkra tagolódtak, a köztes szünetekben lehetőség volt a „Mentés eredetiben” című kiállítás megtekintésére és szakmai beszélgetésekre.

Szlabey Dorottya

IN MEMORIAM

MIHÁLY FERENC

1921–2017

Mihály Ferenc 1921. december 5-én született a Csongrád megyei Mindszentén. Középiskolai érettségijét a kalocsai Jézus Társaság Szent István Főgimnáziumában szerezte meg, majd a helyi Érseki Hittudományi Főiskolán folytatta tanulmányait. Pályafutását a katolikus egyház szolgálatában kezdte a kalocsai érsekség területén. Káplánként, plébánosként tevékenykedett, majd a kalocsai érsekség levéltárosa lett. Élete egyik nagy döntését 1974-ben hozta meg, amikor kilépett az egyház kötelékéből és világi levéltárosként kezdett dolgozni a mosonmagyaróvári fióklevéltárban. Nyugdíjazásáig, 1985. december 31-ig felelősségteljesen látta el munkáját és küldetésének érezte, hogy utódainak rendezett gyűjteményt adjon át. Sokat tett annak érdekében is, hogy Mosonmagyaróváron megbecsüljék a levéltárat és elismerjék az archívumban folyó munkát. Nyugdíjazását követően sem távolodott el a szakmától, részmunkaidős levéltárosként dolgozott és 74 évesen vállalta a kezdő kollégák betanítását. Odaadó, segítő munkájára számíthattak, tudását alázattal és türelemmel adta át a fiatal generációnak.

Tudományos személyként, mások kutatását segítő levéltárosként, a tapasztalatait munkatársaival és utódaival megosztó bölcs emberként is emlékezünk rá.

Kimagasló humánműveltséggel rendelkezett, kiváló ismerője volt a latin és német nyelveknek. Az 1980-as évek közepén kérték fel arra, hogy fordítsa le Bél Mátyás 1749-ben megjelent Moson megyét bemutató leírását a múzeumban őrzött latin nyelvű kiadás felhasználásával. Igényességét bizonyítja, hogy az elkészült magyar nyelvű anyaghoz még egy tartalmas bevezető tanulmányt is írt. Művét 2013-ban a Mosonvármegye Lap- és Könyvkiadó reprint megjelentette.

Magyaróvár Város Tanácsának legkorábbi 1581–1582. évi, gót betűkkel írt tanácsulési és bíraskodási jegyzőkönyveit átültette magyar nyelvre, valamint összeállította a város tisztviselőinek archontológiáját 1581 és 1871 között. Hiánypótló feltárásokat folytatott Magyaróvár XVII–XVIII. századi történelmével kapcsolatban, foglalkozott a helyi piarista gimnázium 1739 és 1868 közötti történetével és törekedett arra, hogy ku-

tatási eredményeit ismeretterjesztő írások formájában is közreadja. Részt vett a Mosonmagyaróvári Helytörténeti Füzetek szerkesztésében, írásában és ennek hasábjain közölte *A Vöröskereszt Egylet alakulása és működése Moson megyében (1881–1914)* című tanulmányát. Hálás lehet számára a mosonmagyaróvári tűzoltóság is, hiszen 1581-től feldolgozta a város tűzvédelmének történetét.

Sokoldalúsága és szakértelme hatalmas segítséget jelentett a helytörténeti kutatásokat folytatók számára. Hálásan emlékeznek rá azok a személyek, akik községtörténeti feltáró munkát folytattak. Kiváló nyelvtudásának köszönhető, hogy a hajdan Moson vármegyéhez, ma már Burgenlandhoz tartozó települések történiáját feldolgozók is bizalommal fordultak hozzá. Prosperáló kapcsolatot alakított ki a második világháborút követően kitelepítésre került, magukat német anyanyelvűeknek vallott családok leszármazottaival is.

Nyugalmazott levéltárosként 1990-ben felkérték, hogy tanácsaival segítse a Mosonmagyaróvár közterületi elnevezéseit felülvizsgáló bizottság munkáját. A település várossá válásának 650. évfordulójának emlékére pedig – hajlott korát meghazudtolva – 2004-ben vállalta, hogy

több évtizedes levéltári ismereteivel emeli és gyarapítja az ünnepi megemlékezések sorát. A jeles évforduló alkalmából egy kötetben gyűjtötte össze azokat a latin, német és magyar nyelvű forrásokat, amelyek a XIII. századtól egészen a XIX. század elejéig rekonstruálták az óvári történéseket.

Mihály Ferenc Mosonmagyaróvár érdekében kifejtett közművelődési, közgyűjtmenyi tevékenységével kiérdemelte a *Pro Urbe* díjat, amelyet tíz éve, 2007-ben vett át. Erre az eseményre így emlékezett: „Meglepett, jól esett [...] tényleg kitüntetésnek vettem. Én elfogadtam Óvárt, úgy látszik Óvár is elfogadott engem. És ez jól esik...” A megye szintén elismerte munkáját, és 2004-ben megkapta a *Győr-Moson-Sopron Megye Szolgálatáért* díjat.

Több mint három évtizedes mosonmagyaróvári tartózkodását követően Budapestre került, majd ismét egyházi kötelekbe állt. A váci püspök hívására a verőcei papi otthonba költözött, ahol az utolsó pillanatig aktív életet élt. A halál álmában érte 2017. szeptember 10-én.

Kollégái számtalan érdekes történetet őriznek emlékezetükben Feri bácsiról, az utódok pedig lépten-nyomon találkoznak keze nyomával a levéltári dobozokon. Ő rendezte a történeti Moson vármegye és Moson település, valamint Magyaróvár mezőváros iratait. Precíz, következetes munkával alakította ki az archívum máig fennálló rendszerét.

A „Személyek a mosonmagyaróvári piarista iskola történetéből” című konferencia szervezése során, 2015-ben kértük ki utoljára tanácsait, útmutatásait. Akkor már nem tudott személyesen jelen lenni a rendezvényen, de pár gondolatot papírra vetett. Halálával Moson vármegye és Mosonmagyaróvár város történetének egyik legkvalifikáltabb ismerőjét veszítettük el.

Csendes, halk szavú ember volt. Amit mondott, annak súlya volt. Tartás, lelkiismeret és becsület jellemezte személyiségét. Szerénységét bizonyítja, hogy friss Pro Urbe díjasként az alábbiakat hangsúlyozta: „*csak a feladatomat teljesítettem.*”

*Tisztelettel adózunk Feri bácsi emléke előtt:
a győri megyei és városi levéltár munkatársai*

INHALT

KOVÁCS, ELEONÓRA: „Die Reformation UNA Projekt“ des Ungarischen Nationalarchivs – <i>metodologische Gesichtspunkte</i>	5
KRISCH, ANDRÁS: Die Programme und Ausgaben der Sammlungen der Ödenburger Evangelischen Kirchengemeinde in 2017	17

QUELLE UND WERT

F. TÓTH, PÉTER: Eine Quelle aus Wesprim zur Unterprüfung der protestantischen Sträflingklage von 1674	23
HAMERLI, PETRA–SOMORJAI, ÁDÁM OSB: Lorenzo Schioppa, der erste Nuntier in Budapest (1920–1924) über die Protestanten	35
SIMONKAY, MÁRTON: Archivpädagogik heute und morgen.....	50

WERKSTATTARBEITEN

PERGER, GYULA: Die Volkszählung der Raaber Diözese von 1948. <i>Quinquennale Relazione</i>	66
--	----

BERICHTE

Die Wirkung der Reformation in den Haiduck Bezirken. <i>Konferenz in Hajdúböszörmény</i> . 2017. szeptember 11. (<i>Husvéth, András</i>).....	79
Soziale und Gesundheitsverpflegung im Laufe der Zeit. <i>Konferenz in Komarno</i> . 2017. szeptember 27–28. (<i>Tóth, Marcell László–Pokorny, Gábor</i>).....	85
Ausstellung und Konferenz im Ungarischen Nationalarchiv über die restauratorische Arbeit. 2017. szeptember 17. – december 20., 2017. október 9. (<i>Szlabey, Dorottya</i>)	87

IN MEMORIAM

MIHÁLY, FERENC 1921–2017.....	91
-------------------------------	----

CONTENT

KOVÁCS, ELEONÓRA: „The Reformation NAH” Projekt of the National Archives of Hungary – <i>a Methodological Approach</i>	5
KRISCH, ANDRÁS: The Programs and Publications of the Collections of the Evangelistic Congregation in Sopron in 2017	17

SOURCES AND VALUES

F. TÓTH, PÉTER: An Archival Source from Veszprém for the Study of the Galley-slave Lawsuit in 1674	23
HAMERLI, PETRA – SOMORJAI, ÁDÁM OSB: About the Protestants from Lorenzo Schioppa, the First Papal Nuncio in Hungary (1920–1924)	35
SIMONKAI, MÁRTON: Pedagogy in the Archives: Now and in the Future	50

WORKSHOPS

PERGER, GYULA: The Census of Győr Diocese in 1948	66
---	----

NEWS

The Effect of the Reformation in Hajdúság Territory. <i>Conference in Hajdúböszörmény (Husvéth, András)</i>	79
Social and Health Service in the Past. <i>Conference in Komarno (Tóth, Marcell László – Pokornyi, Gábor)</i>	85
„Preserve in original.” Exhibition and conference in the National Archives of Hungary (<i>Szlabey, Dorottya</i>)	87

IN MEMORIAM

FERENC MIHÁLY (1921–2017)	91
---------------------------------	----

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:

Budapest Főváros Levéltára
1139 Budapest, Teve u. 3-5,
E-mail: leveltar.sz@gmail.com

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A **KÉZIRATOT** kérjük, hogy e-mailben, legalább Word 6.0 formátumban juttassák el a szerkesztőség vagy a szerkesztők egyikének címére.

A szerkesztőség másfél ívnél (60 000 „n”) nagyobb terjedelmű kéziratot **nem fogad el!** A szerkesztőség a tanulmányok esetében a 20–30 ezer, míg a recenziók esetében a 10–12 ezer „n” terjedelmű kéziratokat tekinti ideális hosszúságúaknak.

Szövegközi illusztrációként a kézírathoz fényképet, grafikont, ábrát stb. lehet mellékelni. Ez esetben kérjük, hogy a képaláírás pontos szövegét is szíveskedjenek megfogalmazni.

A **kiemeléseket** a szerző a kéziratban kurziválva jelezze, a jegyzeteket lábjegyzet formájában helyezze el, a kézirat lapjait folyamatosan, arab számokkal számozza.

A **jegyzetapparátusban** a szerző csak a hivatkozott mű szerzőjét KISKAPITÁLIS-sal, a kiadás évszámát, és a pontos oldalszámát adja meg. A tanulmányok végén kérjük megadni a források és a szakirodalom teljes bibliográfiai adatait. KISKAPITÁLISSAL kérjük megadni a felhasznált mű szerzőjének teljes nevét, a mű címét (folyóirat, tanulmánykötet esetén annak a címét) kurziválva emelje ki, és pontosan tüntesse fel a hivatkozott bibliográfiai és levéltári adatokat.

A **recenziók** fejszövegében pontosan kérjük megadni a címen kívül a többi bibliográfiai adatot is: a szerző(k), a szerkesztő, a kiadó nevét, a megjelenés helyét és évét, továbbá a terjedelmet (oldalszámban).